

1848

1849

A MAGYAR NYOMDÁSZAT

1848—1849

A MAGYAR NYOMDÁSZAT

1848

1849

A SZÉCHENYI KÖNYVTÁR MEGBÍZÁSÁBÓL ÍRTA

FITZ JÓZSEF

TIZENHARMADIK HUNGÁRIA-KÖNYV

MÁRCIUS 15 ELŐTT

1.

Ha valaki 1848 március 15 előtt nyomdát akart nyitni, vagy lapot indítani, előbb szabadalomlevelet kellett szereznie. Annyira fontos ez, hogy a kancellár ellenjegyzése mellett maga a király írja alá, még akkor is, ha a nyomda csak egyetlen fasajtóval felszerelt falusi műhely. Így írta elő az 1772 augusztus 31-én és október 9-én kibocsátott szabályrendelet.

S miután ilyen magas hely elhatározása elé bocsáttatik a kérvény, az alsóbbfokú hatóságok a legaprólékosabb gondossággal foglalkoznak az ügyel. A községi vagy városi testület jelentést tesz a helytartótanácsnak, hogy a folyamodó megbízható egyén-e. Hű-e az uralkodócsalád és alkotmány iránt; nem esik-e vallásossága kifogás alá; előélete becsület szempontjából tiszta-e; érti-e a mesterségét; nem sértené-e netáni engedélye másnak az érdekeit; van-e elég vagyona az üzem vezetésére és a várható működéséből véletlenül vagy szándékosan támadható károk jóvátételére; s egyáltalán szükség van-e lakóhelyén nyomdára, lapra. Ha a környéken más, már szabadalmazott nyomdász, vagy laptulajdonos élt, megkérdezték, mit szól a dologhoz. Természetesen ellenezte.

Hosszú hónapok, néha évek teltek el. Végül a helyi hatóság felterjesztette jelentését és javaslatát a jegyzőkönyvekkel együtt a helytartótanácshoz s most a mérlegelés — immár nemcsak a helyi, hanem az országos érdekek szemmeltartásával — újra kezdődött. Kikérték a központi könyvbíró főhivatal véleményét. Egyes pontok homályosaknak vagy vitathatóknak látszottak s leiratokban további felvilágosításokat kértek a helyi hatóságtól. Telt az idő, ismét hónapok, néha évek múltak. Aztán a helytartótanács a megduzzadt iratcsomókat továbbította a nádorhoz, az a maga javaslatával felküldte Bécsbe a kancelláriához. Itt még fenköltebb elvek szerint, az összbirodalom szempontjából vizsgálták meg az ügyet. Újra kétes pontok,

újra leiratok, pótló jelentések. A kancelláriában nem is egy, hanem több előadó összegezi az eddigi végzések és vélemények indokait. Az alkancellárnak sok egyéb bokros teendője közt ugyancsak munkát ad, hogy átrágja magát az iratokon s véleményét megalkossa. Javaslata fölött még egy ideig a kancellár is töri a fejét s ha ő is hozzájárult, a felterjesztést benyújtja a minisztériumhoz, hol utánanéznek a rendőrminiszter irattárában, nem található-e valami titkos jelentés, mely megghiúsíthatná az engedély kiadását? Csak egészen tiszta ügyek kerülhettek a király íróasztalára.

Szilády Károly, a pápai ref. főiskola nyomdájának üzemvezetője, szülőföldjén, az addig nyomdanélküli Kecskeméten kívánt nyomdát alapítani. Pápáról a legjobb bizonyítványt kapta, Kecskemét pártfogolta és kívánta, Pest megye kissé akadékoskodott, a helytartótanács bölcsen mérlegelt stb. Szilády 8 évig hajhászta a szabadalmat, többször személyesen is szorgalmazta Bécsben a kancellárián, végre 1840 karácsonyára megkapta az V. Ferdinánd által aláírt, könyvalakban vörösbársonyba kötött, szépírással hártására írt s nagy függőpecséttel ellátott, latinul fogalmazott kiváltságlevelet. Azt hitte, már minden rendben, a szabadalom birtokában van. Pápáról Kecskemétre költözött, a Prágában, Bécsben és Pesten vásárolt nyomdai szereivel berendezkedett, kiszedette és első íveiben már nyomta is első termékét, Tatai András görög nyelvtanát, mikor Pest megye alispánja értesítette, hogy kiváltságlevele érvényét veszítette, mert elmulasztotta azt a vármegyei közgyűlésen a törvényben előírt egy év és egy nap alatt kihirdettetni. Szegény, azt hitte, magától megy, hiszen a kézbesítendő kiváltságlevélnek meg kellett járnia az alispáni hivatalt is, ott iktatták, kezelték, nyilvántartották. Újra folyamodott. Ezúttal szerencsére gyorsan, a kiállítási díj lefizetése ellenében megkapta a végleges engedélyt s ez a szokott módon ki is hirdettetett. Több mint 10 év telt el első folyamodványának kelte óta.*

* Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történeti fejlődése. Bp., 1878. 149—150. l.

De nemcsak az új nyomdáknak kellett ilyen keserves harcot vívni az engedélyokiratért, a régiak is állandóan résen álltak. Legtöbbje régi, mint magántulajdon szállt örökségként apáról gyermekekre. Igen ám, de a helytartótanács 1834 október 31-én s azóta újólág meg újólág elrendelte, hogy a városi tanácsok vizsgálják felül a szabadalmakat, lévén azok személyi természetűek. Az örökös birtokolhatja ugyan a nyomdát, de nem működhetik vele, ha nem szerez a maga nevére is engedélyt. Pesten akkor három nyomda volt s a pestvárosi tanács csak Trattner-Károlyi kiváltságlevelét találta rendbenlevőnek, míg Landerer Lajost és Beimel Józsefet utasította, váltsanak újat. Landerer ugyancsak csóválta a fejét. Dédapja — a törökök kiűzése után Buda első nyomdásza — százhuszonegynéhány évvel azelőtt kapott szabadalmat (még a régi törvények szerint), nagyapja az országgyűlési irományok kiadásáért magyar nemességet kapott, ő maga 1824 óta bírja ősei nyomdáit s íme. Az új kiváltságlevelet megszerezte. Öt évvel később, 1845 április 12-én kelt. Még jó szerencse, hogy a döntésig tovább dolgozhatott.

Debrecen, a nyakas kálomisták városa, karakánul viselkedett. Nem volt hajlandó új engedélyért folyamodni, mondván, hogy nyomdája 280 év óta a város tulajdona, 1812-ben a király aláírásával kiváltságlevelet kapott a protestáns énekeskönyv nyomására; személyi változásról itt nem lehet szó, hiszen a tulajdonos századok óta mindig ugyanaz. De a helytartótanács nem tágit. Szigorú felszólítását egyre ridegebben megismétli, utoljára 1847-ben azzal, „hogy ha a város a könyvnyomda birtokában kíván maradni, magának a szükséges királyi kiváltságlevelet minél előbb megszerezni szoros kötelességének tartsa“. A törvény törvény. 198 frt. 57 krajcárjába került a városnak, hogy szabadalmat kapjon olyan jogra, melyet már évszázadok óta gyakorolt.*

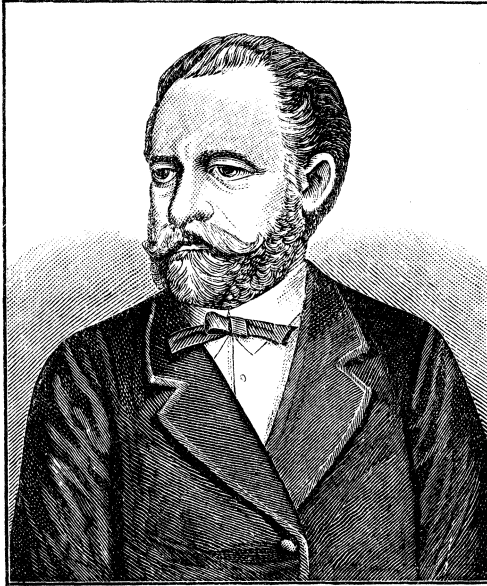
Társas viszony létesítése, két már szabadalmazott cég egyesülése, szintén

* Csürös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen, 1911. 269. l.

Landerer Lajos

külön engedélytől függ. Landerer Lajos nagyvonalú ember, nyomdáját felszerelte a legújabb külföldi gépekkel s ezzel elfogyott a pénze. Tőkeerős társat keres, meg is találja Heckenast Gusztávban, a külföldi könyvkereskedelmi összeköttetésekkel is rendelkező pesti kiadóban. Heckenastnak nincs saját nyomdája, Landerer bővíteni akarja a maga kiadóhivatalát, együtt ujságot indítanak, pompásan összeillenek, az egyesülés mindkettő érdeke. De kérniök kell a közös cím használatának engedélyezését. A tárgyalás megindul, az érdekelteket felszólítják nyilatkozattételre. Trattner-Károlyi és Beimel nehézményezik a tervet. Felhánytorgatják, hogy Heckenast 1833-ban, amikor sógora, Wigand Ottó, Lipcsébe költözésekor reáruházta vácicutcai könyvesboltját, becsempészte magát a könyvkereskedők közé. A könyvnyomtatást nem tanulta, de most társascég létesítése címén ugyanígy be akarja magát csempészni a nyomdászok közé. Rá sem szorul, hiszen már

Heckenast Gusztáv

több vállalata van, könyvkereskedése, kölcsönkönyvtára, az ő tulajdona a Pesther Tageblatt s övé lesz a Pesti Hirlap is, mert szerintök az utóbbihoz Landerer csak a nevét adta, a pénzt már Heckenast. Landerer pedig szabadalomlevele értelmében csak legényeket és inasokat alkalmazhat, nem azonban társakat. A felsőbb rendeletek egyébként is tiltják több vállalat egyesítését. És így tovább. Landerer és Heckenast védekező beadványukban kenyéririgységgel vádolják a két kartársat, kik nem szégyenlik kifogásaikkal veszélyeztetni a becsületes versenyt.

Végül is a városi tanács a maga részéről nem ellenzi az egyesülést. A helytartótanács bezzeg 1845 szeptember 22-én elutasítja a kérvényezőket. (Nem tudom, volt-e elhatározásában befolyása annak a ténynek, hogy Károlyi István, a Trattner-Károlyi cég tulajdonosa, országgyűlési követ és pestvárosi képviselő?) De Landerer és Heckenast már 1841 óta közös házban kö-

zösen működik s közösen jegyzi a kereskedelmi iratokat. Nosza a város az elutasító végzés után a közös cégjelzés használata miatt kiró rájuk 50 frt. pénzbüntetést. Landerer sem tágít, óvást jelent, fellebbez, neki is vannak összeköttetései — s a helytartótanács 1846 március 21-én kénytelen értesíteni a városi tanácsot, hogy az uralkodó, megváltoztatva az előbbi döntést, mégis megengedi a közös társasági címet.

A hatóság mindenbe beleavatkozhatott.

A közös ház, melybe Heckenast és Landerer költözött, a hatvani (ma Kosuth Lajos-) utcában, a Ferenciek temploma mellett álló „Horváth-ház“. A széputcai szomszéd a városi tanács előtt nyomban tiltakozik. A gyorsajtók zakatolása veszélyezteti háza épségét és zavarja a lakók nyugalma. Landerer azt feleli, az ő nyugalma viszont az zavarja, ha a gépek nem zakatolnak. A két társat megidézik. Arra hivatkoznak, hogy Bécsben és Lipszében is vannak nagy nyomdák, a velük szomszédos házak mégsem dőlnek be. Hivatkoznak a budai egyetemi nyomdára, annak gyorsajtói pláne az emeleten s közvetlenül a szomszédos ház fala mellett dübörögnek. A Tanács habozik, a panaszos megismétli kifogásait. A városkapitány szakértő építőmester kíséretében helyszíni szemlén megvizsgálja a helyzetet s elrendeli, hogy a kifogásolt gépeket a nyomda udvari helyiségébe kell áthelyezni. Csekély ügy, nem fontos, csak azért említem, mert ez is 5 évig húzódott. 1845-ben ért véget.

2.

Azt hinnéd jámbor olvasó, hogy a kiváltságlevél kézbesítése és a törvényhatósági közgyűlésen való kihirdetés után a nyomdász nyugodtan hozzáfoghatott a nyomtatáshoz.

Szó sincs róla.

A nyomtatványok mindenféle fajtája külön szabadalom tárgya. Minden hirlap és folyóirat cím szerint is külön szabadalom. Az egyik nyomda ki-

váltságot kap kistréti magyar naptárak kiadására, a másik nagyobbalakúhoz. Ez kis, amaz nagy német naptárhoz. Ismét mások idegen nyelvűekhez. Ugyanígy volt a tankönyvekkel, de ott még az iskolafaj és a felekezet is szóhoz jutott, pl. volt külön szabadalom katolikus elemi iskolai magyar és külön szabadalom protestáns elemi iskolai magyar katekizmusokhoz. És így tovább.

Nagyjában 1847-ben is el lehetett ismételni ifj. Trattner János Tamás panaszát, melyet 50 évvel korábban a Tudományos Gyűjteményben kesergett el. Katolikus többségű országban — mondja — a legkelendőbb könyvek a katolikus iskolakönyvek s ezek mind, még az ABC is, az egyetemi nyomda kirekesztő engedélme alá tartoznak. Héber és cirillbetűs könyveket szintén csak az egyetemi nyomdának szabad nyomtatnia. A református énekeskönyvre pedig a debreceni városi nyomdának van kirekesztő engedélye. A többi nyomda megosztozkodhatik a kalendáriumokon, de ezeket a versengés miatt oly olcsón kell árusítaniok, hogy aligha lehet belőlük számottevő hasznuk. Szépirodalmi és tudományos könyv? Ugyan. Csak az iskolakönyvek, a templomi énekeskönyvek és a naptárak jelennek meg több-ezres példányszámban. A szépirodalom és a tudományos könyv legfőljebb néhány száz példányra viszi.

Mennyi per támadt a nyomtatványszabadalmak bitorlása miatt! Streibig Klára Győrben tönkre is ment Czéh Sándor magyaróvári nyomdással vívott naptárpere következtében.

Még ha a nyomdász a működési engedélye mellé kiadványszabadalmat is kapott, akkor sem kezdhette meg a nyomtatást, amíg a kéziratot a könyvvizsgáló bizottság — a hírhedt cenzúra — felül nem bírálta. Ennek előzetes engedélye nélkül semmiféle nyomtatvány meg nem jelenhetett. Ha az állami könyvvizsgáló a szöveg elolvasása után arra a meggyőződésre jutott, hogy megjelenése nem fogja sérteni más szabadalmát és tartalmában még bántó célzás sem találtatik a király vagy az uralkodócsalád bármelyik tagja ellen, hogy nem izgat sem az alkotmány, sem a kormány el-

len, hogy nem vét a jó erkölcsök vagy a keresztény vallás ellen, szóval, ha nincsen benne semmi, ami botrányt okozhatna, akkor rápecsételte az „admittitur“-t s végre megkezdődhetik a nyomdai munka. De ha valami szöveget ütött a fejébe, akkor elővette a piros ceruzát s belátása szerint törölt, vagy javításokat követelt, vagy akár meg is tagadta az engedélyt.

Minden nyomdaszék helyre neveztek ki cenzort, többnyire tanárt, papot — szóval olyanokat, kik értettek az irodalomhoz — s nagyobb városokban, mint Pesten, Budán, Pozsonyban, Kolozsvárt egész könyvvizsgáló testület működik, mely fogasabb kérdésekben a főcenzor elnöklete alatt tanácskozássra ül össze. Vidéken ügyeltek arra, hogy az egyházak álláspontja is szóhoz jusson, a fővárosban azonban a központi hatalom ülnökei kezében volt a piros ceruza s itt az elbírálásnál mindenekelőtt a politikai elgondolások a mérvadók. Kolozsvárt a cenzori testület a felekezetek képviselőiből alakult, az elnök a negyvenes években a kat. püspök helynöke, maga is felszentelt püspök. Debrecenben a piarista gimnázium igazgatója a főcenzor. Itt — még Miksa király 1574. évi rendeletének mintájára — a XVII. században maga a város református tanácsa intézményesítette a cenzúrát, midőn 1663-ban a nyomda bérlőjét, Fodorik Menyhért diákot szerződésben arra kötelezi, hogy „kiváltképpen theológiát az városnak betsületes prédikatori és az betsületes tanács híre nélkül kibotsátani ne merészeljen“. Tény, hogy ott a prédikátorok gyakorolták a cenzúrát.

A cenzorok a helytartótanács mellé rendelt könyvvizsgáló bizottság alá tartoztak, ez pedig a bécsi főcenzúrahivatal utasításait követte.

Ha a könyvvizsgáló baklövést követett el s átengedett olyan munkát, melyen fellebbvalói utóbb megakadtak, akkor bizony elcsapták. A győri Hazánk 1847-ben hírt ad katonák garázdálkodásáról. A bécsi kancelláriában megkékceruzázzák az ilyen kitételeket, mint „fegyverre kelt vagy 15 darab fika“, „egy otromba frajter“, mire a helytartótanács azonnal utasítja a győri tankerületi főigazgatót, ottani főcenzort, hogy Stanke Leander benecés tanárt, ki mint lapbíró a hadsereg méltóságát sértő cikket engedé-

lyezte, rögtön mentse fel cenzori tiszte alól s helyette bizza meg Simon Zsigmond főtanodai hitszónokot. Pesten menesztették Schmidt György tanárt, mert Táncsics magyar-német beszélgetésekkel oktató tankönyvét engedélyezte, nem akadván fenn az ilyen mondaton, mint „minden ember egyenlő”. Táncsics egy másik tankönyve, a Világtörténet, szintén állásába került az egyik cenzornak. A pesti nem engedélyezte, erre Táncsics a kéziratát átvitte a budaihoz, Ottmayerhez — s ez rajtaveszett.

Mint minden testületben, köztük is voltak jóindulatú emberek, kik őszintén igyekeztek segíteni az írón, de akadt köztük is szörszálhasogató, baka-fántoskodó, morc alak. Inkább a rendszerben volt a hiba, mint az emberekben. Furcsa történet Rezeta pesti cenzoré (Bölöni György Táncsics rémének nevezi), aki saját pénzéből 150 frt. kölcsönt ajánlott fel Petőfinek, ha nem adja ki a „Hóhér kötelét”. Engedélyezte ugyan, de nem vélte a nagy költőhöz méltó műnek.

A cenzor gyakran jutott zavarba a megítélése alá bocsátott írás rejtett célzatai miatt. Ilyenkor a biztonság kedvéért utasítást kért főnökétől. Havas József, a Pesti Hírlap cenzora, jelenti Mednyánszky Alajosnak, a könyvbíráló testület elnökének, hogy bár sok cikket utasít vissza, a lap minden száma mégis tele van újíto, szabadelvű, népuralmi irányzatot követő közleményekkel. Felfed hibákat, hanyagságokat, közli a hivatalok visszaéléseit, s mindezt jó formában, magasabb bölcsesség nézőpontjából. Ha mindent, ami ezt az irányzatot terjeszti, törölné, nem maradna semmi a lapból s az meg sem jelenhetne. Kérdi, mit tegyen, határozott utasítást kér.

Mednyánszky tanácstalan. A helytartótanácshoz fordul, ő is bővebb utasítást kér. Azt írja, ha a szabályok szerint a lapbíráló egy-egy szót vagy mondatot töröl, a cikk szelleme a tisztogatás után is nyilvánvaló. Ha pedig mindent töröl, ami kifogásolható, csak idegektől és hústól megfosztott váz maradna, a szerkesztő pedig, Kossuth, lemondana a lapról s botrányt csapna. Baj, ha a lap színezete megmarad s baj lenne, ha elnyomnák.

A helytartótanács sem tud állást foglalni. Elnöke, a nádor, Mednyánszky

és Havas jelentését továbbítja a kancellárhoz. Mit csináljanak? A lap, ha cenzúrázzák is, ha a bíráló fokozott éberséggel is őrködik, mégis, bár rejtetten, azt hirdeti, amit nem volna szabad hirdetnie. Ha a cenzúra enyhe s elnézi a PH irányzatát, a kormányzatot gyengének fogják mondani, ha pedig szigorú, Kossuth a szólás- és írásszabadság megsértése miatt újabb panaszokkal fog zajt ütni.

A kancellár tanácsot kér az államtanácstól. A magas tanács tanácstalan. Mérlegeli, nem volna-e a legjobb, kidobni a dívánt, vagyis Havas Józsefet elcsapni s helyette Werner Józsefet, a pesti egyetem logikatanárát bízni meg a PH elbírálásával.

A nádor Havast védelmébe veszi. A cenzorváltozással nem sokat nyernének. Nemcsak szavakat, mondatokat, hanem Kossuth szerkesztő rejtett célzatait is meg kell vizsgálni, Havasnak pedig ebben már bő tapasztalata van. Szigorúbb is, mint pl. budai kartársa, aki a Társalkodó számára olyan cikket engedélyezett, melyet Havas Pesten elnyomott.

Most már az államtanács többsége is belátja, a cenzori testületet megszügyenítene, ha Havast elejtenék. Ezen csak Kossuth nevetne jókat. Az ügyet a király elé terjesztik. S őfelsége a dívánt dobja ki. Havas bíráljon más írásműveket, a PH cenzúrálását azonban Wernerre bízza.*

A kancellár egyszerűen nem továbbítja a rendeletet. Ottfelejtődik az iratok közt. Időközben ugyanis mást találtak ki Kossuthnak a szerkesztői székéből feltűnés nélküli kiakolbóltására.

A cenzorok nem viselték szívesen a tisztüket. Megvetett, gyűlölt foglalkozás az. A fizetés is vajmi csekély — vidéken a tiszteletdíj évi 100 frt. Simon Zsigmond, az új győri lapvizsgáló egyre-másra kérvényezi felmentését. 1848 február 4-i folyamodványában ezeket írja: „Igaz ugyan, hogy a mi a tisztelettel idézett Kir. Intézkvény rendeletéből Stanke Leander helybeli könyvbíró s vizsgálóval történt, olly példa, melly e kényes föladata, ter-

* Vizsota Gyula: Kossuth Lajos és a „Pesti Hirlap“. Századok, 1929. 22—31. 1.

jedelmes munkával összekapcsolt, s mégis mindenfelül nem egyebet, mint kellemetlenséget szerző hivatalnak csak ideiglenes elvállalásánál is engemet tölthet el, sőt attól hatalmasan visszariaszt; mert ha ez történt Stanke tanár úrral, ki mind tágas tudományossága, mind nyelvekbeni jártassága tekintetéből sokkal fölöttem áll: mitől nem retteghetnek az én gyenge vállaim legjobb akaratom és szolgálati készségeim mellett is, főleg, midőn ezen előgazott hivatal körében magamat egészen járatlannak kell bevallanom? . . . Ezen oknál fogva, nehogy akár az ifjúság vallásos és erkölcsi épülésére irányzó hitszónok s tanári szintűgy terhes, mint legnagyobb fontosságú hivatalom, — akár a jelenleg ideiglenesen reám ruházott nem kevésbé fontos és sok szobai munkát igénylő, s e fölött még a nyilvános tanácskozási termekben is a tapasztalás szerint hivatalom szent tekintélyének nem csekély csökkentésére csak gunyt s kellemetlenséget termő könyvvizsgálat és bírálat . . . hiányt vagy hátramaradást szenvedjen . . .“ satöbbi, kéri a szabályrendelet 52. §-a értelmében tüstént való felmentését.*

A cenzorok, noha szenvedtek megbízatásuk népszerűtlensége miatt, mégis, amint testületük jegyzőkönyveiből és jelentéseikből látjuk, túlságosan simulékonnyan illeszkedtek be a kor és a rendszer észjárásába, viszont ridegek, amikor a piros ceruzát kezükbe veszik. Tudnak emberi méltányosságot és igazságszeretetet is tanusítani, de működésük lényege mégis csak az, hogy a rendszer szolgálatában kerékkötői, gyakran elfojtói a jobb irodalomnak, a nemesebb gondolatok terjesztésének.

Ha jóindulatú is a cenzor, az író ki van téve önkényének. Sokszor hónapokig kell várnia, míg benyujtott kézírata sorsa eldőli. A cenzúra miatt nem egy mű veszett el az utókor számára. Táncsics „Budapesti levelek“ című munkáját Nagy Antal budai cenzor nem merte engedélyezni és a kéziratot áttette a helytartótanácsához. Táncsics lemond a kiadásról, visszakeri. A helytartótanács azt feleli, felküldte Bécsbe a főcenzúrához. Táncsics

* Közli Pitroff Pál: A győri sajtó története. Győr, 1915. 140—141. l.

Bécsbe vetődvén, ott is keresi. Azt felelik, soha nem is volt náluk. Száz évvel később Szimonidesz Lajos megtalálta az Orsz. Levéltárban.*

Az elbírálásban sok a szeszélyesség. Pesten nem engedélyeznek valamit, ugyanazt Budán betűnyi változtatás nélkül kiadják. A győri cenzúra híres az enyhességéről, ezért az ottani Hazánk című lap abban a magas megtiszteltetésben részesül, hogy az ország legjobb költőit, Petőfit, Aranyt, Tompát, Vajdát, Lisznyayt sorolhatja munkatársai közé. Olyan verseket küldenek neki, melyeket a pesti cenzor nem engedélyezett. Vajda János meg is írja a szerkesztőnek, küldött versei közül közölje először a „Hon ellenségeihez“ címűt, mert azt a Pesti Divatlapról már kétszer törölte a cenzor. Győrről aztán megjelenik.

Érthetetlen intézkedések történnek. Valamely első kiadás akadálytalanul megjelenik, közkezen forog, a másodikat eltiltják. Senki sem foghatta fel, miért nem nyomathatják újabb kiadásban az előző században elhalt Bod Péter egyháztörténetét, vagy Báróczy Védelmzettett magyar nyelvét, vagy Funke természetrajzát.

A szépíróknak persze bármely szó törlése fáj. De ha csak szavakat töröltek volna! Petőfinek el kellett hagynia egyik erőteljes versszakát:

Megvetésem és utálatomnak

Méltó tárgya, ember a neved.

A természet söpredéke vagy te,

Nem király a természet felett.

Vörösmartynak át kellett keresztelnie „Mikes keserve Rákóczi sírján“ című költeményét „Egy rabszolga keserve Pompejus sírján“ címre. Jókai kényszerült két novelláját Magyarországról áttenni Spanyolországba és Mexikóba s alakjaiból hidalgókat és rézbőrű indiánokat csinálni.**

Jaj annak a nyomdásznak, aki cenzúrázatlan kiadványt bocsát ki. A deb-

* Bölöni György: Hallja kend Táncsics. Bp., 1946. 81. l.

** Jókai Mór: Életemből. Nemzeti kiadás, I. köt. 200—201. l.

receni városi nyomda művezetőjét megbüntetik, mert lenyomatta a legújabb országgyűlési törvényeket, holott másutt már szabályszerűen átestek a cenzúrán s hivatalos kiadásban is megjelentek. A városi tanács hiába tiltakozik, hogy „a Törvények az egész nemzet tulajdona lévén, és így, midőn annak nyomtatásához egy Intézetnek is kirekesztő joga nints, annak ujra nyomtatása senkinek sérelmet nem okoz . . .“.

Megbüntetik, legalábbis feddéssel, de esetleg a nyomtatási engedély megvonásával, ha terméke címlapján a könyvvizsgálati rendszabályok ellenére a nyomás helyét, évét és a nyomdász nevét nem tüntette fel.

S mindez hagyján. De mi történik, ha az engedély nélkül, titokban kinyomtatott műről utóbb kiderül, hogy veszedelmes forradalmi portéka? Nem ropant-e össze Landerer Mihály 10 évi súlyos börtönében, Kufsteinben és Spielbergben, amiért Martinovics forradalmi kátéját a későbbi Bagó-féle budai nyomda pincéjében éjjeli suttymban kinyomatta? Nem került-e börtönbe Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos is tiltott közlésekért?

A cenzorokkal bizony nem volt tanácsos packázni.

3.

Hírlap vagy folyóirat indításához ugyanolyan királyi kiváltságlevelet kellett szerezni, mint a nyomdanyitáshoz. Az eljárás állomásai ugyanazok, de az elbírálás még szigorúbb. A hírlap terjesztheti legkönnyebben a felforgató eszméket. Figyelem tárgya még a szerkesztő magánélete is és a neta-láni szerkesztőváltáshoz szükséges engedélyt csak hosszadalmas előtanulmányokat kívánó eljárással lehetett elérni.

Kossuth Lajos, aki a Pesti Hírlappal annyi borsot tört a kormány orra alá, e nehézségek elhárítására 1844-ben, amikor már megvált szerkesztői tiszt-ségétől, merész közvetlenséggel Bécsben felkereste Metternich Kelemen Lotár államkancellárt s szokatlan módon tőle magától kérte egy általa szer-kesztendő újabb politikai hírlap engedélyezését. Két nagyeszű szellemes em-

ber társalog s mindegyiknek tetszett a másik — nem a politikája miatt, mert az tűz és víz, hanem a személyisége miatt. Metternich bölcséleti magaslatból, felülről szereti nézni a világot. Nem törődik vele, hogy Kossuth börtönviselt ellenzéki izgató — az csak politika. Tetszik neki az ember. Kossuthnak is rokonszenves Metternich mint ember. Mindkettő a találkozás után levelet ír Wirkner Lajosnak, a magyar kancellária titkárának, Metternich bizalmasának. Kossuth — írja Metternich — nem a szó merev értelmében vett ellenzéki; nem az örök tagadás elméleti megszállottja, ő is a jót akarja, épúgy, mint mi magunk, csak más úton. Figyelmeztetem, hogy a politikában két út lehetséges csupán, a megőrző, mely a jót törvényes úton akarja elérni, és a romboló, mely az előbbi útját elvágja. Azt ajánlottam neki, ne törje magát elérhetetlen lapszabadalom után, hanem igyekezzék fényes írói tehetségét inkább könyvekben érvényesíteni. A lapkiadó rabja az előfizetőknek; ez nem méltó szabad szellemhez. Az írónak azonban anyagi függetlenségre van szüksége, hogy gondoktól menten és az alkotáshoz szükséges nyugalommal dolgozhassék. Ezt a függetlenséget szívesen biztosítanók neki, anélkül, hogy a dolognak olyan látszata lenne, mintha megvesztegetnék. (Wirkner e sorokhoz megjegyzi, hogy őhercegsége itt valószínűleg a királytól adományozható kegydíjra gondolt.)

Kossuth a maga levelében is elmondja Metternich ajánlatát, mellyel „az ujságírás szellemtelen anyagias slendrián-munkájától“ óvni akarta. Írói működéséért azonban a kormánytól semmiféle ellenszolgáltatást nem fogadna el, ezért kitart lapengedélyezés iránti kérése mellett. Szíveskedjék ezt Wirkner Metternichchel tudatni s rámutatni arra, hogy a kormányra is hasznos lehet, ha a közvélemény sodródásáról kötelességtudó és önzetlen ellenzéki megnyilatkozásokból értesül. Ha pedig valaki a sajtóval vissza akarna élni, ott a cenzúra, az majd megakadályozza szándékait.

Wirkner mindezt jelentette. Újabb lapengedélyről azonban szó sem lehetett. Egyszer már megjárták vele. Bécsben azt hitték, a Pesti Hirlap engedélyezésével csapdát állítanak Kossuthnak, de az engedélyezők maguk estek

a verembe. Csodálatosképpen ez a legellenzékibb lap született meg a leg-
rövidebb vajúdás közt, még pedig éppen Metternich érdeklődése követke-
zében. Landerer nagy ravaszul keverte a kártyát. Rámenős, élénk társal-
gású, világotjárt, szélesműveltségű férfiú, jó politikai és irodalmi szimat-
tal. Árvízahajós s emiatt pesti díszpolgár. Atyjától nagy vagyont örökölt,
nyomdát Pozsonyban és Pesten, papírmalmot, házakat, földbirtokot. Kész-
pénzét ugyan ráköltötte pesti nyomdája korszerűsítésére, de ez nagyszerűen
bevált. 1858-ban elhatározza, hogy lapkiadó is lesz, német lapért folyamo-
dik, maga akarta szerkeszteni. Nem sikerült. Rösslerné Schickmayer Jozefa,
a Pest-Ofner Zeitung tulajdonosa, kifogásokat emelt — a pest-budai néme-
tek számára egy politikai lap is elegendő —, Pest tanácsa aggályoskodott,
hogy Landerernek jelenleg nincs tőkéje, biztosítékul csupán nyomdáját és
állami kötvényeit ajánlja fel, a helytartótanács pedig elutasítja, mert az
előfizetéseket csak készpénzzel engedi szavatolni.

Landerer erre társul Heckenasttal, aki hajlandó a biztosítékot letétbe he-
lyezni, de abban állapodnak meg, hogy nem német, hanem magyar lapért
folyamodnak. A lap legyen ellenzéki, a sok kormánylap úgyis csak úntatja
a közönséget, érdekes nem is lehet más, csak ellenzéki lap. Landerer ötlete,
a szerkesztő legyen maga Kossuth, az ellenzék vezére, úgyis lapot szeretne,
ha pedig lesz lapja, az lesz a legkapósabb. Arról persze álmodni sem lehe-
tett, hogy simán engedélyt kapjanak rá. Sed est modus in rebus. Megvásá-
roltak egy már fennálló lapot, Munkácsi János Sürgönyét s ennek jogosít-
ványával csupán Pesti Hirlappá való átkeresztelését és a szerkesztőváltás
engedélyezését kérik.

Landerer előzetes puhatolódzás céljából Bécsbe utazik, beszél Wirknerrel.
Landerer, az egykori kadét, modorával elbájolja az embereket. Azt mondja,
Kossuth mint szóval tüzelő politikus sokkal veszedelmesebb, mint amilyen
lenne mint szerkesztő. A szónokot nem lehet előzetesen ellenőrizni, a lap-
szerkesztőt azonban fékezheti az áldott cenzúra. Mintha valami magasabb
szellem jóindulata sugallná a megértést, úgy hallgatják. Sedlnitzky, a ret-

tegett rendőrminiszter is pártolja az eszmét. Szőgyény-Marich László, a kancelláriában a Sürgöny átruházásának előadója, a helytartótanács állásfoglalásával szemben úgy látja, hogy Landerer becsületes honpolgár, filozófiai és jogi tanulmányait dícséretesen végezte, atyja nyomdokain kíván haladni, nyugodtan lehet politikai lapot rábízni. Mailáth, a kancellár szóbeli engedélyt ad, hogy az átkeresztelt lap szerkesztője Kossuth legyen. Szóbelit, nem írásbelit, tekintettel a háttérben álló magas szellemre. Ilyen sem fordult még elő.

Landerer visszasiet Pestre. „A mult (1840) december 28 vagy 29-ik napja volt — írja Kossuth Felelet gróf Széchenyi Istvánnak című munkájában —, midőn Landerer úr azon kérdéssel lépett szobámba: nem volnék-e hajlandó januárius kezdetével mindenesetre megindítandó Pesti Hírlapjának szerkesztését magamra vállalni? Kérdésre viszont kérdéssel feleltem: ha megdöngölte-e, hogy szerencsétlen nevem bizonyos helyeken nem a legjobb ajánló, s nem tart-e tőle, hogy ha lapjának szerkesztését én reám bízva, a Pesti Hírlap napvilágot soha nem lát? Természetesnek fogja ön találni — felelt Landerer úr —, hogy mielőtt önt megszólítanám, erre nézve magamat biztosítani el nem mulasztottam. Én tegnap este érkeztem Bécsből s ott megvallom — egyenesen a végem voltam, hogy biztos legyek, nem veszélyeztetném-e a legfelsőbb kir. engedményezést, ha szerkesztőnek önt kérésem meg? És örömmel értesítem önt, hogy . . .“ stb.

Három nappal később megjelent a PH első száma, benne Kossuth beköszöntőjével.

Pesten nagy a megdöbbenés. Még a nádor is csak ebből az első számból tudta meg a váratlan eseményt. Egymásután küldi leveleit a kancellárhoz: a helytartótanácsot meg sem hallgatták, Landerer nem alkalmas személy politikai lap kiadására — bizonyíték, hogy Kossuthra bízta a szerkesztést —, könnyelműségében nem fogja a szerkesztőt korlátok közé szorítani, vagyoni helyzete sem elég erős, különben nem kívánna Heckenasttal társulni, kinek még nyomdai szabadalma sincs. Merészel magára Metternich

államkancellárra hivatkozni, azt állítja, hogy felsőbb helyen Kossuthot bejelentette szerkesztőnek, ami hihetetlen, hiszen nádor létére semmiféle értesítést nem kapott minderről.

A kancellár hallgat.

A nádor azt ajánlja, vonják vissza a PH szabadalmát, azon a címen, hogy Munkácsi a Sürgönyt előbb Beimelnek kínálta, fel is vett 400 frt. előleget s a helytartótanács — alig két hónapja, december 15-én — ilyen értelemben tett felterjesztést.

A rossz hangulat sűrűsödik, a PH irányzata csakugyan igazolja az aggodalmakat, a cenzúra jelentéseket tesz, utasításokat kér, az államtanács havi ülésein kénytelen foglalkozni a bonyodalommal. Megállapítja, hogy a szabadalmat valóban a helytartótanács meghallgatása nélkül ruházták Landererre, de most már a lap a kancellária megszegényítése nélkül meg nem szüntethető. Széchenyi naplófeljegyzéseiben is megemlíti, Metternich kellemetlen helyzetbe került Kossuth miatt. Restellik, de avval mentegetőznek, ravaszságból nyugodtak be Kossuth szerkesztői megbízásába, mert azt hitték, így ellenőrizhetik.

Csalódtak, — Kossuthot ki kell hajózni.

Erre jó alkalmat szolgáltatott Heckenast összevezése a kiadásában megjelenő politikamentes szépirodalmi Pester Tageblatt szerkesztőjével, dr Saphir Zsigmonddal. Azt tapasztalta, hogy szerkesztőt változtatni nehezebb, mint egyszerűen átcserelni a lap címét és jellegét, amikor is a szerkesztőváltás magától értetődik, nem lévén a szépirodalmi lap szerkesztője egyúttal alkalmas politikai lap szerkesztésére is. A Tageblattot már 1838 óta szeretné átminősíteni, eddig teljes sikertelenséggel.

Landerer tehát megint Bécsbe utazik.

Mailáth kancellár kapva kap a terven. Alkudozni kezd: tegyék ki szépszerével Kossuthot a PH-ból, akkor esetleg szó lehet a dologról. Landerer, hivatkozva a Kossuth-cégér varázsának elvesztéséből várható kárára, a Pester Zeitung számára előnyöket igyekszik kicsikarni: kivételes kedvezménye-

zést a postai szállításnál, kizárólagosságot a hatósági hirdetések közléseiben s több effélét. Magában már nem is nagyon bánja, ha Kossuth megválna tőle. Kossuth az ország legdrágább írója. Az 1840 december 31-én kötött első szerződésük szerint a szerkesztői tiszteletdíj 2500 előfizetőig évi 1200 frt., azontúl minden 100 előfizető után 80 frt. Az előfizetők száma felszökik 5000 fölé, mire Kossuth a lap fennállásának már kilencedik hónapjában új szerződést csikar ki. Eszerint a tiszta jövedelem egyharmad része az övé. Másfél év múlva ismét új szerződést fogalmaz meg s szóbelileg meg is állapodnak: Kossuth minden hó elsején 800 frt.-ot, január 15-én előlegül 1500 frt.-ot kap, az osztalék hátralévő részét június végén fizetik, azonkívül minden lapszám után 3 frt. 50 krajcárral rendelkezik az alkalmazottak, helységbérlés és postadíjak kiegyenlítésére. Belekerül évente vagy 20.000 frt.-ba. Sok.

Mailáth mindent megígér s Wirkner jelenti Gervay államtanácsosnak, hogy Landerer holnapután hazautazik és Kossuthot a megbeszélés szerint el fogja távolítani. Hála Istennek, mert Kossuth most már mozgalmat keltett, hogy a magyarság csak a magyar ipar termékeit vásárolja. Az eszme takarékoságánál fogva nemcsak az asszonyok, hanem még a kormány tisztviselői közt is terjed, mérhetetlen kárára az osztrák iparnak.*

Kossuth az új szerződés aláírását sürgeti. Landerer mindenféle kifogással áll elő. Társa, Heckenast, Londonba utazott, majd ha visszajő. Mire visszajön, Landerer Pozsonyban betegen fekszik. „Szóval mindenféle ártatlan színezetek miatt elmaradt az aláírás — írja Kossuth Wesselényinek (1844 ápr. 18.) — ... Hat évre kötöttük meg (szóbeli megállapodásban) ... és elmúlt egy év a hat évből. Év végével számolnunk kellett s akkor már nem lehetett halogatni az aláírást, de Landerer ekkor aláírás helyett azt mondja, ha akarom szerkeszteni a hirlapot, tegyem olcsóbban, mert ő ennyit többé nem fizet. Feleltem neki: Uram! ha látnám, hogy az úr magából a hirlap-

* Vizota i. m. 33. l.

ból 2—3-szor annyit nem kap, mint egyéb vállalataiból, nem szólnék . . . de így emlékeztetnem kell, hogy a szerződésünkből még 5 év van hátra, s én magamat úgy, mint az urat, kötve hiszem ezen időre. És ő lesütött fővel mondja: igen, de szerződésünk nincs aláírva. Igazán mondom: békés ember vagyok, de alig tudtam magamat legyőzni, hogy a szeme közé ne köpjek; ajtót nyitottam s azt mondtam neki: Úgy-e? az úr egy alávaló gazember, háládatlan imposztor, takarodjék ki a szobámból, ily emberrel egy pillanatig sem leszek e féléven túl összeköttetésben, milliókért sem.“

Közben folyik a hosszú eljárás a Pester Zeitung engedélyezése körül. A központi könyvbíráló főhivatal ellenzi, mert úgy látja, hogy Landerer és a vele egyhúron pendülő Heckenast a Pesti Hirlappal Kossuth távozása után is a legszélsőségesebb irányzatot támogatja. Mailáth azonban megdicséri: Kossuthot úgy futtatta zátonyra, hogy a közönség a szerkesztő és kiadó közt támadt pénzügyi vitában látja az okot és ez ügyben nem sejtí a kormány irányítását; pedig a kiadónak a Kossuth-varázs elvesztése miatt tetemes anyagi vesztesége is van. (Szalay László szerkesztősége alatt az előfizetők száma 500-ra esett vissza.) A Pester Zeitung engedélyezése a kormány részéről méltányos kárpótlásnak látszik az áldozatokért.

A kancellária tagjai már tudják, milyen állást kell elfoglalniok. De a javaslatot a legaprólékosabban szerkesztik meg. Apponyi György országbíró a tervezet módosítását ajánlja; ám legyenek benne Magyarországra vonatkozó politikai cikkek, hírek a megyék és szabad királyi városok köréből, lehet benne szépirodalmi tárca, irodalmi, művészeti és tudományos ismeretetés, beszámoló a társadalmi életről és divatról, napi hírek, de a lap irányítója legyen Járy-Trattner György, Pest város főbírája és országgyűlési követe, szerkesztője pedig Glatz Ede volt tescheni gimnáziumi tanár, ők ketten majd vigyáznak, hogy a lap a német polgárságot kormányhű irányba terelje. Az osztrák tartományokra és a külországokra vonatkozó tudósításokat pedig merítse a szerkesztőség a neki megküldendő bécsi kormánylapokból.

Mindemez irányelvek tudatában a kancelláriai előadó most már részletesen kidolgozza a biztosítékokat követelő javaslatot: a közlemények csak Járy láttamozásával kerüljenek a cenzúrahivatalhoz, nehogy a munkatársak kijátsszák elgondolásait; egyedül a Pester Zeitung, mint kormánylap, kapja meg a hivatalos értesítéseket, t. i. a kamara, a helytartótanács és a katonai főparancsnokság, továbbá a váltótörvényszék és a pesti meg budai városi tanácsok hirdeteményeit; egyedül a Pester Zeitung közölhesse hivatalosan a kinevezéseket; az államkancellária tudassa vele a lehető leggyorsabban a közlésre alkalmas politikai újdonságokat; a cenzúrahivatalt utasítani kell, hogy — kivételesen — késedelem nélkül jussanak a szerkesztőhöz a külföldi lapok; a cenzúra ügyeljen arra, hogy a többi lap csak a szorosán tárgykörükbe tartozó hirdetéseket közölhesse, míg a magánhirdetéseket irányítsa a Pester Zeitunghoz; s végül, részesüljön a lap postai szállítási kedvezményben.*

Ilyképpen aztán rendes, jólnevelt kormánylap lesz.

Az engedélyt megadták, 1845-ben a Pester Zeitung megindult, s Heckenast egyúttal megszabadult a Pester Tageblatt-tól és zsémbes szerkesztőjétől.

A Pester Zeitung kormánylap, s mégis, a kiadó első folyamodványának keltétől 7—8 év telt el, míg kiváltságlevele aláírás végett a király elé került. Micsoda utakat kellett megjárnia annak, aki ellenzéki lapot akart kiadni. A negyvenes években a Pesti Hírlapon kívül nem is engedélyeztek egyet sem.

A nem politikai jellegű folyóiratoknál hamarabb ment a dolog. A kassai Ábrázolt Folyóirat esetében mindössze egy évig tartott az eljárás. 1847 január 8-án adta be Werfer Károly kassai nyomtató a kérvényét és 1848 január 1-én a lap már meg is indul. Egészen símán persze semmi sem

* Szemző Piroska: A „Pester Zeitung“, egy XIX. századbeli kormánylap története. Bp., 1941. 8—17. l.

ment. A kir. könyvbíráló főhivatal ellenezte, hogy „honunkra s külföldre vonatkozó *minden* érdekes eseményről“ számoljon be. Az efféle általános keretbe túlságosan sok talál beférni. Az sem tetszett, hogy azzal akar foglalkozni, ami „az emberiséget különösen érdekelheti“. A tárgykört tessék csak jobban körülírni. A katonai hatóság is közbeszólt. A kijelölt szerkesztő ugyanis nyugalmazott főhadnagy volt, ehhez pedig a katonai hatóság nem járulhatott hozzá. Végül is maga Werfer vállalta a szerkesztést.*

4.

A hatalmon levők a kiváltságlevelek adományozásában követett óvatosság és a cenzúra ellenére is a sajtó körül zajló életben annyi gyúanyagot véltek látni, hogy ennek ellenőrzésére még egy harmadik intézményt is szerveztek: a besúgórendszert. A közönség titkos rendőrségnek nevezte, de nem volt az. Nem voltak közegei, hanem csak alkalmi megbizottai s ezeknek nem volt intézkedési joguk, csupán bizalmas jelentéseket küldtek a bécsi rendőrminisztériumnak. Lehetőleg feltétlenül kormányhű írókat, tudósokat, a szellemi életben benfenteseket bírtak rá erre a titokban tartott feladatra s ügyeltek, hogy a besúgóra a gyanú árnyéka se vetődjék. A szervezet gyeplőit Sedlnitzky rendőrminiszter tartotta a kezében.

Ma sem látunk tisztán. A „Hofpolizeistelle“ irattárából tömérdek németországi és ausztriai besúgójelentést tettek közzé, de a magyarországi ágazat még homályban van. Nem egyszer kutatóinkat a tapintat kötelezte hallgatásra; nem akartak tisztelt neveket bemocskolni.

A besúgók kötelessége figyelni, nem terjednek-e az országban külföldről behozott tiltott nyomtatványok; nem susmognak-e lapjaink szerkesztői a politikusokkal, vagy más gyanús alakokkal; miféle tervek vannak keletke-

* Dezsényi Béla: Az első magyar képes hetilap, a kassai „Abrázolt Folyóirat“ története. Bp., 1940. 9. l.

zöben; ki kivel mit közöl bizalmasan? Suba alatt még a cenzorokat is ellenőrizték.

A győri Vaterlandban pársoros hír jelent meg a védegyletről: az egyesület megalakult, hátra van még, hogy tagokat nyerjen és viruljon. A besúgó jelenti: „A szerkesztőségnek tudnia kellett volna, hogy a védegylet előmozdítása sem a kormánynak, sem a Gutgesinnteknek nem áll érdekében. A censor egy Benedek-rend-tanár; igen tudós, derék ember, de nem tud németül s ezért egy másik tanár társa helyettesíti, a kinek nem egy tekintetben saját nézetei vannak . . . A fennebbi cikkek közlése legalább is kevés tapintatra vall a censor és a szerkesztő részéről s bizonyítja egyúttal mindkettőnek megbízhatatlanságát.“

Más: Eötvös József egy átutazó magyar úrral megüzente Beck Károly bécsi írónak, hogy számíthat a pesti ellenzék támogatására. — Kossuth és Szentkirályi Móric Kulcsárné lapját akarja bérbevenni (1840. aug. 29.) s Eötvös Ignác tárnokmester, aki fia kedvéért rokonszenvezik az ellenzékkel, a helytartótanácsnál pártfogójuk lesz. — Egy héttel később: Prónay Albert pestmegyei adminisztrátor is biztatóan nyilatkozott Szentkirályi előtt, sőt a nádornál való közbenjárását is ígérte.

Ilyen jelentéktelen hírekkel Sedlnitzky részére szerteágazó és a legapróbb részletekre is kiterjedő tájékoztató szolgálatot láttak el.*

A közönség tudott e fondorkodásról, de nem ismerte a besúgókat. Mindenkiről feltételezte, hogy közéjük tartozik, ha a kormány kegyének akár csak egy vékonyka napsugara esett rá.

Landerert is kikezdte a pletyka. Sedlnitzky pártolta lapindítási tervét. Fölötte gyanús. Mikor Kossuthal összevész, utóbbi mérgében egyik levelében szemébe vágja: „Gondolja meg, csak egy szavamba kerül és önt az egész ország színe előtt pellengérré állíthatom . . . Jusson eszébe, mi mindent suttognak országszerte az ön politikai összeköttetéseiről“.

* Karl Glossy: Literarische Geheimberichte aus dem Vormärz, 1835—1847. Wien.

A Pesti Hírlap szerkesztőváltásakor Deák Ferenc Kossuthnak többek között ezeket írja (Kehidán, 1844 nov. 2.): „Ő (Landerer) a közhir szerint nem utolsó tagja a titkos policziának, s ha ez igaz, akkor magaviselete könnyen magyarázható, mert ily emberek eladják magokat pénzért, haszonnért, pártfogásért, s ők többé magok sem rendelkezhetnek önmagokról szabadon, s én igen hiszem, a mit néked L. e dolgokról mondott“.

Amikor azonban Kossuth haragja elpárolgott s belátta, hogy az üzleti elgondolásoknak is meg lehet a maguk útja s hogy szóbeli megállapodásokat mások is módosítanak vagy feloldanak, az Ipartestületben ismét felvette az összeköttetést Landererrel, amikor pedig pénzügyminiszter lett, tárcája legfontosabb, a független Magyarország megszervezéséhez és a szabadságharc megvívásához legnélkülözhetetlenebb intézményének, a banknyomdának megszervezését éppen Landererre bízta. Ezt talán mégsem teszi, ha politikailag megbízhatatlannak tartja.

Nem is került elő olyan besúgó jelentés, mely Landerertől származott volna. Mindazonáltal a későbbi történelmi művekben is tovább bujkál a pletyka.

M Á R C I U S 1 5

A „Tizenkét pontot“ a Pilvax-kávéház törzsasztalánál írók fogalmazták. Ezért legelső pont benne az a gyakorlati követelmény, hogy „1. kívánjuk a cenzúra eltörlését“. Petőfi és társai ezt tartották a legfontosabbnak, ez vágott a saját húrukba. Csak ez után következett a törvények előtti egyenlőség, a közös teherviselés, az úrbéri terhek megszüntetése, esküdtszék stb. Azt vélték, minden egyéb szabadság alapja a gondolat szabadsága, a szabad véleménynyilvánítás joga. Enélkül nem harcolhattak a többi szabadságeszméért, nem lehetett meg sem világítani az okokat, melyek immár oly régóta sorvasztották a nemzetet. Nem lehetett szóvá tenni a jobbagység helyhezköttöttségét, a dézsma és robot szörnyűségeit, a népképviselő hiányának veszedelmességét, a gazdasági hitelképtelenség okait, az állam uzorás természetét.

Miután az előző két napon leszögezték, hogy „mit kíván a magyar nemzet“, március 15-én cselekvésre került a sor. A legelső tett a cenzúra megbuktatása, a sajtószabadság kivívása.

Hallgassuk meg a koronatanut, Petőfit,* aki az eseményeket naplójában frissiben leírta:

„Korán reggel az ifjak kávéházába siettem. Az uton Vasvári Pállal találok, mondtam neki, hogy menjen Jókaihoz s ott várjanak meg együtt engemet. A kávéházban még csak néhány fiatalember volt, kik nagy busan politizáltak. Bulyovszky Gyulát, ki közöttük volt, meghívtam Jókaihoz, a többieknek meghagytam, hogy az érkezőket tartsák itt, mig vissza nem jövünk.“

„Iaza menván, előadtam szándékomat a sajtó rögtöni felszabadításáról. Társaim beleegyeztek. Bulyovszky és Jókai proclamatiót szerkesztettek. Vasvári és én föl s alá jártunk a szobában. Vasvári az én botommal hadoná-

* Lapok Petőfi Sándor naplójából. Pest, 1848. Első ív.

szott, nem tudva, hogy szurony van benne; egyszerre kirepült a szurony egyenesen Bécs felé, a nélkül, hogy valamelyikünket megsértett volna.“

— Jó jel! — kiáltánk fel egyhangúlag.

„A mint a proclamáció elkészült s indulófélben voltunk, azt kértem, mi-csoda nap van ma?“

— Szerda, — felelt egyik.

— Szerencsés nap — mondtam — szerdán házasodtam meg!

„Lelkesedéssel és a sors iránti bizalommal mentünk vissza a kávéházba, mely már tele volt ifjakkal. Jókai a proclamatiót olvasta föl, én nemzeti dalomat szavaltam el; mind a kettő riadó tetszéssel fogadtatott. (A nemzeti dalt két nappal előbb, március 13-kán irtam, azon lakomára, melyet az ifjuság március 19-én akart adni . . .)“

„A kávéházban azt határoztuk, hogy sorra járjuk az egyetemi ifjúságot, s majd teljes erővel kezdjük meg a nagy munkát. Először az orvoskarhoz mentünk. Szakadt az eső, a mint az utcára léptünk, s ez egész késő estig tartott, de a lelkesedés olyan, mint a görögtűz: a víz nem olthatja el.“

„Az orvosi egyetem udvarán ismét fölolvasta Jókai a proclamatiót és én el-mondtam a nemzeti dalt. Innen a mérnökökhöz, ezektől a seminariumba a jogászokhoz vonult a számban és lelkesedésben egyaránt percenként növe-kező sereg . . . Jókai ismét fölolvasta a proclamatiót s a tizenkét pontot, s én velem elszavaltatták a nemzeti dalt. Mindkettőt fanaticus lelkesedéssel fogadták, s a refrainben előjövő „esküszünk“-öt mindannyiszor visszahar-sogta az egész sereg, mely a téren állt.“

— Most menjünk egy censorhoz, és vele irassuk alá a proclamatiót és a nemzeti dalt! — kiáltott valaki.

— Censorhoz nem megyünk, feleltem; nem ismerünk többé semmi cen-sort, el egyenesen a nyomdába!

„Mindjárt bele egyeztek és követtek.“

„Landerer nyomdája legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vas-várit, Vidácsot és engem neveztek kiküldötteknek, hogy a sajtót lefoglaljuk.“

Nemzeti dal.

Talpra , magyar , ni a' haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk vagy szabadok?
Ez a kérdés, válaszokatok! —
A' magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Rabok voltunk mostanáig,
Kárhóztak ösapáink,
Kik szabadon éltek haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Sehonnai bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Fényesebb a' láncznál a' kard,
Jobban ékesíti a' kart,
És mi még is lánczot hordtunk!
Ide veled, régi kardunk!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

A' magyar név megint szép lesz,
Méltó régi nagy híréhez,
Mít rá kentek a' századok,
Lemossuk a' gyalázatot.
A' magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Hol sírjaink domborúlnak,
Unokáink leborúlnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Petőfi Sándor.

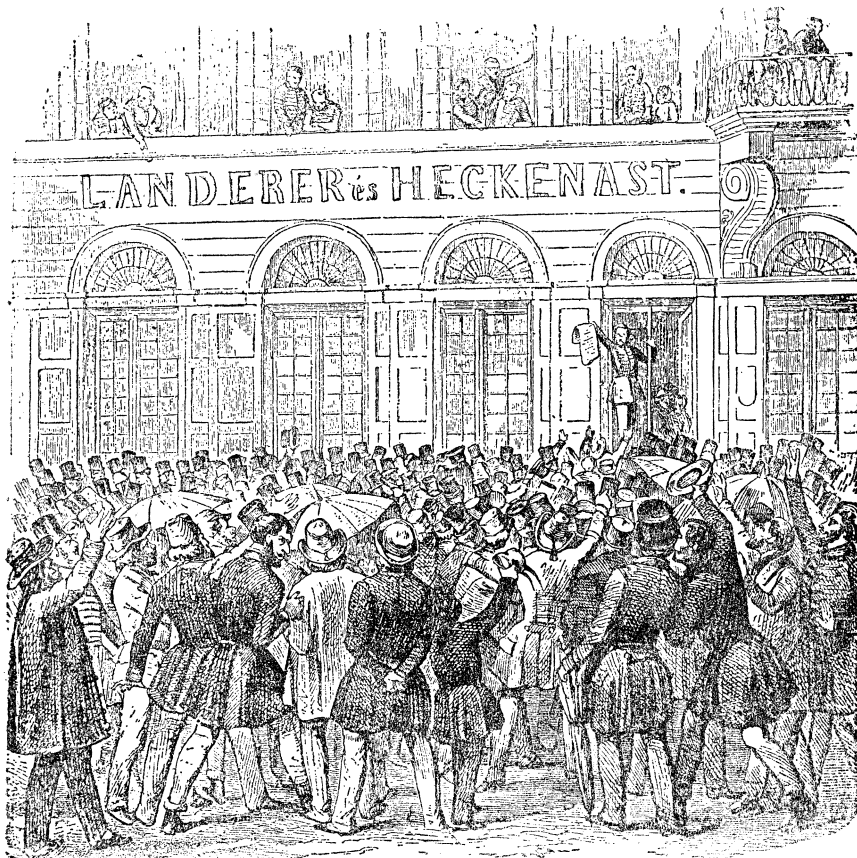
*A 1848. március 15-én kivívott szabadság
barátjainak legeszegebbi magunkat
jelszavak, s így a magyar szabadság első kikiáltása.
Petőfi Sándor.*

Petőfi nem mond részleteket a nyomdában történekről s ezeket ma már lehetetlen pontosan megállapítani. Túlságosan sok a tanu s mindegyik mást mond. „Öreg nyomdász“ a forradalom negyvenedik évfordulójára írt cikke megírásakor kihallgatta a Landerer & Heckenast cég akkor még élt 5 szemtanu munkását. „Az eseményeket ötfélekép hallottam elbeszélni s mindegyik elbeszélő úgy emlékezett rá, hogy ő mondta el hüen.“ Az ötvenedik évfordulón négyen éltek, két szedő, a festékező és a művezető. Firtinger Károly és Ács Mihály tőlük kért felvilágosítást s négyféle, részleteiben eltérő beszámolót kapott tőlük.*

Csak abban értenek egyet, hogy Heckenast aznap nem járt a nyomdában, Landerer azonban már előző este a rendesnél nagyobb mennyiségű nyomdapapírt áztatott. Ő az Életképek kiadója, szerkesztői Petőfi és Jókai, Vasvári a munkatársak közé tartozik; hihetőleg már tájékoztatták a másnapi tervekről. Tizenötödikén reggel 8 órától kezdve a személyzet feszült várakozással lesi a történeendőket. Tíz órakor a zúgó ár a nyomda épülete elé tódul. Jókai, Petőfi, Vasvári belépnek, az irodában zárt ajtó mögött néhány percig tárgyalnak Landererrel, majd azzal együtt átmennek a nyomdaterembe, hol Vidács János (egyések szerint Irinyi József) ráteszi kezét a Columbian-vassajtóra, mondván: „Ezt a sajtót a nép nevében ezennel lefoglaljuk s követeljük kézirataink kinyomatását“.

Landerer magához inti Träger Endre művezetőt s utasítja, tegyen eleget Petőfi és társai kívánságának a cenzúrázatlan Tizenkét pont és a Nemzeti dal kinyomatásával. Három szedő nekilát a Tizenkét pont magyar szövege szedéséhez, kettő pedig a német fordításhoz. Két egylapos röplap s hozzá öt szedő! Petőfi elfelejtette magával hozni a Nemzeti dal kéziratát, odaül Träger asztalához s emlékezetből leírja. Ahogy kész az első versszakkal,

* Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Bp., 1900. 127—234. l. — Ács Mihály: Öreg nyomdászok a sajtószabadság első termékéről. Vasárnapi Ujság 1896 márc. 15. sz.

Vasvári ollóval lemetszi s odaviszi a hatodik szedőnek. A következőt Träger vágja le, ismét más szedőnek adja át, végül Petőfi maga áll oda a szedő mellé és diktálja az utolsó szakaszokat. Nem csoda, ha a sietségben és izgalomban három jelentéktelen sajtóhiba marad a szedésben. Nem érnek rá javíthatni, a Talpra magyart beemelik a Dingler-sajtóba, a Tizenkét pontot az amerikai sassal ékesített Columbian-sajtóba s a gépek máris ontják a rölapokat.

Közben telik az idő, Jókai kimegy és a bejárat lépcsőjéről beszédet intéz a néphez. Féltilenkettőkor Petőfi, az első még nedves példányt lobogtatva, szintén megjelenik s nagy éljenzés meg halljukozás közben szavalni kezd. „Életemben se láttam soha ily gyújtó hatást — írja Degré Alajos. — Mintha a felhők nem is havat, de villany szikrákat szórnának, s az emberekben az agyvelő, a kebel minden gyu-anyaga egyszerre lángra csapott volna fel. A második versszak után a refraint a sokaság mint vihar utána dörgé. Nem gondolt többé senki hóval, esővel; esernyőjét mindenki összevonta, s mintha fegyverre alakult volna át, fenyegetőleg emelte magasra. Mikor elvégezte Petőfi, darabig helyén maradt és élvezte a leirhatatlan hatást.“

Az emeleten ablak nyílik, ezrével a nép közé szórják az elkészült példányokat s Vasvári lekiált, hogy délután 3 órára mindenki legyen a Múzeumkertben.

Így maradt meg a délelőtti események képe — félszázad színező hangulatában — az egykori résztvevők emlékezetében.

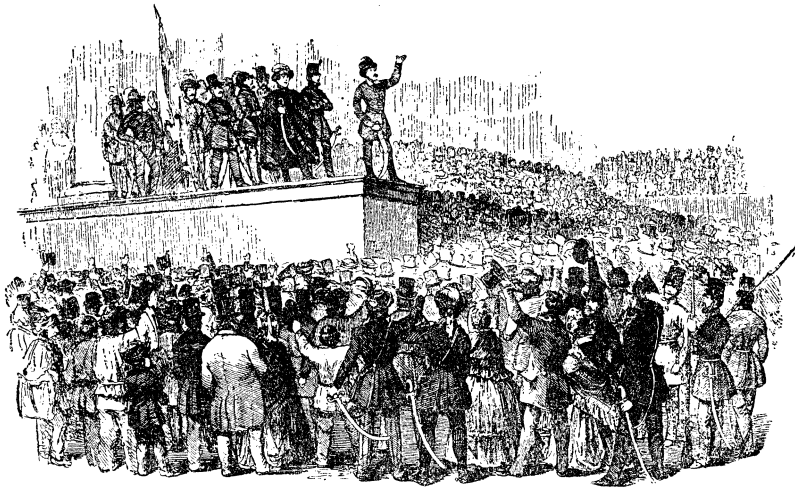
Délután hajtják végre a második cselekedetet: a sajtóvétségért elítélt író kiszabadítását. Adjuk át a szót ismét Petőfinek:

„A szakadó eső dacára mintegy 10.000 ember gyült össze a muzeum elé, honnan a közhatározat szerint a városházához mentünk, hogy a tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is és velünk egyesüljenek. A tanács-terem megnyílt, s megtelt néppel, először. Rövid tanácskozás után a polgárság nevében aláírta a polgármester a tizenkét pontot, s az alatt álló sokaságnak az ablakból lemutatta. Óriási kitörése a lelkesedésnek! . . .“

— Budára, Budára! . . . a helytartó tanácshoz! . . . nyitassuk meg Stancsics börtönét! . . . Budára! . . .

„Ezek voltak a nép leginkább és legtöbbször hallható kiáltásai. Végre választmány neveztetett ki Budára menendő, s a helytartó tanácsot fölszólítandó, hogy a censurát rögtön eltörölje, Stancsicsot szabadon bocsássa, s a katonaságnak rendeletet adjon, miszerint ügyeinkbe semmi szín alatt be ne

NEMZETI DAL PETŐFITŐL.

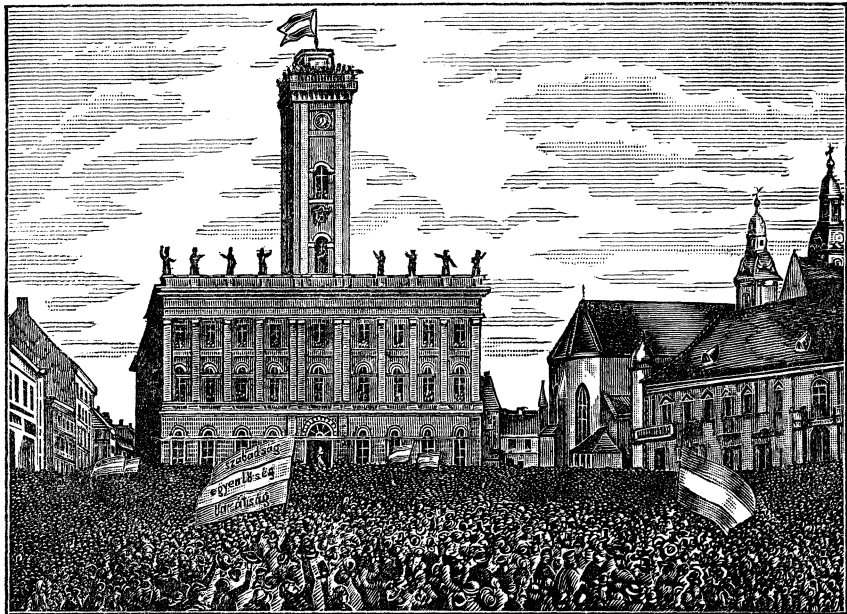

Zenére s' énekre szerzé
KÁLÓZDI JÁNOS.

Kiadta
Vahot Imre.

—*—

Pest 1848.

Március 15 délután a pesti Városháza előtt

avatkozzék. A választmány tagjai: Egresi Sámuel, Gyurkovics Máté, Irányi Dániel, Irinyi József, Kacskovics Lajos, Klauzál Gábor, Molnár György, Nyári Pál, Petőfi Sándor, Rottenbiller Leopold, Staffenberger István, Tót Gáspár, Vasvári Pál.“

„A választmány legalább husz ezer ember kíséretében fölment Budára a helytartó tanácshoz, és előadta kívánatait. A nagyméltóságu helytartó tanács sápadt vala és reszketni méltóztatott, és öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett.“

Este fél 6-kor Nyári Pál a palota egyik ablakából hírü adja a téren szorongóknak, hogy a magas hatóság beleegyezésével a cenzúra e perctől fogva hivatalosan is megszűnt s a sajtóvétségéről hozott ítéletek hatálytalanok.

Nagy éljenzés. A tömeg a budai börtön elé vonul, küldöttség megy az igazgatóhoz, néhány perc és Klauzál Gábor, Nyári Pál meg Tánicsicsné (a Stancics nevet két hónappal később Tánicsicsra egyszerűsítették) belép a rab zárkájába. Az asszony sírva borul ura nyakába s a meglepett ember elégedetten simítja hosszú szakállát, mikor meghallja, hogy nincs többé cenzúra.

Tánicsics összecsomagolja kéziratait. (Írásaiért ítélték el, de börtönben írhatott.) A tömeg odalenn tombol. Nyári Pál a kiszabadított rabbal és feleségével batárba ül. A tüntetők a lovakat kifogják, a kocsit magafeledt diadalmámorban kézzel húzzák át Pestre.

Ott már készülnek a fáklyás ünneplő felvonulásra. Az ablakokban gyertyalángok ragyognak, Emich Gusztáv az Úri- (ma Petőfi Sándor-u.) és Kígyóutca sarkán levő könyvtársboltja kirakatába Petőfi nemzetiszínű szalaggal körülfont arcképét tétette ki, Landerer & Heckenast fényárban úszó házáról zászlók lengenek. Bent a szedőszekrények mellett még serény munka folyik, készítik a falragaszokat, melyek reggel közölni fogják a főváros népével a nap eredményeit. Holnap a nyomdászok is felsorakoznak a lampionos körmenethez.

Petőfi késő éjjel e mámoros sorokkal kezdi naplóját:

„Pest, március 15. 1848 . . . Ma született a magyar szabadság, mert ma esett le a sajtórul a bilincs. Vagy van olyan együgyü, ki azt képzelje, hogy szabad sajtó nélkül lehet bármely nemzetnek szabadsága? Üdvez légy születésed napján, magyar szabadság! először is én üdvezellek, ki imádkoztam és küzdöttem érted, üdvezellek oly magas örömmel, a milyen mély volt fájdalom, midőn nélkülöztünk tégedet!”

„Oh szabadságunk, édes kedves ujszülött, légy hosszú életű e földön, élj addig, míg csak él egy magyar: ha nemzetünk utolsó fia meghal, borulj rá szemfedő gyanánt . . . s ha előbb jön rád a halál, rántsd magaddal sírodba az egész nemzetet, mert tovább élnie nélküled gyalázat lesz, veled halnia pedig dicsőség!”

UJABB HIREK.

Pest, martius 15-kén délután 3 óra előtt

nagy csoportozat vonul a' városház elébe. A' tanács és választott polgárokat következő petitio pártolásra szólítván föl:

1. Kivánjuk a' sajtó szabadságát, és a censura eltörlését.
2. Felelős ministeriumot Buda-Pesten.
3. Évenkinti országgyűlést Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Urbéri viszonyok megszüntetése.
8. Esküdtszék, képviselőlet egyenlőség alapján.
9. Nemzeti Bank.
10. A' katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a' külföldieket vigyék el tőlünk.
11. A' politikai statusfoglyok szabadon hocsáttassanak.
12. Unio.

A' tanácsházban nyilvánosság mellett tartott gyűlésben a' petitio pártolása egyértelműleg elhatározlatott 's bizottmány küldetik ő felségéhez, Pest városa törvényes organumainak ezen kérelmeit fölterjesztendő. Egyszersmind egy másik küldöttség nevezetett ki ugy a' petitionak a' helytartó-tanács elébe terjesztésére, mint a' börtönbe tartott STANCSICS MIHÁLY' szabadon hocsáttatására. A' helytartó-tanács rövid értekeződés után a' petitiot szintén elfogadta és Stancsics rögtöni szabadon-bocsáttatása iránt megtette intézkedéseit.

Pest, martius 15-én estve 7 órakor.

Epen ezen perczben vesszük azon öröndetes hírt, hogy a' főrendek az országgyűlési teendőink iránti föliratát a' követi táblának egyértelműleg és minden változtatás nélkül elfogadták.

Reméljük ezen öröndetes hír meg fogja nyugtatni a' kedélyeket, 's visszaszerzeni a' törvényhozás iránt azon bizodalmat, mellynek megcsökkenése mindenestire bonyodalmainknak békés utoni megoldását hátráltathatta volna.

Bizodalom a' törvényhozás iránt: ez kérésünk azokhoz, kik a' hazát szeretik.

S z e

MÁRCIUS 15 UTÁN

1.

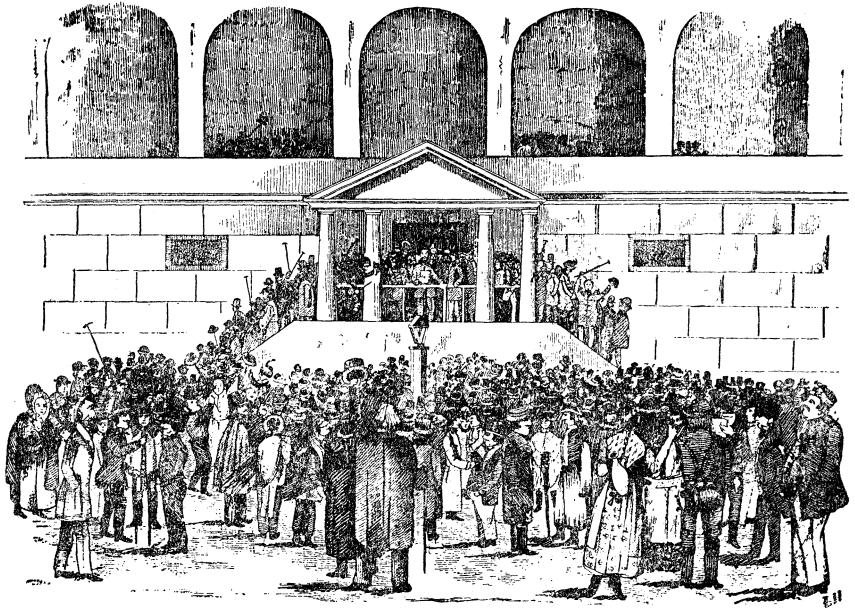
A Tizenkét pont szerzői és a márciusi 15-i események vezetői mind a huszas éveiket élték. A legöregebbek Pálffy Albert, Vahot Imre, Degré Alajos 28 évesek; Pákh Albert és Irinyi József 26, Petőfi és Lisznyai 25, Jókai 23, Vasvári Pál és Bulyovszky Gyula mindössze 21. A Landerer & Heckenast cég előtt lejátszott jelenetek, a délutáni múzeumkerti népgyűlés résztvevői és az esti tüntetők zöme egyetemi hallgató. A húszévesek forradalma. Lelkesen, szépen csinálták. Nem folyt egy csepp vér sem. Semmi ijedelem, Pest örömmámorban élte át a napot.

Az ifjúság csak a vezetőségét látja, de azt tisztán, mellétekintet nélkül. Megvan benne a sodró lendület heve s feszítőerejével ki is tudta vívni a célját.

Utána jönnek a megfontolt öregek. Ők már a következményekre gondolnak, tapasztalataikra emlékeznek, úgy látják, a vívmányokat észszerű korlátok közt zökkenésmentessé kell tenni.

A nyomdatulajdonosok és kiadók többsége valószínűleg helyeselte az új elveket, de arra már nem volt okuk, hogy a sikernek különösebben örüljenek. A szabadalmaik megszerzése rengeteg gyötrelmükbe, sok keserves költésükbe került. De birtokukban voltak. S ez most mind elveszzen? Akárhol, akármikor, akadálytalanul támadhatnak versenytársak. Fel sem szólhatnak ellenük, bárki nyithat nyomdát, akárki indíthat lapot, adhat ki tankönyvet, naptárt stb. A 120 éves győri Streibig-nyomda tulajdonosa, özv. Streibig Klára hamarosan bele is bukott az új rendbe. Adósságai miatt már március előtt el akarta adni a nyomdát, már meg is állapotodott vevőjével, s íme, jön a sajtószabadság, kiadványszabadalmi semmissé válnak, a vevő most már csak a fele árat kínálja.

A hatóságok pedig afölött töprenkedtek, mi lesz, ha cenzúra híján az uj-

*T. Farkas Károly úr a pesti 12 pontot magyarázza
a polgárságnak a városháza udvarán Debreczenben*

ság- és röpiratírók büntetlenül és felelőtlenül belegázolnak a magán- és köz-
érdekbe? A helytartótanács ezúttal igen gyorsan jut elhatározáshoz. Már-
cius 17-én Pest városa tanácsához rendeletet intéz, melynek első pontjában
megerősíti, hogy a sajtó minden megelőző cenzúra nélkül szabadon műkö-
dik. De . . . A következő pontok mindennemű kiadvány tartalmáért fele-
lőssé teszik a szerzőt, vagy szerkesztőt; a nyomdász a felelősség megállá-
píthatóságára tartozik minden kiadványból egy példányt azonnal illetékes
közhatósága vezetőjéhez juttatni; csak a szerző aláírásával ellátott iratot fo-
gadhat el sokszorosításra s ha a szerzőt vagy szerkesztőt nem ismerné, az
köteles a személyazonosságát két — a nyomdatulajdonos előtt ismert —

tanuval igazolni. A nyomdatulajdonos tartozik minden, akár a legkisebb nyomaton nevét és műhelye székhelyét feltüntetni; ha ezt elmulasztaná, vagy a szerző személyazonossága kétséges lenne, a nyomdatulajdonos is felelősségre vonandó.

Egyúttal a sajtó útján elkövethető visszaélések megbírálására 25 tagú bizottságot nevez ki, mely vétség esetén a bűnös nyomtatványt az eljárás megindítása céljából véleményes jelentéssel továbbítja az illetékes bírósághoz. A bizottság tagjai mind érett, tisztos polgárok, van köztük gombkötő meg szabó is, a városi hatóság részéről az alpolgármester, a főbíró, eskütt, több tekintélyes törvényhatósági tanács tag, nagyobb részük pedig — ez már a forradalom vívmánya — haladószellemű (eddig ellenzéki) író: Nyári Pál, Klauzál Gábor, Deák Ferenc, Fáy András, Eötvös József, Trefort Ágoston, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Fényes Elek, Szalay László, Kemény Zsigmond, Lukács Móríc. Sőt van benne az ifjúságnak is képviselője, a Tizenkét pont egyik szerzője, Irinyi József.

2.

Az aggódókat egyelőre kellemes meglepetés érte. Bár a nyomdászok elvesztették szabadalmaikat, a munkájuk rendkívül megnövekedett. Új meg új lapok indulnak, a röpiratok százai jelennek meg, alkalmi beszédek és versek, buzdító szövegek egész áradata zúdul a lelkesülő közönségre, tömérdék felhívás és hirdetmény kerül falragaszra. Csakhamar nagy a hiány képzett nyomdai munkásokban s ilyeneket a személyzet szaporítására Németországból hívnak be. Jönnek is.

A hatóság szintén meg lehet elégedve. Inkább a régi kormányt támogató lapok bakafántoskodásától félt. De csak a Pozsonyban, az országgyűlés székhelyén megjelenő Budapesti Hiradó, a „bukott arisztokracia“ szócsöve ellenzéki eszkedik kissé, ámbar ő is tényként fogadta el az új állapotot. A többi, mely eddig berzenkedett a februári francia forradalom ellen, sietve átnyer-

gelt. A Pester Zeitung hatalmas betűkkel hirdeti, hogy „a sajtó végre szabad“ s ünnepli a jogai birtokába jutott nemzetet. A katolikus szellemű Nemzeti Ujság az első lap, mely március 16-án cenzúrázatlanul megjelenik. Közli a Tizenkét pontot, a Nemzeti dalt s színes tudósításban számol be az eseményekről. Pár óra alatt utcai árusításban 800 példány kel el belőle. Három nappal később helyteleníti a netaláni „bárgyu tespedést“, az új renddel szembenálló csendes ellenkezést, ami akadályozná az átmenetet a forradalmi állapotból a mielőbbi rendezett alkotmányos államéletbe. Április 6-án Perger János nyiregyházi plébános, a későbbi kassai püspök cikkét közli: „Mi helyeseljük mind azt a mi történt e napokban . . . Értsétek meg jól: a világesemények új ösvényre léptek; az egyháznak elmaradni nem szabad, — sem elől menni bennök; hanem minden körülményekben önszabadsága s a világbéke fölött őrködni . . .“*

Még a maradi kolozsvári Mult és Jelen is örvend az átalakulásnak.

A volt ellenzéki lapok pedig irányuk győzelme után nemes mérsékletet tartanak. Szidják a multat, felkapják az immár szabad szólamokat — az Életképek címe fölé a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség“ jelmondatot írja, a Pesti Hirlap „a sajtószabadság napjától kezdődően“ új sorszámozást kezd —, de a levitézlett rendszer embereit személyükben alig támadják.

Csürös Ferenc a debreceni nyomdászat történetében büszkén említi, hogy egyetlen gúnyirat, egyetlen személyt támadó röpirat nem került ki a sajtóból, sem 1848-ban, sem 1849-ben, mikor Debrecen mint kormányshely az izzóvá vált politika gyújtópontja lett. A sajtószabadságot nem a sokáig elfojtott keserűség és bosszúság kiöntésére használták.**

Az erkölcsökkel sem volt baj. A bűneseteket rövid tárgyilagossággal közölték, nem csámcsogtak borzalmas részleteket, nem tálaltak az undorodó ol-

* Dezsényi Béla: „Nemzeti Ujság“ 1840—1848. Nyolc év egy konzervatív hirlap életéből. Bp. 1941. 46. l.

** Csürös i. m. 275—274. l.

vasónak minden reggelihez vagy uzsonnához egy kis hajmeresztő gyilkosságot, nem vájkáltak szerelmi botrányokban. Az effélét, a valóságot az eszmével összebékíteni vágyó s a családi élet tisztaságát mindenek fölé helyező táblabírókor szemérmességére nem bírta volna el.

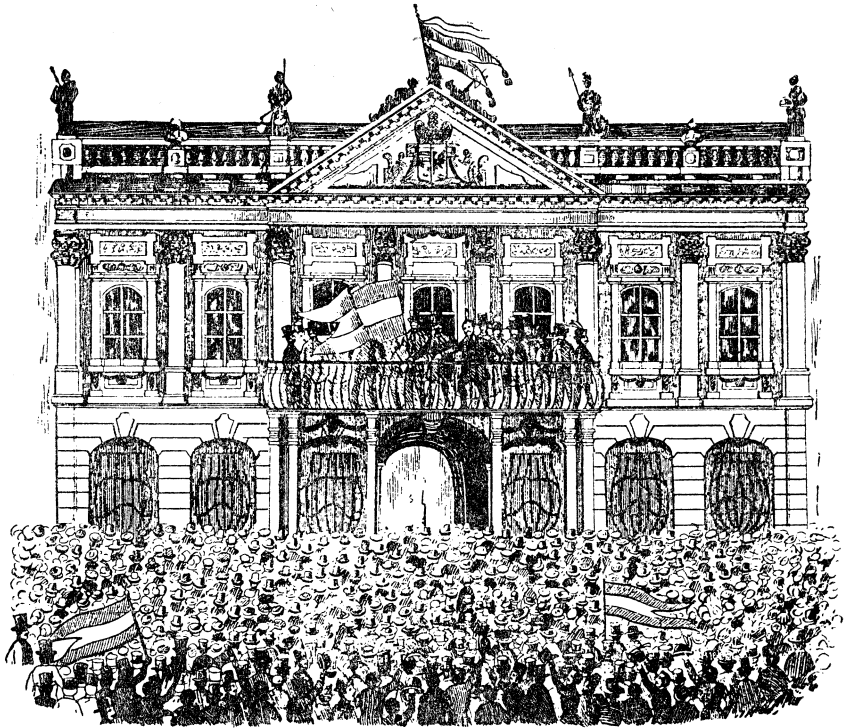
A lapszerkesztők tisztában voltak hivatásuk felelősségével. A Nemzeti Újság egy helyen azt írja, ha a rend megszilárdulásának kedvéért oda is állunk az új irányzat mellé, a sajtónak függetlennek kell lennie. Mit ér a sajtószabadság a lapok függetlensége nélkül? A Pester Zeitung pedig, jóval később, 1849-ben, amikor már mindennek vége, fejtegeti, hogy a hírlap ne vezettesse magát a közönség kénye-kedve-vágyaitól, ne akarja tudósításaival annak alantasabb hajlamait csiklandozni, hanem ellenkezőleg, vezesse ő olvasóit tisztultabb eszmék fénye mellett a való helyzet mérlegelése felé.

3.

Sajtó és irodalom tehát jól viselkedett.

Mindazonáltal a pozsonyi országgyűlés tagjai sok körülményen megütköztek. Már márciusban írja a Pesti Hírlap: „Ezen hangulatra nagy befolyással volt némely meggondolatlanul kinyomtatott és itt a birtokos osztálynak nagy elkeseredését okozó költeményeknek — Supka Géza szerint ez célzás Petőfinek „A mágnásokhoz“ írt versére* —, melyek egyenesen a tulajdonjog ellen vannak irányozva s erőszakra provokálnak“. Bármilyen jóindulatú is a sajtó, még iskolázatlan. A cenzúra nem fékezi s olyan dolgokat fecseg ki, melyek közgazdasági és politikai bonyodalmat okoznak. Pesten általános volt a panasz, hogy az osztrák bank budai fiókja a bankjegyeket túlságosan lassan váltja be, sorba kell állni, a várakozásba fél nap is beletelik, az ezüstpénzt két tisztviselő is számolja, nehéz-

* Supka Géza: 1848. Bp., 1938, 216. l.

Kassa népgyűlése kitűzi a városházon a nemzeti lobogót

kes az ügymenet stb. A lapok e sirámokat előadva nem hallgatják el egyesek ama gyanúját sem, hogy a banknak nincs elég ércfedezete s lassúsága mintegy csak palástolja a hiányt. Erre a bizalom meginog, ezt a kereskedelmi élet rögtön megérzi. Az efféle közléseket a cenzúra nem engedélyezte volna.

Más. A Márczius Tizenötödike április 19-én elárulja, hogy Kossuth az osztrák bankjegyeket magyar pénzjegyekre fogja váltani, az osztrák jegyeket pedig időközönként ezüst pénzre való beváltás végett Bécsbe küldendi. Az osztrák bank erre rögtön a havi 800.000 helyett 500.000 frt-nyi ezüst

pénzt küld a budai főváltópénztárhoz, sőt május 22-én be is szünteti a felváltást. Kossuth roppant kellemetlen helyzetbe kerül az osztrák pénzügyminiszterrel szemben, a magyar közönség pedig, a fennakadás miatti bizalmatlanságában egyre idegesebben, egyre sürgetőbben követeli a pénzt.* Ilyen és ehhez hasonló esetek befolyásolták Kossuthot és Szemere Bertalant, mikor az új sajtótörvényt megszövegezték. Javaslatukban 20.000 frt biztosítékot kívántak a hírlapoktól és sajtóvétségekre szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba. 20.000 frt akkor rengeteg pénz volt; pesti palotát, nagyüzemű nyomdát lehetett volna vásárolni rajta; a munkás évi jövedelme 600—700 frt, a magasabb rangú városi tisztviselők évi fizetése 900—1100 forint.

Pest felhördült. Ki adhat ki ezután lapot? — kérdezték. A tőkepezések. Mennyiben szabadelvűbb a biztosítékok és büntetések rendszere a legvadabb cenzúránál? Lehetsz a legtehetségesebb újságíró, szívedben éghet a hazaszeretet Veszta-lángja, nem használ semmit, ha nincs 20.000 forintod. Mi ez, ha nem a politikai gondolat szabadságának gúzsbakötése?

Tüntető diákok a városháza előtti Szabadságtéren (a márciusi napokban a Városházteret Szabadságtérnek, az Egyetem terét Március 15 terének, a Hatvani utcát Szabadsajtó-utcának, a Pilvax-kávéházat Szabadságcsarnoknak keresztelték) máglyán égették el a javaslatot.

Az országgyűlésen a nagy riadalomtól meghökkentek s a felsőtábla a biztosítékot 10.000 frt-ra szállította le.

A sajtótörvény az 1847/48 Évi Országgyűlési Törvényczikkek XVIII--a. Első §-a kimondja a nagy vívmányt: „Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közzölheti és szabadon terjesztheti“. Utána, a többi §-ban következik a DE . . . Ki valamely bűn, avagy vétség elkövetésére felhívást tesz, — ki a nyilvános köz- és vallásos erkölcsiségből csúfot űz, — ki az uralkodóhazzal való kapcsolataink felbontására, vagy az alkotmány erőszakos

* Faragó Miksa: A Kossuth-bankók kora. Bp. (1911.) 55 s köv. 1.

megváltoztatására izgat, — ki a felség személyének sérthetlensége, vagy a király magas személye ellen sértést követ el, ki az uralkodóház tagjai ellen követ el sértést, — ki a közbéke és csend erőszakos megzavarására lázít, — ki a hatóságot, ki köztisztviselőt, ki magánszemélyt rágalmakkal illet, — 300-tól 3000 frt-ig terjedő pénzbírsággal és 6 hónaptól 6 évig terjedhető börtönnel büntetetik.

(Ismerjük mindezeket a cenzúrarendeletek idejéből.)

A sajtójogi felelősség és a sajtóvétségek megállapítása után a törvény 17—29. §-a a sajtópereket esküdtszék elé utalja. Az akkori felfogás szerint sajtószabadság esküdtszék nélkül el sem képzelhető; a bírói eljárásokban nem szakértő polgár mintegy a közvéleményt fejezi ki a gondolatközlés jogosága tekintetében. Igen ám, de a 22. § szerint a vizsgálóbíró a sérelmezett nyomtatványokat tüstént zár alá veheti. (Azelőtt a rendőrség.) A 24. § szerint a megbecstelenítő, meggyalázó, sértő állítások bizonyítása nem engedtetik meg, kivéve, ha valaki mint tisztviselő cselekedett. — Elmarasztaló ítélet esetén a lefoglalt darabot meg kell semmisíteni. (Azelőtt is megtörtént.)

Az időszaki lapoknál kötelező az előzetes bejelentés az alispánhoz, illetőleg a polgármesterhez és ezek útján a minisztériumnak. A biztosíték, — melyet csak készpénzben lehet letenni — napilapnál 10.000 frt, ha ritkábban jelenik meg 5000 frt. Sajtóvétségért való elmarasztalás esetén a foglalás a laptulajdonos, kiadó vagy szerkesztő egyéb javaira is kiterjeszhető. Minden lapból a megjelent számok egy-egy példányát, 200 frt-nyi pénzbüntetés terhe alatt, be kell szolgáltatni a helybeni hatósághoz. A bejelentés és biztosítéknyújtás elmulasztása pedig egyévi fogsággal és 500 frt-ig terjedhető pénzbüntetéssel sujtandó, azonfelül az ítéletet — újabb 100 frt-nyi büntetés terhe mellett — a lap legközelebbi számában közzé kell tenni s ha az ítélet fogságra szól, 3 napon belül más felelős személy neve alatt kell a lapnak megjeleníteni. (A régi nótára.)

Következnek a nyomdákra és könyvkereskedőkre vonatkozó sajtórendészeti

intézkedések: a nyomdát is be kell jelenteni s a fővárosban 4000, egyébütt 2000 frt biztosítékot kell letétbe helyezni, — (Weinmüller Franciska 10 évvel korábban komáromi nyomdászabadalma kiállításáért 1560 váltóforintot fizetett) — minek elmulasztása esetén a tulajdonosra egyévi fogház és 2000 frt. büntetés róható ki. (Azelőtt elvesztette a szabadalmát.) A nyomdásznak nyilvántartást kell vezetnie s minden termékből a hatóságnak, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy-egy kötelempéldányt küldenie. A nyomtatványokon fel kell tüntetni a nyomdatulajdonos nevét és lakát. Könyvkereskedéshez ugyan nem kell külön engedély (de a házalók vagy zugkönyvárusok rendőri felügyelet alá helyeztetnek), azonban csak olyan munkákat árulhat, melyeket nem sujt marasztaló ítélet s melyeken a nyomdatulajdonos neve s laka ki van téve. Ha ez ellen vét, a nála talált példányok elkobzásán kívül 50 frt-ig terjedő bírsággal büntettetik.

Amit az első § nyujtott, azt a többi megnyirbálta. Különösen a sajtószabadság leglányegesebb tartalma, a szabad terjesztés joga szenvedett korlátozást. Bizonyos esetekben a könyvkereskedőnek a terjesztést meg sem szabad kezdenie, más esetekben a vizsgálóbíró vagy a bírói ítélet megakadályozhatja a terjesztés folytatását. Lányegében a 3—45. § megszünteti a sajtószabadság teljességét, mert megtiltja, hogy a leírt gondolatot minden esetben bárki megismerhesse.

Igaz, a törvény alkotóinak arra is kellett gondolniok, hogy jöhet idő (félév múlva már itt is volt), mikor a gondolatterjesztés eszméjét magasabb közérdek előtt háttérbe kell szorítani. Erre az eshetőségre ad lehetőséget a hatóságnak, hogy szükség esetén késedelem nélkül közbeléphessen és az állam biztonságát veszélyeztető nyomtatványt lefoglalja. Ha a lefoglalás helytelen, a bíróság ítéletében a hibát jóvátetheti.

A törvény az eszményt nem tudta összeegyeztetni a valóság követelményeivel. Az eszményt kimondta, de annyi féket rakott rá, hogy a Metternich-féle sajtórendeletekkel szemben csak azt a jelentős vívmányt biztosította, hogy a cenzor többé nem változtathatott a közlés szövegén.

A feloszlatott országgyűlés tagjain kívül alig akad valaki, aki az új sajtótörvényt dicséri. Petőfi június végén a Radicalkör megbízásából szerkesztett előterjesztésben fogadkozik, hogy „egyesültünk a valódi és feltétlen, minden kauciótól ment sajtószabadság kivívására“, mert „a március 15-én Pesten kivított sajtószabadságot a pozsonyi nemesi gyűlés zsarnoki törvényei által megbuktatá“.

A törvényt azonban nem hogy enyhítették, hanem az ifjú magyar független kormány időnkint szükségesnek látta, hogy még az előírt rendszabályokon túl is megfenyítse a sajtót. A Márczius Tizenötödike május 21-én hírül adja, hogy — miután az Innsbruckba elvonult király vonakodik a magyar kormány meghívására Pestre jönni — a minisztérium azzal a tervvel foglalkozik, hogy István főherceget, a nádort, kiáltatja ki ideiglenes királynak. Mit tegyen ilyenkor a kormány? Utalja esküdtszék elé, ahogy a törvény kívánja? A tárgyalás előtt, alatt és után hónapokig vitatkoznának, lármáznának, magyaráznának, még feltűnőbbé, még nyilvánosabbá tennék az ügyet. Csak egy módot látott a veszedelmes kotyogás elfojtására: rövid úton lefoglaltatja a lap tapintatlan számát.

Hajnik Pál pesti rendőrfőnök sem habozik sokat, amikor meghallja, hogy Egressy Gábor „A rác lázadás és a magyar ügy“ címen kényes kérdéseket feszeget. Megüzeni a nyomdának, ne merje a röpiratot addig kinyomatni, amíg ő kéziratban el nem olvasta. A könyvészetben a megjelent munkák közt hiába is keressük.

De maga a sajtó is idegeskedik bizonyos közlések miatt. Ugyanaz az ellenzéki lap, a Márczius Tizenötödike, melynek az imént az ujjára kopintottak s melynek szerkesztőjét, Pálffy Albertet Petőfi egy cikke miatt perbefogták, felhívja a kormány figyelmét, hogy a budai Bagó-nyomda június elején 4 krajcáros röpiratot adott ki s árultat ponyván, melyben azt jósolja, hogy az oroszok meg fogják támadni Magyarországot.

Természetesen akadnak megsértett olvasók is, kik rendőr után kiáltanak. Zemplén megye törvényhatósága a többi megyéhez intézett körlevélben követeli, hogy a kormány kobozza el Táncsics lapját, a Munkások Ujságát. Győrrött a Hazánk szerkesztőjét majdnem megverik, mert megfedte az ottani nemzetőrséget.*

A hatóságok pedig nem tréfálnak. Táncsicsot először 500 frt-ra büntetik, mert lapjáért nem tette le a biztosítékot. Nincs pénze, maga helyett más kiadót keres, meg is találja a Lukács & Társa-nyomdában, mely a biztosítékot letétbe helyezi, erre Madarász László rendőrminiszter 1848 utolsó napjaiban betiltja a Munkások Ujságát. Táncsics nem hagyja magát, mint országgyűlési képviselő Windischgrätz közeledő serege előtt ő is Debrecenbe, az országgyűlés ideiglenes székhelyére utazik — szekéren, zimankós télidőben — s ott januárban újra megindítja lapját. Három száma jelenik meg, mire a város tanácsa letiltja a nyomtatást, mert a szerkesztő a törvénykívánta biztosítékot nem fizette meg. Az, hogy ez Pesten már megtörtént, itt nem számít.

Még a kormány által megindított ujsággal, a Nép Barátjával is elbánnak. Szerkesztője Vas Gereben, elmulasztotta a biztosíték megadását. A városi tanács 1849 február 22-én elrendeli beszüntetését. Csürös azt sejtí, ebben az esetben is a Zichy-ékszerekre tett célzások miatt felbőszült Madarász László hatalma játszott közre. Ujságok belebuktak a biztosítékba, másokat a kiadó pénzszükségből, a heverő tőke visszaszerzése céljából, önként hagyott abba, sok tervezett lap pedig meg sem indulhatott. Volt olyan is, mely, hogy életben maradhasson, megváltoztatta a jellegét. Werfer Károly a Képes Ujságban eleinte politikai tudósításokat is közölt, de miután ingatlanát, melyet biztosíték helyett felajánlott, a minisztérium nem fogadta el, készpénze pedig nem volt, átváltoztatta lapját színtelen Mulatató Képes Ujságra, hogy a címváltozással is kifejezze politikamentességét.

* Supka i. m. 249—250. l.

Ahol katonai műveletek folynak, ott a vezérlő tábornokot nem köti a sajtótörvény. Ha úgy tetszik, nem kell biztosítékot letenni, pl. Mack József tüzérőrnagy biztosíték nélkül adja ki és szerkeszti a Komáromi Értesítőt. Viszont elrendelik a katonai cenzúrát. Mack hamarosan átadta a szerkesztést Rózsafi Mátyásnak, ki néhány hónappal azelőtt még mint Pázmány-intézeti papnövendék Bécsben a torlaszokon harcolt Windischgrätz ellen. Egy szép napon Guyon tábornok maga elé vezetteti:

— Ön lapjában megtámadta egyik főtisztemet. Vonja azonnal vissza, amit írt. „Und Sie müssen auch öffentlich abbitten.“

Rózsafi tiltakozik.

— Akkor kénytelen leszek önt 15 perc mulva főbelövetni.

S becsengeti a főhadbiztost: Őrnagy úr, hívjon össze azonnal haditörvénytörvényt, ezt az embert 15 perc mulva agyon kell löni.

Rózsafi szerencsére Kossuthtól kapott írást, mely szerint lapja közleményeiért csak a nemzeti kormánynak tartozik felelősséggel.

Guyon gondolkodik, néhány percnyi szünet után legyint egyet s elengedi a szerkesztőt.

A világosi fegyverletétel után Komárom még 6 hétig ellenáll. Szeptember elején híre terjed, hogy Klapka tárgyal az ellenséggel. Friebeisz István, aki honvédszázadosi rangban szerkeszti a Komáromi Lapokat, cikket ír, melyben felhívja a figyelmet a haditörvények ama pontjára, amely szerint az árulási hajlamot mutató várparancsnokot meg lehet fosztani állásától s helyére a rangban legidősebb törzstisztnak kell lépnie.

A katonai cenzúra természetesen lefoglalja a lapot s Klapka a szerkesztő elfogatását rendeli el. Világos előtt főbelőtték volna. Most megússza a dolgot 24 órai szobafogsággal, saját lakásán. Három nap mulva, szeptember 6-án újra megjelenik a lap.*

* Baranyay József: A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története. Bp.—Komárom, 1914. 124—125. és 91—92. l.

1849-ben, a szabadságharc keserűvé változott sorsfordulatai közt, a tavaly márciusi sajtószabadság bajnokainak is gyakran fájhatott, hogy miket „szabad“ a túloldalon írni. A hivatalos Közlöny július 28-án háborog: „egész plakátirodalom van kezeinkben a császári gyárból. Minden szó egy-egy káromlás a nemzet fölsége ellen, minden reánk vonatkozó állítás egy-egy égbekiáltó hazudság“.

Az osztrák hadsereg által megszállt területen kiütközött mindannak a visz-szája, amiről a szent tavasz idején álmodtak. Nyomdának, ottmaradt sajtó-nak az ellenség szolgálatába kellett állnia, ha akart, ha nem. Voltak, akik akartak. Mert nemcsak az osztrákok nyomattak hirdetményeket, rende-leket, „oktrojált Reichsverfassung“-ot s főleg a szabadságmozgalmak részt-vevőit hajkurászó nyomozóleveleket — a „Steckbrief“ lett a legszaporább nyomtatványfaj —, hanem saját honfitársaink közt is akadt, aki örömének az ügyek visszafordulta fölött, nyomtatásban adott kifejezést. Hagyján, hogy a századoknál ez napirenden van — Brassóban, hol 1848-ban több az új rendért síkra szálló röpirat jelent meg s hol Gött János nyomdatulajdonos még 49-ben kiadta a Kossuth-párti Brassói Lapokat, most lelkendező üd-vözlő verset nyomatnak Hassfort orosz császári tábornokhoz. Pozsony-ban magyarok is kiállnak a hódítók mellé. Ponorí Thewrewk József ma-gyar és német nyelven adalékokat ír a magyar forradalom történetéhez (a német alcím: „Ludwig Kossuth, Ungarns Diebvogel“), Pusztay Sándor pe-dig a Pragmatica Sanctióról értekező vaskos német tanulmányában száll síkra az uralkodóház magatartása mellett.

A legkevésbé épületes az odaát maradt lapok páfördulása. Miként Kos-suth IIrlapja annak idején a Nemzeti Ujságról írta, „mint valamely va-rázsütésre megtagadá előbbi hitét és lett a legdühösebb liberális“, így most a Figyelmező pénzhamisítóknak, vészmadaraknak, pártütőknek, árulóknak nevezi Kossuthékat. A Pester Zeitung, mely az előző évben nem győzte

hangsúlyozni, hogy a magyar színeket képviseli, Windischgrätz bevonulása után, más szerkesztő irányítása alatt, a forradalmi erőszaktól való felszabadulást ünnepli s örvend, hogy újra szolgálhatja az összbirodalom s benne Magyarország „igaz” érdekeit. Vissza akarja vezetni olvasóit „az egyetlen helyes politikai eszmékhez”. A magyar pénzt „a pokolnak papirból készült bódító szerei”-nek hirdeti. (1849 febr. 8.) Mikor aztán Görgei visszahódítja a fővárost, a Figyelmező az osztrákokkal együtt Pozsonyba menekül, onnan köpködik tovább s csak novemberben, Haynau uralma idején tér vissza Pestre. A Pester Zeitung azonban itt marad. Ismét szerkesztőt változtat. Lelkes honvéd és Kossuth-hívő, boldogan lelkesedik, hogy szakítottunk a Habsburg-házzal. Júliusban újra az osztrákok vonulnak be. Megint szerkesztőváltás — csodálatosképpen az 1848-as szerkesztő tért vissza — s a lap „bűnöket és hibákat” olvas rá a márciusi szellemre. „Alávaló volt az ujságot az előfizetők baksisától irányíttatni” — ekként elmélkedik borongós őszi visszaemlékezés közben.

Magyar kaszinók beszüntetik az előfizetést.*

Amikor ilyen sajtótermékek kerültek a márciusi magyarok szeme elé, volt alkalmuk elmerengeni a sajtószabadság fogalma fölött, az eszme és a valóság közötti különbség fölött. Vajjon engedélyezték volna a sajtószabadságot az efféle nyomtatványoknak, ha rajtuk áll?

De térjünk vissza napsugarasabb tájakra.

* Szemző i. m. 33—35. l.

A NYOMDÁSZSEGÉDEK EGYSÉGBE TÖMÖRÜLNEK

1.

A szabadságjogok kivívása után, kereteik megállapítása és a társadalmi rétegek helyzetének tisztázása közben, a munkásság is öntudatra ébredt. Az osztályharc első jelenségei azonban csak a nyomdai szakmában mutatkoztak.

Alig két hónappal március 15 után a Pesti Hirlapban rövid közlés jelent meg: ha a főnökök a segédek béremelés iránti követelését nem teljesítik, a lap következő számát már nem szedik ki.

A cenzúra idejében ez a hír sem jelenhetett volna meg.

A követelést az általános drágulással indokolták, de lehetett volna mással is. A nyomdai rendelések megszorodtak, a munka értéke növekedett. Új lapok indultak, tömérdek hirdetményt és röpiratot adtak ki. A nyomdák kénytelenek teljesítőképesebb gépújdontságokat hozatni Bécsből. Pesten a 5 régi nyomda mellett 5 új van keletkezőben, köztük korszerű hirlapnyomda is (Lukács & Társa). Nagy a hiány magyar szedőkben. Német szedő lenne elég, nyomtatógépekhez értő munkások is sűrűn vándorolnak be a fellendülés hírére Ausztriából és Németországból, a rendkívül megsokasodott magyar szöveget azonban csak magyarul tudó szedő szedheti. A lapok hirdetési rovatában és kapubejáratokra ragasztott cédulákon gyakran olvasható: „Gyakorlott magyar betűszedők azonnal alkalmaztatnak“.

A meggyorsult ütem és a túlórázás is megviseli az idegeket.

A bérek ellen az átalakulás előtt nem hallatszott kifogás. Az egyetemi nyomda heti 6 pengőforintot fizetett a szedőnek, a magánnyomdák 7 forintot. Igaz, napi 11 órai munkaidő mellett, reggel 7-től este 7-ig, délben 1 órai ebédszünettel. Landerer havi fizetést adott, 50—60 váltóforintot (ami kb. 30—35 pengőforintnak felelt meg), de ebből szombatonként 5—6

forintot utalt ki előlegül. Amíg olcsó volt a világ, 5—6 forint egy hétre elegendő; a hóvégi járandóságból pedig kitelt a lakbér s valami jutott egyéb havi kiadásokra is. A módszer beosztásra és takarékosagra nevelt.

Most azonban a magyar és az osztrák pénzügyminisztérium összetűzése és az osztrák bank riadtsága következtében az olcsóság rohamosan drágulásra fordult.

Miként márciusban a magyar ifjúság lelkesedése a bécsi és a februári francia forradalom hírére robbant ki, úgy indította fellépésre a pesti nyomdászsegédeket a bécsi szaktársak áprilisi bérharcának sikere. Pontról pontra ugyanazokat a követeléseket támasztották. Május eleje óta gyűléseznek a Józsefváros egyik vendéglőjében, szervezkednek, árszabályozó és a főnökökkel tárgyaló bizottságot alakítanak.

A főnökök nem hajlandók tárgyalni. A segédek sérelmeiket írásba foglalják és a minisztérium elé terjesztik. Batthyány miniszterelnök méltányosnak látja kívánásaikat s utasítja Pest város tanácsát, hogy közvetítsen a nyomdatulajdonosok és munkásaik közt. Május 13-án a városházán megindulnak az egyezkedő tárgyalások. Hatósági biztos elnököl, jelen vannak az iparügyi minisztérium kiküldöttei, a fővárosi 5 nyomda képviselői, a munkások tíztagú küldöttségét Kocsi Sándor vezeti. A hírlapok is pártolják törekvéseiket, különösen Táncsics szállt értük síkra a Munkások Ujságában. A főnökök, tekintettel a felsőbb nyomásra, ezúttal engedékenyek, az egyesítés késő éjjelig tartó vita után létrejön. Eredménye az „Árjegyzék“, mely mindenben a bécsi mintát követve külön sorolja fel a szedésárakat s külön a nyomtatási díjakat.* Lényege a napi 10 órai munkaidő, a számolási alap felemelése 2 krajcárral — petit meg garmond betűk 1000 n-jéért 8 krajcáros darabszámítás —, az este 8 órakor kezdődő éjjeli munka és az addig tiltott vasárnapi szolgálat minden órájáért 6 krajcár külön munkadíj, szombat esténkinti pontos fizetés, 14 napi kölcsönös felmondási idő. Az első --

* Közli Firtinger i. m. 148—150. l.

házi — szedésjavításért díjazás nem jár, de a másodikért, ha nem a szedő okozta a hibát, óránként 8 krajcár fizetendő. Egyébként a javítást bármelyik szedő vonakodás nélkül tartozik elvégezni.

Ez volt Magyarországon az első együttes bérszerződés. Érvényét hatósági oltalom biztosította.

2.

A munkástársadalomban ugyancsak a nyomdászok voltak azok, akik megalakították az első betegsegélyező társulatot.

Az egyetemi nyomda, valamint Landerer & Heckenast már eddig is tartalékolt bizonyos kisebb összegeket betegsegélyező házi pénztár céljára. Beteg munkásaikat az irgalmasok budai kórházában ápoltatják, családjukat, ha arra kerül a sor, temetkezési támogatásban részesítik, de mindez szűkkörű segítség, csupán a saját alkalmazottaikra vonatkozik, noha előfordult, hogy Pesten átutazó vidéki kartársaknak is juttattak 1—2 forintot.

Átfogó általános egyesület csak 1848 július 1-én alakult.

Olvasom, hogy Landerer ötlete volt.* Lehet, volt érzéke a közösség iránt, a kerepesiúti (ma Rákóczi-úti) Beleznay-kertben is ő bérelt helyiséget a nyomdásztanonciskola számára.

Az egyesület a céljait 4 pontba foglalta:

1. A Pesten átutazó rászoruló vidékiek 2 frt. utisegélyt kapnak.
2. A beteg tagok orvosi kezelésben részesülnek s hetenkint 4 frt 40 krajcár segélyt utalnak ki számukra.
3. Ugyanilyen segélyt kapnak a munkanélküliek is.
4. Elhúnytak temetési költségére a családnak 50 frt-ot juttatnak.

Tagul az első toborzásra 252 segéd jelentkezett. A beiratási díj 2 pengőfrt, a heti illeték 6 krajcár. A munkaadókat — egyszersmindenkori tetszéssze-

* Révay József és Schöpflin Aladár: Egy magyar könyvkiadó regénye. Bp. (1932.) 49. l.

rinti összeg adományozása kötelezettségével — alapító tagokká választották. Felszabaduló légényektől felszabadulási díj címen 8—8 forintot szedtek.

Amikor az egyletet a szabadságharcot követő önkényuralom feloszlatta, a hozzájárulásokból fenmaradt összegeket, 2418 frt-ot, visszafizették.

1848 egyik legszebb virága volt az emberi együttérzés kifakadása, mely ezt az első magyar munkásjóléti intézményt létrehozta.

SZÁRAZ ADATOK A NYOMDÁKRÓL

Az olvasó alkalmasint tudni szeretné, hány nyomda volt az országban s mit termeltek?

Szinte lehetetlen erre pontosan felelni.

Mindenekelőtt nem igazságos és nem is valami értelmes, hogy a 6—7 gyorsajtóval, gőzüzemmel és 15—20 vas kézisajtóval, félszáz főnyi személyzettel dolgozó s évente tucatnyi hirlapot meg százányi könyvet kiadó nagynyomdát ugyanabban a rovatban soroljuk fel az egyetlen fasajtón csupán csak hivatali úrlapokat, kereskedelmi röplaphirdetéseket, báli meghívókat és magánosok részére gyászjelentéseket előállító vidéki nyomdácskáival. Azonban a helytartótanács nyilvántartásába megkülönböztetés nélkül egymás alá jegyezték őket, aszerint, hol és mikor kaptak működési engedélyt.

S a kicsinyeknek is lehettek olyan irodalmi termékeik, melyekről nincsen tudomásunk. Az 1848-as kiadványok nagy része politikai röpirat, könnyen elkallódó apróság. A megszálló osztrákok tiltották, lefoglalták, zuzdába küldték, a megriadt magyarok pedig elégették a forradalmi nyomtatványokat, nehogy házkutatás esetén a rendőrséggel gyűljék meg a bajuk. Mindenesetre elég soknak nyoma vesztetett. Ne hagyjuk tehát figyelmen kívül a látszólag meddő nyomdákat — amennyiben egyáltalán hírünk van felőlük. Mert olyan is lehet, melyről nincs.

A területi elhatárolás sem egyszerű. Horvátország és Fiume nem magyar nyelvterület s a felelős magyar minisztérium nem is tudta a Drávától délre eső tájat tényleges hatásköre alá vonni. (Magyar nyelvű kiadvány tudunkkal csak egy jelent meg ott, Zágrábban, 1848-ban — Mazuranics Iván röpirata „A horvátok a magyaroknak“, feleletül Magyarországon közzétett közleményekre.) A Felvidéken és Erdélyben is akadt néhány nyomda, mely — amennyire a könyvészetből látjuk — magyarul semmit sem bocsátott ki, de magyar hatóságok felügyelete alatt állt s ezért 48/49-es nyomdászatunk áttekintésében nem mellőzhető.

A nyomdák vidékek szerint így oszlottak meg:

	Nyomda- székhely	Régi nyomda	1848-ban		1849-ben	
			kelet- kezett	megszűnt	kelet- kezett	megszűnt
A főváros (Pest és Buda)	2	5	5	1	—	—
Dunántúl és Kis-Alföld (Pozsonnyal)	17	22	—	1	—	—
Felvidék	11	12	—	—	—	—
Alföld (a Bácskával)	5	6	—	—	—	—
Tiszántúl (Araddal)	4	5	—	—	—	—
Bánát	2	2	1	1	—	—
Erdély (Szatmárral)	11	15	1	—	1	—
Kárpátalja (Ungvár)	1	1	—	—	—	—
Vándorló kirendeltségek	—	—	2	—	4	6
Összesen	55	68	9*	3*	5*	6

Javarészük emlékei messze multba nyúlnak. A brassói Gött-nyomda 1535-ből, Honterustól származtatja magát. A tulajdonosok változtak, a régi felszerelésből csak múzeumi tárgyak akadnak még, de a tisztes hagyományok büszkeségre dagasztják a kebleket. A debreceni városi nyomda 1562 óta megszakítás nélkül a város tulajdona s története minden mozzanatának nyoma van a tanács jegyzőkönyveiben. A budai egyetemi nyomda 1578-

* 1848-ban keletkeztek Pesten Lukács & Társa, Müller, Eisenfels, Tánicsics, Bucsánzky, Temesvárt Hazay, Brassóban Seuler nyomdája; 1849-ben Kézdivásárhelyen az ottani városi nyomda. Megszűntek 1848-ban Pesten Tánicsics, Kaposvárt Knézevits, Temesvárt Hazay nyomdája. Vándorló nyomdák a bankónyomda, az egyetemi nyomdából kirendelt „Állodalmi nyomda“, a kolozsvári kath. lyceumi nyomda debreceni kirendeltsége és 3 tábori nyomda.

ban keletkezett Nagyszombaton, 1635 óta megszakítatlanul az egyetemé, a hazai tudományos irodalom dandára itt jelent meg. Budára a jezsuitarend feloszlatásakor, 1773-ban helyezte Mária Terézia.

Hozzájuk képest ifjú a kolozsvári ref. kollégium nyomdája; csak 1669-től keltezi életét. A csiksomlyói ferencrendi zárda műhelye 1676-tól. Több mint másfél századon át csipkerózsa álmát alusza, mikor 1849-ben újra rendbehozza rozoga fasajtóit, hogy a Bem-hadsereg hadilapjait állítsa elő. A szebeni Hochmeister—Steinhausen nagyüze me is, gyakori tulajdonos-változások közben, de az ősi jogok fenntartásával, 1693-ig követi eredetét. Régi tárgyak hevernek, sőt részben használatban is vannak a nagykárolyi Gőnyei-nyomdában. Nem a XVII. században keletkezett, de 1754-ben az előző századi híres lőcsei Brewer-nyomda felszerelésével rendezték be. Azt is már másodkézből, a nagyvárad i püspöki nyomdától kapta. Habent sua fata libelli.

Nem csekély a száma a III. Károly és Mária Terézia korából valóknak. Hagyományaik nemcsak évek rakta rétegben gyökereznek, hanem személyi összefüggésekben is. Nyomdásztársadalmuk úgyszólván egyetlen család. Rokonok, rokonok rokonai, az apák volt segédei, tanítványaik tanítványai. Mikor a törökök kiűzése után a vigasztalan ugarként, egykori művelődési intézményeitől megfosztott vármegyék egész sora szinte néptelenül jutott a győztes császáriak kezére, a kormány harmincévi késlekedés után a visszahódított vadon benépesítésére Dél-Németország, Ausztria és Elzász sűrűn lakott katolikus vidékeiről vállalkozókedvű telepeseke t verbuvált. Velük érkezett 1715-ben dunai hajón Royer János Pál, Salzburgban tanult nyomdász. A hercegprímás pártfogásával Pozsonyban nyit nyomdát. Sógora, Landerer János Sebestyén (a felesége Royer Veronika) 1723-ban Budán kezdi üzni ugyanazt a foglalkozást. Streibig Antal József és fia Gergely, utóbbi Royer veje, 1728 körül Győrött. Magukkal hozzák a nyugatnak a miénknél korszerűbb és a műszaki újítások terén haladottabb szakismeretét. A katolikus püspökök felkarolják őket. A püspöki karnak átfogó művelő-

dési programja van, végrehajtásában is egyöntetűen jár el. Ha olvassuk Garampi bécsi nunciussal és Giordani római kanonokkal, a Vatikánban a magyar egyházi ügyek előadójával folytatott levelezésüket, s ha vizsgáljuk itthoni intézkedéseiket, világosan látjuk, mily apró részletekig megbeszéltek közös közművelődési politikát folytatnak. Nemcsak templomokat és plébániákat építenek, nemcsak az iskolaügyet szervezik újjá, hanem a magasabb műveltség istápolására ők alapítják az első közkönyvtárakat is, az esztergomi és kalocsai érseki, a nyitrai, egri, pécsi, gyulafehérvári stb. püspöki könyvtárakat, a bécsi udvari könyvtárt kicsiben utánzó barokk pompával, berakott felületű fényezett bútorok és címeres exlibrisekkel ellátott aranyozott hátú bőr- és hártakötések ragyogásával. Jogi főiskolákat építenek Egerben és Pécsen, ugyane két helyen az új püspöki paloták tornyában csillagvizsgáló intézetet szereltek fel, s mindemez intézmények mellett el sem maradhattak a püspöki nyomdák. Egyeseket a maguk pénzén létesítettek, másokhoz segínyt adnak, a nyomdásznak kiváltságlevelet szereznek s felruhazzák a „püspöki nyomdász“ címevel. S mindenhova, akár mint meghatalmazott művezetőt, akár mint szabadalmazandó nyomdatulajdonost a bevándorolt új nyomdászokat hívják. Azok pedig szívesen jelentkeznek. Pozsony, Pest, Debrecen és Kolozsvár kivételével csak a XVIII. századi püspöki székhelyeken alakult ki az a könyvet kívánó szellemi légkör, mely nélkül nyomda nem élhet.

Royer fia, nővére, sógora, vejei, unokái, majd azok rokonai, művezetői, famulusai úgy rajzottak szét az országban, mint egykor Gutenberg segédei szerte Európában. Mindenhova ugyanazokat a mesterségbeli tapasztalásokat s Royer mester tanításait viszik. Az egyik Streibig-fió Veszprémbe kerül, Streibig egyik növendéke Szombathelyre. Temesvár, Pécs és Vác első nyomdásza felszabadult Landerer-segédek. Royer fiát, Ferencet, a komáromi zárdaiskola jeles növendékét, az egri püspökké kinevezett Barkóczy pozsonyi kanonok magával viszi új székhelyére s az általa alapított egri nyomda élére állítja. Mikor pedig Barkóczy hercegprímás lesz, Esztergomba

is elhívja, mert ott is nyomdát létesít. Az egrit pedig az öreg Royer kedvenc veje, Bauer Károly Ferenc veszi át.

Ifjú Royer szenvedélye új meg új nyomdákat szervezni. Barkóczy halála után kalocsai érseki nyomdász. Aztán nyugtalan vére tovább hajtja. 1772-ben Pesten rendez be saját nyomdát. Új feladatok kedvéért könnyelműen feláldozta a régieket. Pozsonyi szülői nyomdáját már 1750-ben eladta unokafivérének, a budai Landerer kisebbik fiának. Ez segíti most kölcsönrel a pesti nyomdához, mert a sok szervezéssel ifjú Royer bizony nem szerzett vagyont. Tíz év múlva pesti nyomdáját is átadja Landerernek. nincs kedve versengeni gazdag új jövevényekkel, mint a bécsi milliomos Trattner János Tamással és Patzkó Ágostonnal. Már az ország is szűk kísérletző kedve számára, vénülő fejjel új területet keres Grácban.

A nyomdák apáról fiúra, özvegy anyától leányra szállnak, a lánnyal férjre, ki az öröksézt a családtól megváltja. Három emberöltő alatt így jut a budai Landerer-nyomda Bagó Mártonra, a Trattner-nyomda Trattner Mária férjére, Károlyi Istvánra, az Eitzenberger—Patzkó-nyomda Beimel Józsefre, aki Patzkó-lányt vett feleségül. A XIX. századdal új nyomdagépek jönnek az országba. Angol találmányok, bécsi gyártmányok. A korrallal haladók nyomdája megnő, az elmaradóké eltörpül. Az előző század nagy püspökei elgondolásának már nincs talaja az új nagyüzemek közt. A püspöki nyomdákat magántulajdonba bocsátják, vagy katolikus líceumok veszik át őket, mint Egerben, Pécsen, vagy Kolozsvárt az egykori jezsuitanyomdát, melyet Antalfi János erdélyi püspök ajándékozott 1727-ben a rendnek. Csak a Batthány püspök alapította gyulafehérvári marad meg püspöki nyomdának. A helyisége gyönyörű, finom ódon hangulat lengi át, de munkája már alig van.

Az 1848/49-es nyomdatulajdonosokat 3 csoportra oszthatjuk: közületekre, társas cégekre és magánosokra. Állami nyomdák a kir. egyetemi Budán és — elefánt mellett a bolha — a máramarosszigeti kincstári. Város tulajdonában vannak a debreceni és az 1849-ben Bem tábornok adományából kelet-

kezett kézdivásárhelyi. Egyházi fenhatóság alá tartoznak az egri, pécsi és kolozsvári katolikus líceumi, a gyulafehérvári katolikus és a szebeni román püspöki, a pápai ref. főiskolai, a kolozsvári, nagyenyedi és marosvásárhelyi ref. kollégiumi nyomdák. Társas cégek Pesten Landerer & Heckenast, Lukács & Társa (Somogyi kanonok), Pozsonyban Schmid & Busch.

Három tulajdonosnak 2—2 nyomdája van: Landerer & Heckenastnak Pesten és Pozsonyban (a Belnay-féle, mely azért tartotta meg a nevét, mert az átírás engedélyezése 1842 óta késett), Lukács & Társának Pesten és Vácott, Beichel Józsefnek Temesvárt és Aradon. Két évvel korábban Beimel Józsefnek is két nyomdája volt, Pesten és Esztergomban, 1848-ban is mindkettő a nevét viseli, a pestit azonban adósságok miatt eladta Kozma Vazul papírkereskedőnek, aki persze még nem kapott szabadalmat s amíg a helytartótanács meg nem szűnt, kénytelen volt elődje nevével jegyezni kiadványait.

Az egyetemi nyomda melléküzemként betűöntődével és Körmöcbányán papírgyárral rendelkezett. Papírmalma volt Landerernek Turán, könyomdája Landerer & Heckenastnak, Lukács & Társának, Schmid & Buschnak, Werfernek Kassán, Steinhausennek Szebenben, a ref. kollégiumnak Kolozsvárt. Említsük még meg, hogy Pesten élt 2—3 önálló könyomda is, köztük Szerelmey Miklósé, ki maga is igen csinos könyvillusztrációkat rajzolt. Papírról gondoskodott 8—10 felvidéki és erdélyi papírmalom, de leginkább a hermaneci gyár, mely csalánpapír készítésével is kísérletezett. A fiumei a rossz útvonalak miatt a magyar fogyasztás szempontjából nem jött tekintetbe.

Az ország 53 városában működő 82 nyomdából 2 esik Budára, 8 Pestre, 4 Pozsonyra, 4 Debrecenre (de ezek közt 3 csak 1849 néhány hónapjára költözik oda, mint kirendeltség s aztán megint távozik), 4 Szebenre, 3 Kolozsvárra, 2—2 Aradra, Temesvárra, Vácra, Sopronra, Újvidékre, Kassára és Brassóra, 1—1 a többi 40 városra. Három tábori nyomda ide-oda követte felettes hadseregarancsnokságát.

A 82 nyomda közül azonban az egyik soproni, az egyik váci, az egyik kaszai, továbbá a zalaegerszegi, a szekszárdi, a kaposvári, a szatmári, a gyulafehérvári, a nagyenyedi, a máramarosszigeti, a két újvidéki, továbbá a bankónyomda és a 3 tábori nyomda (összesen 16) sem könyvet, sem hirlapot nem nyomtatott. Irodalmi termelést eszerint csak 66 nyomda végzett, még pedig 45 városban. (Buda és Pest külön-külön város.)

Termékenység tekintetében első helyen áll Pest 445 könyvvel és 103 hirlappal meg folyóirattal, utána következik Buda 122 és 18, Pozsony 91 és 13, Kolozsvár 57 és 15, Szeben 54 és 8, Brassó 26 és 8, Debrecen 31 és 8, Nagyszombat 18 és 3, Szeged 13 és 5, Győr 11 és 5, Kassa 10 könyvvel és 5 időszaki lappal, továbbá Szarvas 23 és Kecskemét 20 könyvvel, ha könyvnek fogadjuk el a párlapos füzeteket is.

Más nyelven nem, csak magyarul nyomtatott Pesten Táncsics Mihály (de Lukács & Társa 40 kiadványából is 39 a magyar), mind a 4 debreceni és mind a 3 kolozsvári nyomda, továbbá Komárom, Esztergom, Veszprém, Székesfehérvár, Eger, Rozsnyó, Kecskemét, Miskolc, Nagykároly, Nagyvárad, Nagybecskerek, Aradon Schmidt, továbbá Marosvásárhely, Kézdivásárhely és Csiksomlyó. Összesen 23.

Viszont, a termelő nyomdák közt 9-ben nem jelent meg magyarnyelvű kiadvány: Besztercebányán, Selmecebányán és Szakolcán 6—6 tót könyv, Szakolcán ezenkívül 2 tót hirlap, Eperjesen 1 német és Ungvárt 1 kisorosz könyv, Balásfalván 3 román hirlap, a szebeni görögkeleti püspöki nyomdában 1 román és ugyancsak Szebenben Filtsch nyomdájában 2 német könyv, a brassói Seuler-Schobel kisnyomdában 4 német füzet és Temesvárt Hazaynál 2 német folyóirat.

Harmincnégy műhely több nyelven nyomtat, de túlnyomó többségben magyar kiadványokat. Csak 8 helyen kedvezőtlen az arány: Pozsonyban Wiggandnál (6 magyar — 6 német), Magyaróvárt (4 magyar — 4 német), Nagyszombaton (3 magyar — 2 latin — 7 német — 6 tót), Lőcsén (2 magyar — 3 tót), Aradon Beichel nyomdájában (1 magyar — 2 német hir-

lap), Temesvárt ugyancsak Beichelnél (2 magyar — 6 német), Brassóban Göttnél (5 magyar — 1 latin — 24 német — 2 román) és Szebenben, hol Steinhausennál és Closiusnál csak 1—1 magyar könyv látott napvilágot, az is két kolozsvári kiadó (Tilsch és Stein) megrendelésére. A 4 szebeni nyomdában együtt 2 magyar, 38 német és 2 román kiadvány jelent meg a két esztendő alatt.

A termelési adatok azonban csak könyvészetben alapulnak. Ennyit tudunk, ennyit jegyezhetünk ki Petrik Bibliographia Hungariae-jából és a Nemzeti Múzeum, valamint a budapesti egyetemi könyvtár cédulakatalógusából. Lehetett több is. Sőt bizonyosan volt.

De a nyomdák nemcsak az irodalmat szolgálták. Zavarba jövünk, ha valamely véletlenül máig fennmaradt számadáskönyvben lapozunk. Itt van pl. a marosvásárhelyi ref. kollégiumi nyomdáé. Hatvan év alatt, 1787-től 1847-ig együttvéve sem nyomtatott annyit, mint a forradalom és szabadságharc két esztendejében. (Azután sem.) Koncz József könyvében 13 lapot töltenek meg akkori termékeinek címei.* A könyvészet mindössze 7 könyvről tud. De a jegyzékben annyi címen akad meg a szemünk, hogy azt kell kérdeznünk, hol itt a határ, mi könyv még s mi már nem könyv? A röplapként osztogatott alkalmi toborzó-dalok, Kossuth-dalok, Lázár József katonadala, Dobál István huszárdala, Imreh Farkas székely harci dala, Koszta József versezete Bem altábornagy tiszteletére, satöbbi, satöbbi, ám lehet, hogy nem „könyv“, de bizonyára irodalom még, ha ponyva is. Azután a tömérdek hirdetemény a nemzetőrség, a szabad lovassereg, a marosszéki őrség szabályzatával, a kormánybiztos és más hatóságok falragaszai az általános népfelkelésről, felszólítások a szász és román polgártársakhoz, riadók a bujtogatók és honárulók ellen, a szívremegtető hírközlések („Örvendj magyar, áll Buda még!“), a segesvári, medgyesi, fogarasi, vöröstoronyi had-

* Kiadta Koncz József: A marosvásárhelyi evang. ref. kollégium könyvnyomdájának százéves története. Marosvásárhely, 1887. 51—92. l.

Az éjjel vett
LECUJABB
hiteles hírek.

ROTH tábornok

Perczel Moricz és Görgey Arthur ezredek által
hat ezret meghaladó táborával, 12 ágyuval és minden
hadi készületével együtt elfogatott

Bécsben kiútvén a' forradalom, Sopronmegyei kor-
mánybiztos Niezky Sándor tudósítása szerint
hazánk legnagyobb ellensége

GRÓF LATOUR

osztrák hadügyminister

felakasztatott.

Sergeink Jellachich tábora ellen nyomulnak.

PEST, october 8-kan 1848, reggel 8 órakor.

Pázmándy Dénes,
Képviselőház elnöke.

mozdulatokról beszámoló plakátok, egészen Bem tábornok rendeletéig a szökevények visszatérítése iránt, sőt egészen a Bem-szivar címkéjéig, mind beszédes kortanuk. A 7 könyvvel szemben közel 200 ilyen, ugyancsak közérdekű s átlagban tízszer annyi példányban kiadott, de a könyvészetből száműzött nyomtatvány áll.

Ha a nyomdákat a könyvészeti számadatok alapján osztályozzuk, ne felejtjük el, mennyi ilyen nyilván nem tartott anyaguk van — vagy lehet.

J Á T É K A S Z Á M O K K A L

1.

Petrik Géza a könyvészet^{*} anyagát budapesti könyvtárakban, elsősorban a múzeumi, egyetemi és akadémiai könyvtárakban gyűjtötte. Itt a magyar és hazai latin meg német nyomtatványok túlnyomó részét meg is találhatta, de román, tót és horvát-szerb nyelvűeket a könyvtárak nem gyűjtöttek rendszeresen. A Nemzeti Múzeumnak ugyan akkor is járt kötelespéldány, de csak az szolgáltatta be, aki éppen akarta; az ellenség által megszállt területről pedig az sem küldhetett, aki akart volna. A későbbi gyűjtés a nyelvismeret hiánya miatt akadozott. Azt vásárolták, amit magyar nemzeti vagy általános tudományos szempontból fontosnak véltek, s a három nagy közkönyvtár barátai is csak azt adományozhatták, amit annakidején érdemesnek tartottak félretenni.

Petrik tehát, mint minden könyvészet, és a közkönyvtárak gyűjteménye, mint minden könyvtári állomány, természetesen hiányos. Gondoljunk csak arra, mi minden veszett el. Táncsics „Józan ész“ c. munkájából például mutatóvány sem maradt. 1848 végén kinyomták Budán, de mielőtt még forgalomba került volna, Windischgrätz bevonult osztagai a példányokat a nyomdában lefoglalták és megsemmisítették. Akadálytalanul forgalomba került könyveknek is nyoma vesztetett, minden politikai vagy katonai ok nélkül, sőt, éppen a legelterjedtebbek és legártatlanabbak közt tűnt el a legtöbb. Mondhatni, nem volt olyan nyomda, mely nem adott volna ki naptárt. De a naptár újabb kiadása mindig feleslegessé teszi a régit, melyet aztán begyűjtésre használtak. Ugyanígy vagyunk az iskolai tankönyvekkel. Elhasználódtak, elrongyolódtak, újabb kiadások elavulttá tették a régiket. Ha Petriknek és a könyvállományoknak hinnénk, fel kellene tételeznünk,

* Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712—1860. 4 kötet, Bp. 1888—1892.

hogy egész országrészekben se naptár, sem iskolakönyv nem jelent meg. Petrikben és a könyvtárak címjegyzékeiben sok olyan könyvet találunk, melyek címlapján hiányzik az évszám s melyek megjelenésének idejét a tárgyukból, előszavukból, szerzőjük életrajzából vagy a korabeli hírlapokból nem sikerül pontosan megállapítani. Az ilyeneknek — noha lehetnek 48-asok vagy 49-esek — nincs helyük évszerinti jegyzékben.

Vigasztalódhatunk azzal, hogy az évjelölés nélküli könyvek száma ebben a két évben nem lehetett valami nagy. Örökölt szokás volt — a rendeletek és cenzorok is kívánták —, hogy a címlap tüntesse fel a megjelenés helyét, évét és a nyomdász nevét. Voltak kivételek, de csak szórványosak. Feltételezhetjük azt is, hogy Petrik és a könyvtárak hiányai nem jelentősek. Hány naptár hiányozhatik? Körülbelül 50 nyomdát nem ismerjük. Iskolakönyvek elvesztéséért nem nagyon bánkódunk. Az irodalmi termelés minőségi képe a hiányok ellenére is teljes marad, jelentős mű nemigen hiányzik. Szám szerinti beszámolóban ugyan mindenesetre kevesebbet kell mondanunk, mint amennyi volt, de a hiány magyar, latin és német könyvekben bajosan fogja meghaladni az 5—6%-ot, a többi hazai nemzetiség pedig még ha 100%-nyi veszteséggel is számolunk, alig teszi ki az egész évi termés fél százalékát. Saját nemzeti könyvészetük sem igen tud több magyarországi kiadványról, mint amennyit nálunk már lajstromoztak.

Mindazonáltal fennmarad a tény, hogy pontos kimutatásról nem lehet szó. Nem mondhatjuk, ennyi meg ennyi könyv jelent meg; a statisztika nem az akkori tényeket, hanem csak saját jelenlegi ismeretünket vagy tudatlanságunkat elemzi.

De ha adataink nem is pontosak, valami áttekintő képet mégis adhatnak. Például — a hírlapokat és folyóiratokat egyelőre figyelmen kívül hagyva, — Petrik 60 év előtti, valamint a Nemzeti Múzeum és a budapesti egyetemi könyvtár máig gyűjtött címleírásai (ismét mellőzve a Horvátországban és Fiumében megjelent nyomtatványokat) nyelvek szerint következőként oszlanak meg:

Megjelent könyv	1848-ban	1849-ben	együtt
magyar nyelvű	547	157	704
német	192	65	257
latin	9	6	15
román	6	—	6
tót	52	9	41
horvát, szerb	5	—	5
rutén	1	—	1
olasz	2	—	2
Összesen	794	237	1031

A 704 magyar könyvvel szemben 327 idegennyelvű áll. 1848-ban több könyv jelent meg, mint 1847-ben, vagy az előző esztendőök bármelyikében; s több mint az utána következő évtized bármelyik évében. De ez csak szám; a tiszta irodalmi színvonal süllyedt, a politika nyomult előtérbe. 1849-ben kevesebb jelent meg, mint az előző 20 esztendő bármelyikében. Inter arma silent musae. Lássuk a megoszlást tájak szerint:

a) 1848-ban

	magyar	német	latin	román	tót	horvát	rutén	olasz	együtt
Pest és Buda	555	98	2	1	12	2	—	2	452
Dunántúl és Kisalföld	99	47	6	—	1	2	—	—	155
Felvidék	15	4	—	—	18	—	—	—	57
Kárpátalja	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Duna-Tisza köze	27	—	—	—	—	1	—	—	28
Tiszántúl	35	—	—	—	1	—	—	—	36
Bánát	5	2	—	—	—	—	—	—	5
Erdély	55	41	1	5	—	—	—	—	80
Összesen	547	192	9	6	32	5	1	2	794

b) 1849-ben

	magyar	német	latin	tót	együtt
Pest és Buda	76	37	5	1	119
Dunántúl és Kisalföld	22	17	1	2	42
Felvidék	7	—	—	5	12
Duna-Tisza köze	15	—	—	1	16
Tiszántúl	20	—	—	—	20
Bánát	—	1	—	—	1
Erdély	17	10	—	—	27
Összesen	157	65	6	9	257

A latin könyvek mind tudományos vagy egyházi kiadások. Az egyetemi nyomdából származó 2 olasz az 1847/48. évi törvények fordítása. A román, tót, horvát és rutén munkák részint politikai röpiratok, részint népies tájékoztatók és naptárak. Kis számuk miatt tartalom szerinti áttekintésük nem elég tanulságos. Már sokkal érdekesebb a magyar és német könyvek szembeállítás.

De ez az összeállítás emlékeztet Procrustes ágyára. A mesekönyvek közé beszorítjuk az olvasni még nem tudó gyermekek képeskönyveit; a tankönyvek közt van francia és angol nyelvtan is, mely felnőtteknek is hasznos; a ponyván nemcsak a népies verseket és rémtörténeteket árusították, hanem a nép gazdasági ismereteit gyarapító füzeteket is; a szótárak fele magyarul-német, tehát a német rovatba is beírhattuk volna; a röpiratok nemcsak politikát, hanem pénzügyi, művelődési és szakszervezeti kérdéseket tárgyalnak, pl. az ügyvédi kar helyzetéről, az akadémia feladatairól stb. A szónoklatok túlnyomórésze egyházi beszéd, de köztük van Kölcsey összegyűjtött szónoklatainak gyűjteménye. Az „egyéb“ rovatába foglaltuk az egyleti évijelentéseket, a lak- és névjegyzékeket, a pesti és pozsonyi városi útmutatókat, a kótákat. Igen vegyes tartalmú kosár ez.

Kinek írták?	Tartalom, műfaj	Magyar		Német	
		1848	1849	1848	1849
gyermeknek	{ mesekönyv, ifj. regény	15	5	1	2
	{ tankönyv	61	20	13	7
a népnek	{ ponyvairóadalom	43	23	15	6
	{ ájtatossági könyv	7	5	—	—
	{ naptár	16	13	12	5
művelteknek	{ szépirodalom	57	13	38	19
	{ almanachok	7	—	—	—
	{ emlékirat, útleírás	9	1	3	1
	{ tudományos művek	85	20	18	8
	{ szótár és lexikon	12	—	—	—
	{ politikai röpirat	132	12	68	8
mindenkinek	{ szónoklat	50	15	7	6
	{ törvény, alapszabály	54	8	14	5
	{ katonai utasítás	34	8	—	—
	{ egyéb	25	16	3	—
	Összesen	547	157	192	65

Sajnálatos, hogy a kótákról nem tudunk megbízható tájékoztatást adni. Hiányzanak az előmunkálatok. Petrik egyáltalán nem vette őket könyvészetébe s a könyvtárakban sincsenek együtt. Kár. Érdekes képes címlapjuk szokott lenni, már ezért is érdemes lenne velük foglalkozni. Mint kortanuk bevilágítanak az akkori hangulatba. Petőfi Talpra magyarját szelvében dalolták, noha Egressy Béni lassú, szinte siránkozó dallama sehogy sem illik a gyújtó, tüzelő szöveghez. Közkedvelt volt Erkel Ferenc Hunyadi-indulója, Jakab István Budai indulója („Ős Buda gyermeke, föl, szaporán! Láttod a vész zászlója lobog!“).

A szabadságharc katonái Kossuth-, Bem-, Perczel-indulókat daloltak, — de megjelentek-e?

A magyarok istenére
Esküszünk!
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

NEMZETI DAL

PETŐFITŐL

ZENÉJE EGRESSI BENI
SZERDAHELYI JÓSEFTŐL

Zongora kísérettel.

ára 20 k.p.p.

WÄGNER JOSEFNEL PESTEN.

Legtermékenyebb hangjegykiadónk Lukács & Társa, főként operett- és népszínműdalokat nyomtatott.

A könyvek tartalmára még visszatérünk. Ezúttal csak számszerint tájékoztató áttekintésről volt szó.

2.

1847-ből 59 hirlap és folyóirat jött át 1848-ba: 33 magyar, 19 német, 3 román, 2 tót és 2 szerb. A magyarok közt napilap a Budapesti Híradó; az eddig hetenkint négyszer megjelent Pesti Hirlap csak 1848 március 17-én alakul át napilappá. A németek közt napilap a Pester Zeitung.

A magyar lapok aránylag fiatalok. Legrégibb az 1832-ben keletkezett Jelenkor és melléklapja, a Társalkodó, valamint a Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Híradó. A harmincas évekből származik még Brassai Sámuel ugyancsak kolozsvári Vasárnapi Ujsága (1834), továbbá a Bugát Pál és Schedel (Toldy) Ferenc által alapított Orvosi Tár. A többi mind a negyvenes évekből való. Politikai lap az említett napilapokon kívül csak a kolozsvári Mult és Jelen; szépirodalmiak a Honderü, az Életképek, a Pesti Divatlap és a győri Hazánk. Utóbbi közgazdasági és társadalmi híreket is közöl. Tudományosak az Orvosi Táron kívül az Académiai Értesítő, a Religio és Nevelés, a Magyar Gazda, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, a katolikus Egyházi és Literaturai Lap, a Nevelési Emléklapok, végül a Kolozsvárt megjelenő Természetbarát. Könyvészeti szaklap is van: Eggenberger Honi Irodalmi Hirdető-je. A többi helyi híreket és kereskedelmi hirdetéseket tartalmazó hetilapocskák; ilyenek Pesten kívül Aradon, Miskolcon, Kassán, Debrecenben, Kolozsvárt jelennek meg. Az ottani Vasárnapi Ujság tudományt népszerűsítő néplap.

A németek a korosabbak. A Pressburger Zeitung (1764) nyolcvannegyedik, a szebeni Siebenbürger Bote (1792) ötvenhatodik évfolyamát kezdi. A pesti szépirodalmi Spiegel húszéves, 8 lap a harmincas években indult.

Tudományos folyóiratuk csak egy van: a máig élő Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.

Az 1848 küszöbét átlépő 59 lap mellé az év folyamán még további 86 sorakozik: 32 magyar, 43 német, 3 román, 5 tót, 2 szerb és 1 horvát. Ha csak a számot nézzük, meglepő a magyar nemzeti forradalom esztendejében a németek előtörése. Mintha a magyar sajtószabadság nekik használt volna legtöbbet. De nincs okunk féltékenykedésre: kérészéletű élclapok billentik a mérleget az ő javukra. Megindulnak s 2-3 szám után megszűnnek. Furcsa. A magyarnak csak egyetlen élclapja van (a Charivari), a németeknek 13. Ennyire jobbkedvűek?

Az év még a régi rend béklyóiban, de jól indul: 3 új lappal (Kath. Iskolai Lap, Kolozsvári Híradó és a kassai Ábrázolt Folyóirat). Aztán március 15-ig csend. Március 17-én a Pesti Hírlap napilappá válik és 19-én engedély és büntetőkövetkezmény nélkül élénk új szélsőbaloldali napilap jön ki a porondra, a Márczius Tizenötödike. Követi április 2-án a Munkások Ujsága, majd egymásután szépirodalmi (Reform), népi (Öreg ABC), emberbaráti (Közügyvéd), és politikai lapok. Júniusban ismét két napilap indul, a Radicallap és a hivatalos Közlöny. Júliusban 11 új lap keletkezik, közte 3 napilap (Kossuth Hírlapja, Népelem, Figyelmező). Külön hírlapnyomda születik (Lukács & Társa). Augusztustól kezdve azonban lelohad a lapalapítás szenvedélye — megfékezte az új sajtótörvény.

A politikai fordulat a régi lapokban eltolódásokat okoz. Régi szerkesztők visszalépnek, lapok címet változtatnak, szépirodalmi hetilapok átalakulnak politizáló közlönyökké. Április az átkeresztelések hónapja, a Honderüből Reform lesz, de szerkesztőt és irányt is változtat, a Mult és Jelenből Jelen (emlékezni sem akar a multa), az Ábrázolt Folyóiratból Képes Ujság, a Nemzeti Ujságból Nemzeti.

Az átkeresztelés sem segít. A régiek nem tarthatják magukat, a maradi irány közönybe fullad, — a lap nem kell már az előfizetőknek. Április végétől július közepéig 19 szűnik meg, köztük a jó öreg Jelenkor, a Tár-

salkodó, a Budapesti Hiradó, a Mult és Jelen társlapjai (Hon és Külföld, Historiai Kedveskedő, de alig egyhónapi lét után megbukik a Jelen is), az Erdélyi Hiradó, az Egyházi és Literaturai Lap s megszűnik 3 csak imént keletkezett folyóirat, a Közügyvéd, Öreg ABC és a Katholikus Iskolai Lap. A következő hónapok sem jobbak. Augusztus 1-től 3 magyar lap keletkezik, 11 szűnik meg. December meg éppen a vészes bukások hónapja: 17 lap tűnik el, — Windischgrätz közeledik, újév után bevonul Pestre.

Az 1848-ban élt magyar lapok közül mindössze 15 éli túl Szilveszter napját, kevesebb, mint 1851 óta bármely esztendőben; e számban benne van az a 6 is, mely az 1847-től örökölte közt még megvan (Académiai Értesítő, Religio és Nevelés, Pesti Hirlap, Aradi Hirdető, Kassa-Eperjesi Értesítő, Debrecen-Nagyváradai Értesítő). A németek jobban jártak, 20 marad fenn, de köztük 8 Erdélyben a szászoknál, 1 Temesvárt, 1 Aradon és 2 Pozsonyban.

1849 áprilisában a magyar sajtó helyzete látszólag kedvezőbbre fordul, 4 lap indul, — de 4 is szűnik meg. Júniusban 3 lap indul, 6 szűnik meg. Még júliusban is 4 indul, de 9 hagyja abba. S augusztus 11-én jelenik meg utoljára a 2 utolsó forradalmi lap, a Közlöny és a kolozsvári Szabadság.

A bukást az 1848-as lapokból csak a Katholikus Néplap és a Figyelmező, az 1849-ben alapított Gazdasági Lapok, továbbá az 1847-ről átjött Académiai Értesítő, Aradi Hirdető, a Debrecen-Nagyváradai Értesítő és a Kassa-Eperjesi Értesítő éli túl. Hét. Kevesebb lapunk, mint 1849 végén csak 1820 előtt volt, utána pedig soha.

A lapok élete visszatükrözi a két esztendő minden nyugtalanságát, neki-lendülését és abbamaradásait. Van ujság, mely az első szám után megszűnik. Ilyen 1848-ban a Forradalom (szerk. Hatvani Imre és Magos Ernő), 1849 júliusában a Futár. Napilapnak indul és egy napot ér meg. Egy másik Forradalom (szerk. Erdélyi Artúr), szintén „napilap“, 1849 július 10. és 11-én 2 számra viszi. Hosszú a sora azoknak, melyek 3—4—5—6 számig jutnak, 2—3—4—5 hétig élnek. Az átlag néhány hónapig bírja, félév már

nagy kor. Egy évet vagy ennél hosszabb időt csak hét 1848-as (Ábrázolt Folyóirat — kétszer változtatott címmel —, a debreceni Alföldi Hirlap, a Figyelmező, Kath. Néplap, Közlöny, Márczius Tizenötödike és a Nép Barátja), továbbá egy 1849-es (Gazdasági Lapok) ér el. Volt olyan is, melyet csak hirdettek, de megszületni már nem tudott, — példányt nem, csak előfizetési felhívást ismerünk belőle (Való, Pécsi Tárogató, Törvényhozási és Törvénykezési Lapok).

A németek sem sokkal szerencsésebbek. Régibb lapjaik közül 9 éli túl a szabadságharcot (az Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde és a Pressburger Zeitung a mi korunkig, a Siebenbürger Bote 1862-ig, a brassói Satellit 1858-ig, a Pester Zeitung, valamint a Spiegel és melléklapjai 1852-ig), az 1848-ban keletkezettek közül 4 evez át 1849-be, de azontúl csak egy (Der Katholische Christ, 1869-ig). Az 1849-esek közül szintén csak egy él tovább (a Kronstädter Zeitung, máig.)

A forradalom és szabadságharc lapjainak jegyzéke* valószínűleg teljes, mégsem könnyű megmondani, számszerint hány lap volt összesen? Több lap megváltoztatta a címét. A jegyzék külön-külön sorolja fel az Ábrázolt Folyóiratot, Képes Ujságot és Mulattató Képesujságot, pedig e három egy, csak a címet másította. A Pesti Divatlap 1848 június 25-én megszűnik, de július 5-étől, más nyomdában, mint Budapesti Divatlap folytatja életét. A Természetbarát átalakul Ipar és Természetbaráttá. A Budapesti Hiradó, elhúnyta után három héttel, ugyanazon szerkesztő vezetése mellett, mint Figyelmező támad fel. A Honderü helyett más szerkesztő alatt és más szelvényben a Reform jelenik meg. A Nemzeti Ujság ugyanígy átváltozik Nemzeti-vé, az Erdélyi Hiradó Kolozsvári Hiradóvá. A Tiszavidéki Ujságot betiltják, pótlására a Tiszavidéki Emlék indul. A Népelem és Radicallap egyesül, új címük Népelem-Radicallap. Némely megszűnt lap hosszabb

* Id. Szinnyei József: Hirlapirodalmunk 1848/49-ben. Bp., 1877. — Kiegészítették Szalády Antal, Kereszty István és Goriupp Alisz.

szünet után éled újjá, de más címmel, pl. a Religio és Nevelés 5 hónapi szünet és már fegyverletétel után mint Religio. Külön számoljuk-e el, vagy egynek vegyük az ilyet?

Régtől fogva s utána még sokáig szokás volt, hogy főlap mellé melléklapot adtak. Ilyen a Budapesti Divatlap mellett a Nemzetőr, a Religio és Nevelés mellett az Egyházi és Literaturai Lap, a Jelenkor mellett a Társalkodó, a Magyar Gazda mellett a Mezőgazdasági Nefelejts, a Hadilap mellett a Csiki Gyutacs. A Mult és Jelennek 3 melléklapja van (Historiai Kedveskedő, Hon és Külföld, Kolozsvári Hetilap). Ezekkel az uszályokkal német mintát követtek s a hazai fontosabb német ujságok mind adtak ki hasonlókat (pl. Volkstribun a Pester Zeitunghoz, Pester Figaro a Constitutionelles Tageblatthoz, Wegweiser a Der Ungarhoz, a Spiegelnek és a Siebenbürger Wochenblattnak 3—3 melléklapja volt). Külön egységnek számítuk-e? A könyvészet külön számítja.

Nemcsak nyomdák vándorolnak, hanem hirlapok is. Az 1847/48-i országgyűlés megnyitásakor a Budapesti Hiradó egész szerkesztősége hajóra ül, Pozsonyba települ át s a gyorsabb tudósítás kedvéért a lapot, neve ellenére, ott adja ki. Az új — a pesti — országgyűlés összehívásakor ismét hazatér. A Márczius Tizenötödike és a Nép Barátja 1848 utolsó napjaiban átmenekül Debrecenbe. Az Esti Lapok a diadalmasan hazatérő kormányt Debrecenből Pestre kísérik. A Figyelmező Görgei elől Pozsonyba szökik s csak a szabadságharc leverése után merészkedik vissza Pestre. A Közlöny mindehova követi a kormányt, Pestről Debrecenbe, Debrecenből Pestre, innen Szegedre, végül Aradra. Utolsó száma itt jelenik meg. Melyik táj sajtója közé számítsuk? (Az indítás székhelyére szokás.)

Sűrűn változtatják a nyomdát is. Táncsics hetilapja, a Munkások Ujsága, tíz hónap alatt először az egyetemi nyomdában, azután Táncsics saját rövidéletű nyomdájában, majd Kozmánál, utána Lukácsnál, végül a debreceni nyomdában készül. A Magyar Őr Bagónál kezdi, Lukácsnál végzi. A Figyelmezőt Pesten hol az egyetemi nyomda, hol Kozma állítja elő.

Csupa nyugtalanság, folytonos helycsere, összevisszaság.

A hírlapkönyvészet adatait az alábbi táblázatokban csoportosítjuk:

I. Nyelv és táj szerint.

a) 1848-ban

	magyar		német		román		tót		szerb		horvát		együtt
	régi	új	régi	új	régi	új	régi	új	régi	új	régi	új	
Pest és Buda	19	20	7	26	1	1	—	2	2	2	—	1	81
Kisalföld	2	1	2	10	—	—	2	3	—	—	—	—	20
Felvidék	2	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Alföld	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Tiszántúl	2	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Bánát	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Erdély	8	5	8	2	2	2	—	—	—	—	—	—	27
Összesen	35	32	19	45	5	5	2	5	2	2	—	1	145

b) 1849-ben

	magyar			német			román		tót		szerb		együtt
	régi	48-as	új	régi	48-as	új	régi	új	48-as	új	régi	új	
Pest és Buda	1	8	7	5	2	4	—	1	1	—	2	—	31
Kisalföld	—	—	2	2	—	1	—	—	1	—	—	—	6
Felvidék	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	3
Alföld	—	1	4	—	—	1	—	—	—	—	—	—	6
Tiszántúl	2	1	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	7
Bánát	—	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	4
Erdély	—	1	5	5	1	1	1	1	—	—	—	—	15
Összesen	4	11	21	14	4	9	1	2	2	2	2	—	72

II. A magyar lapok a megjelenés sűrűsége és a tartalom
jellege szerint.

a) 1848-ban

	fővárosi vagy vidéki	napilap	hetenkint			kétheti	havi	időhöz nem kötött	együtt
			4-5	2-3	1 sz.				
hivatalos	fővárosi	1	—	—	—	—	—	1	
politikai	{ fővárosi	10	1	1	3	—	—	2	17
	{ vidéki	—	2	4	—	—	—	—	6
irodalmi	{ fővárosi	—	—	1	5	1	—	—	7
	{ vidéki	—	—	1	1	—	—	—	2
egyházi és } nevelésügyi }	fővárosi	—	—	1	2	—	—	1	4
	{ fővárosi	—	—	1	—	—	2	1	4
tudományos	{ vidéki	—	—	—	1	1	—	—	2
közhasznú is- } meretterjesztő }	vidéki	—	—	1	1	—	1	—	3
	gazdasági	fővárosi	—	—	2	—	—	1	—
haditudósító	{ fővárosi	—	—	—	—	—	—	1	1
	{ vidéki	—	—	—	—	—	—	1	1
képes ujság	vidéki	—	—	—	3	—	—	—	3
élclap	fővárosi	—	—	1	—	—	—	—	1
hirdetési	vidéki	—	—	—	2	—	—	—	2
könyvészeti	fővárosi	—	—	—	—	—	1	—	1
vegyestartalmú	{ fővárosi	—	—	1	—	—	—	—	1
	{ vidéki	—	—	—	5	—	—	1	6
	Összesen	11	3	14	23	2	5	7	65

A számok rögzítő erejét ezúttal a lapok időközi ingatagsága teszi kétségessé. A Religio és Nevelés az első év első felében hetenkint kétszer, a másodikban hetenkint háromszor jelenik meg. A Munkások Ujsága első 3 hónapjában hetenkint egyszer, azontúl kétszer. Júliustól fogva Brassai is hetenkint kétszer adja ki a Vasárnapi Ujságot. Még több példát lehetne idézni.

b) 1849-ben

	fővárosi vagy vidéki	napilap	hetenkint		havonta	időhöz nem kötött	együtt
			2-szer	1-szer			
hivatalos	{ fővárosi	1	—	—	—	—	1
	{ vidéki	—	—	1	—	—	1
politikai	{ fővárosi	4	—	3	—	1	8
	{ vidéki	6	5	—	—	1	12
egyházi	fővárosi	—	1	1	—	—	2
tudományos	fővárosi	—	—	—	1	—	1
katonai szaklap	vidéki	—	—	1	—	—	1
gazdasági	fővárosi	—	—	1	—	—	1
vegyestartalmú	vidéki	2	1	6	—	—	9
	Összesen	13	7	13	1	2	36

A Z Í R Ó K

1.

Ez az idő valóban a fiatal Magyarország kora volt. A körülbelül 170 ismeretebb író közül 60 még nem érte el a harmincadik évét, sőt 20-an még a huszonötödiket sem. Nem ezek a huszas éveiket élők intézik az ország sorsát, de ők fejezik ki a nemzet érzelmeit. Szókimondásukkal, rohanó eszméikkel, sziporkázó cikkeikkel ők irányítják a közvéleményt, mely a kormányzás vitorláiba a szelet fújja. S mily kitűnő nevéek vannak köztük! A legjobb költők, Petőfi, Tompa, Jókai, Vajda János, Bulyovszky, Gyulai Pál, ifj. Szász Károly, Vas Gereben, Vahot Imre, Kerényi Frigyes, Pálffy és Pákh, Greguss, Léway József, Lauka, Lisznyai, Obernyik. Országos tekintélye van a 26 éves Csengery Antalnak, ki a Pesti Hírlapot szerkeszti, és Lónyai Menyhértnek, aki valamennyi közt a legképzettebb. Ha munkásságuknak a forradalomig elért eredményeit nézzük, meg kell vallanunk, méltán vonták magukra a közfigyelmet.

A harmincas éveikben levők is ötvennél többen vannak. Ők már inkább részesei a hatalomnak, a 36 éves Szemere Bertalan belügyminiszter, a 35 éves Eötvös József közoktatásügyi miniszter, utóda, Horváth Mihály csanádi püspök is innen van a negyvenen. A külügyi államtitkár, Pulszky Ferenc, 34 éves és még fiatalabb Trefort Ágoston kereskedelemügyi államtitkár. A harmincasok közt még olyan nevek akadnak, mint Arany János, Erdélyi János, Hunfalvy Pál, Lukács Móric, Nagy Ignác, Sárosi Gyula, Sujánszky Antal, Szalay László, Szigligeti Ede, Tóth Lőrinc, Garay János, Kemény Zsigmond, Kuthy Lajos.

Ennyi fiatal mellett a negyvenen túl levők már ritkábban jutnak szóhoz. Kossuth sok kormányzati dolga mellett még gyakran ír vezércikket s lapjának szerkesztője, Bajza József, éppen igen serény. De Vörösmarty Mihály hallgat, Császár Ferenc, aki magasrangú bíró, csak jogtudományi munkák-

kal jelentkezik, Szemere Miklós is inkább vadászik, arcképeket rajzolgat és szobrokat farag, csupán Czuczor Gergely ír a régi hévvel. A tudósok, Fényes Elek, Toldy Ferenc, Michnay Endre Dániel, Fogarasi János tovább rakosgatják céduláikat, mintha mi sem történt volna. Petrichevich Horváth Lázár, a Honderü szerkesztője, az átalakulás láttán lecsapja a tollat s elutazik a Szentföldre.

Az ötvenedik életévébe lépő Táncsics nyugtalankodásával és szorgalmával megszégyeníti a fiatalokat is. Nemcsak hirlapot szerkeszt, illetőleg annak úgyszólván minden sorát maga írja, hanem ő vezet könyvei számával is. Senkitől annyi könyv nem jelent meg, mint tőle (1848-ban 9, nem számítva az elkobzottat, s 1849-ben is egy.) A többi ötvenes közt a legszorgalmasabb Brassai Sámuel. Bugát Pál és id. Szász Károly a politikára adta magát. Helmeicz Mihály, szemé gyöngülésére hivatkozva, lemond a Jelenkorról meg a Társalkodóról és visszavonul. Jósika Miklós, eddig a legtermékenyebb regényíró, nem ír. Kubinyi Ágoston bezárkózott a Nemzeti Múzeum elefántcsonttornyába. Széchenyi pár hónapig miniszter ugyan, de elborul a balsejtelmei közt. Szilágyi Ferencet a Múlt és Jelen nyakas maradisága miatt kitessékelték kolozsvári tanári székéből s Pestre költözött, várva a fejleményeket. Wesselényi Miklós a felsőházban felszólalt a forradalmi tények ellen, kigúnyolták, elvonul Gräfenbergbe, hol egykor a börtönbüntetését töltötte, s csak 1850-ben tér vissza — meghalni.

Az egész öregek közül a 82 éves Fejér György, „legtermékenyebb író a hazában“, még mindig kiad 2 történelmi munkát. Döbrentei Gábortól Huszárdalok jelennek meg és ódát ír V. Ferdinándhoz. Egyed Antal Elégiái új kiadásával örvendezteti meg híveit. Gyurikovics György latin forrásműveket rendez sajtó alá. Méhes Sámuel visszavonult kolozsvári lapjaitól és tanári székéből s már csak a borkereskedés érdekli, mellyel nagyobb vagyont szerzett, mint minden írásával. Fáy András és Szemere Pál mintha már nem is élnének.

Az ország minden tája adott írókat a hazának. a legtöbbet az északi me-

gyék, — több mint 60-at. Főleg Zemplén. Kossuth is innen származik. Felvidéki szülőhelye szellemét hozta magával Greguss, Helmeczy, a két Hunfalvy, Kazinczy Gábor, Kerényi Frigyes, Kubinyi Ágoston, Lévay József, Lisznai Kálmán, Bajza József, Czuczor Gergely, Egressy Gábor, Fáy András, Pákh Albert, Pulszky Ferenc, Szemere Bertalan és Miklós, Tompa, Trefort, Vahot Imre és bátyja Vachott Sándor, meg számos más.

Születésénél fogva is fővárosi író csak kevés van. Budán született Eötvös József, Toldy Ferenc, Szalay László és Ney Ferenc. Pestiek Falk Miksa, Hugo Károly, Lukács Móríc, Podmaniczky Frigyes, Remellay Gusztáv, Sujánszky Antal, Vajda János és Vállas Antal.

A kisalföldi városok közt Komárom nevelte a legtöbb író: Jókait, Tóth Lőrincet, Obernyikot, id. Szinnyei Józsefet és az öreg Jallosich András páttert, ki annyi érdektelen latin üdvözlőverset írt, hogy még a római tiberi akadémia is levelező tagjává választotta.

A dunántúliak névsorából emeljük ki Császár Ferencet, Döbrentei Gábort, Egyed Antalt, Fejér Györgyöt, Garay Jánost, Jámbor Pált, Nagy Ignácot, Kovács Pált, Tánics Mihályt, Vas Gerebent és Vörösmarty Mihályt. Közel 50 negyvennyolcas írójával a Dunántúl a tájak közt a második helyet bírja.

Az Alföld fia Petőfi, Bulyovszky, Horváth Mihály, Klauzál Gábor, Szatmári Károly, Szemere Pál. Tiszántúliak Arany János, Csengery, Dobsa, Ábrányi Emil, Erdélyi János, Fényes Elek, Irinyi József, Lauka Gusztáv, Pálffy Albert, Sárosi Gyula, Szabó Károly, Szigligeti Ede, Vasvári. Bánátiak Berecz Imre, Cherrier Miklós és Degré Alajos. Az erdélyiek közt a legismertebbek Berde Áron, Brassai, Gyulai, Petrichevich Horváth Lázár, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Kriza János, Kőváry László, Mentovich Ferenc, Sükey Károly, a két Szász Károly, Szilágyi Ferenc és fia Sándor, s végül Vida Károly, a Figyelmező szerkesztője.

Ha a névsort átfutjuk, feltűnő, mennyi köztük a katolikus pap. Övék az aránylagos többség. Czuczor, Egyed, Jámbor Pál és Sujánszky Antal költői

munkásságukkal, Fejér György és Horváth Mihály mint történetírók emelkedtek ki köztük. Sok a tanár is, pap és tanár mindig közelebb tartozott a könyvhöz, íráshoz, mint a többi foglalkozású ember. Az orvosok közt Hugo Károly drámát ír, Kovács Pál lapot szerkeszt. Néhány ügyvéd és bíró mellett számos hivatalnokot látunk. A Nemzeti Múzeum igazgatója Kubinyi Ágoston, a múzeum természettudományi osztályának őre Frivaldszky Imre, továbbá az egyetemi könyvtár igazgatója, Toldy Ferenc s éhbéren dolgozó hivatalnok, Hanák János, azután az akadémiai könyvtár vezetője Hunfalvy Pál s irtoka, a szintén akadémikus és szintén éhbéren tengődő Repiczky János, már foglalkozásuknál fogva is irodalmi légkörben éltek. Hasonlóképpen tudományos viszonyok között működtek a Szemere Bertalan által megszervezett statisztikai hivatal tisztviselői: Fényes Elek igazgató, Kőváry László és Palugyay Imre rendes tagok. A kormány ezenkívül még egy tudományos intézményt létesített: „országos historiographusok”-at nevezett ki, levéltárnoki feladatkörrel. Ilyenek lettek Dobrossi János ügyvéd (ki még a régi rendszer idejében kiadta Kölcsey Ferenc naplóját, melynek múzeumi példányán az a feljegyzés olvasható: „készült 1847—48-ban egy földalatti titkos nyomdában cenzura nélkül.“), Mészáros Károly és Zalár (Hizli József), aki ezt a hivatalt Damjanich táborában látta el.

Bugát Pál, az Orvosi Tár szerkesztője, az országos főorvos magas tisztét viseli, amiért utóbb az önkényuralom megfosztotta egyetemi szemésztanári állásától. Mellette orvosi osztályfőnökként a szerkesztőtársa, Flór Ferenc egyetemi sebésztanár működik.

A fiatal írók közül számosat neveztek ki bizalmi állásokba. Ábrányi Emil miniszteri titoknok, Bulyovszky Gyula hivatalnok a belügyminisztériumban, Remellay Gusztáv ugyanott tollnok, Szegfi Mór, Lévay József és 1849-ben Arany János miniszteri fogalmazó; Csengery Antal és Kemény Zsigmond Debrecenben belügyminiszteri tanácsos lesz, utóbbi a törvényszerkesztő osztály vezetője. Egressy Gábor kormánybiztos Szegeden, Fogarasi János tanácsos a pénzügyminisztériumban, Frankenburg Adolf lajstromozó és fordító

a külügyiben, Tóth Lőrinc az igazságügyminisztérium elnöki titoknoka, Korizmic László osztálytitkár a földművelésügyiben, Jámbor Pál pedig a közoktatásügyi minisztériumban.

Mindezek a kinevezett írók egyúttal ujságírók is. Sok más, majdnem annyi, mint amennyi a papíró, hivatásos szerkesztő s kizárólag a felpeszűlt és megszaporodott hirlapirodalomnak szentelte munkásságát. Nem volt valami biztos kenyér, a hirlapok keletkeztek, marakodtak és megszűntek. Viharkorbácsolta hullámokon táncoló csónakok. Az íróknak mégis annyira ez az eleme, hogy midőn az országnak a forradalomért fegyverrel kell helytállnia, inkább tollal harcolnak eszméikért. Katonának csak kevesen jelentkeztek. Kerényi Frigyes, Lisznyay Kálmán, Podmaniczky Frigyes, Sükey Károly, Szabó Károly, Vajda János honvéd; Bem térképező tisztje a dereshajú és fehérszakállú Brassai Sámuel hadnagy, aki résztvesz a szamosfalvi és piski ütközetekben; Arany János mint köznemzetőr Aradon 2 héten át hallotta az ágyúk bömbölését, Degré pedig bánáti szülőföldén esett át a tűzkereszteségen. Tompa Mihály tábori lelkész; Friebeisz István, Werfer Károly és Zalár tiszti rangban haditudósító, szerkesztő, tábori nyomdász vagy historiographus; Petőfi és Vasvári Pál, a 22 éves őrnagy, Erdélyben hősi halált halt.

2.

Senki sem írt hosszú'levegzetű munkát, mely íróját huzamosabb időre szobához kötötte volna. Az a kevés terjedelmesebb könyv, mely 1848-ban megjelent, március 15 előtt kéziratban már mind készen volt, vagy már ki is volt nyomva. Ujság- és röpiratírásból állt az átalakulást követő írói munka, ez pedig sok előzetes eszmecekerét és vitát kívánt. Az irodalmi élettel tehát együttjárt a sűrű társadalmi érintkezés. A fiatalok eljártak a Szabadságcarnokká elkeresztelt Pilvax-kávéházba, de nyüzsögtek a társaskörökben is, melyek, amióta nem kellett hozzá engedély, igen megszaporodtak. Az ósdiak

a Gyűlésben találkoznak, hol Liphay Sándor, a Nemzeti Ujság szerkesztője a hangadó. Itt elmondták azt, amit lapjukban nem írtak meg, t. i. hogy mindabból, ami történik, sok jó nem fog származni. A tagok közt vannak mágnások, mint Dessewffy Emil, gazdag polgárok, mint Emich Gusztáv, s főként a katolikusságukat hangsúlyozó írók, mint Sujánszky Antal.

A Pesti Kör a mérsékelt haladók tanyája, vezetője Fényes Elek. Irinyi József, a Tizenkét pont egyik szerzője, először itt mutatta be a kiáltványt, de a kör tagjai szelídlelkűen azt indítványozták, hogy körözzék csak ország-szerte a pontokat, s majd ha érik a közhangulat, az országgyűlés elé mehetnek velük.

Március után újabb egyesületek alakultak, ezekben minden eddig elért vívmányt keveseltek. Ilyenek a Radicalkör és az Egyenlőségi társulat. Harshány hangok szólaltak itt, Petőfi meg Zerffi, a Reform szerkesztője. Erélyesen tiltakoztak a kormány sajtópolitikája ellen.

A Nemzeti Kaszinóba eljárta néhány idősebb író, de csak aki előkelőségénél fogva erre jogosítva volt. Elsősorban — amíg tovább nem állt — Petrichovich Horváth Lázár, kit azonban itt is csúfoltak, lapját „hölgyfutárnak“ gúnyolták, csipkedték csapnivaló regénye miatt s mulattak kis púpos alakján, melyet még túlzott azzal, hogy óriási színházi látcsövet akasztott nyakába, mert a kaszinói uzsonnázgatás után rendesen elment a Nemzeti Színházba, hol páholyt bérelt. A kis embernek azonban félelmetesen gonosz nyelve volt; amikor pl. az urak egyike krumplihoz hasonlította, ránevetett: „akkor kettőnkől jó beefsteak válnék“.

Mindezekben az összejöveteleken sok elménckedés, sok talpraesett jellemzés és okos ötlet hangzott el. Március után jókedv és szellemes gonoszkodás volt az uralkodó hangulat. A nyelvújító és nyelvtisztító Helmezyt azzal ugratták, hogy a minisztérium adminisztrációja kifejezés helyett az „ország-lászi észlézet“-et kívánja használatba hozni. Az egyenlőség eszméjét szolgálta, hogy a nevek nemesi y-végződését i-re változtatták s Jókayból lett Jókai, Vasváryból Vasvári, Léwayból Lévai, Lisznyayból Lisznai, Sárosy-

ból Sárosi és így tovább. A névírásból gyakran meg lehet határozni, hogy valamely mű március előtt vagy után jelent-e meg.

A népuralom hívei kalpagjukra vörös tollat tűztek. Flamingóknak hívták őket s e megjelölés rajtuk maradt, ha nem is viselték a vörös tollat. Ilyen flamingónak számított Petőfi s az öregek közt Táncsics. Petőfinek különösen a Királyokhoz címzett költeménye keltett megdöbbenést, a képviselőválasztáson is erre hivatkozva korteskedtek ellene. Petőfi flamingóvoltának tulajdonítja Jókai, hogy az Életképek előfizetőinek száma 1500-ról néhány hónap alatt 400-ra csökkent; a kiadónak is ez volt a véleménye, mert felmondott Petőfinek. Táncsics sokkal szelídebb lelkű, csupa jóhiszeműség szókimondásában is. De a szókimondás akkor is fáj, ha nyílt szívből fakad. Sokan berzenkedtek írásai miatt, leginkább azonban túlzásba vitt népiesége ártott neki. Cikkeiben és képviselőházi beszédeiben a „hallja kend”-stílust alkalmazta s ezért író- és képviselőtársai közderültséggel igyekeztek őt nevetségessé tenni. Nem zavartatta magát, nem lobbant haragra, még ő csitította a népet, ha törekvéseit nem sikerült azonnal elérnie.

Az ingerlékeny Petőfi bezzeg összeveszett mindenkivel. Sértő leveleket írt minisztereknek, versben megtámadta költői pályafutása atyai pártfogóját, Vörösmartyt, mert az mint képviselő a kormány egyik javaslatára szavazott („Nem én téptem le homlokodról, Magad tépted le a babért!“), s összekülönbözött legjobb barátjával és szerkesztőtársával, Jókaiával, ki a Vörösmarty-ellenes támadást helytelenítette.

Jókai nem tartozott a flamingók közé. Az Életképekben dicsőítette a forradalmat s lelkesítette az ifjúságot és a nőnemet, de cikkei inkább szerelmeslevelek a szabadsághoz, az elragadtatás felkiáltásai a forradalom mézes-heteiben — így jellemzi Gyulai Pál.*

S ha már Gyulainál tartunk, idézzük véleményét Pálffy Albertről is. Pálffy a legtehetségesebb az ifjú hirlapíró gárdában. Buzgó olvasója a francia la-

* Gyulai Pál: Bírálókat. Bp., 1911. 135. l.

poknak, részletesen ismeri a francia forradalom történetét. Nem volt szónok, nem tudott lelkesedni, de annál szenvedélyesebben gyűlölt s jól értette a gúny művészetét. Nem gondolkozott mélyen, de élesen és gyorsan látott. A törvénybe vetett bizalmat táblabírópolitikának gúnyolta, beszéd helyett tetteket követelt. Egyszerűen és világosan írt, hevület nélkül, de csinosan, magyar ízzel. Március 15 után rámenő eréllyel azonnal megindítja újszerű lapját, a Márczius Tizenötödikét s mint éles ellenzéki fenn tudja tartani minden viszontagság közt, elviszi Debrecenbe, vissza is hozza s Kossuth csak akkor adja beleegyezését betiltásához s Pálffy pörbefogásához, mikor Kossuth családi környezetét, a „női kamarillát“ támadja.

Egy másik jellegzetes alakja az irodalmi életnek Radakovics József, ki diákkorában „Vas Gereben“ címen önképzőköri élcslapot szerkesztett s utóbb ennek az ujságocskának a nevét vette fel s tette híressé regényeivel. Életpiros arcú, vidám, eleven fiatalember, ki az egész országot megnevette a farsangi tréfával erőszakolta ki, hogy a győri Vaterlandot megszüntessék s helyette a Hazánk című hirlapot indítsák. A győri ifjúságot bosszantotta, hogy a városnak csak német lapja van; Vas Gereben száz jogászt nagyhasú német polgárnak öltöztetett, vörös orrálarcval, óriási hamis pápaszemmel, kezükbe adott egy-egy Vaterlandot s az ifjak párosával, lassú menetben, az ujságukat olvasva végighaladtak Győr utcáin, nagy mérgére a német polgártársaknak, szégyenére a kiadónak s multságára a magyaroknak. Kossuth ötlete volt, hogy bízzák Vas Gerebenre a kormány által gyámolított néplapot, a Nép Barátját. Komázó hangját Arany János, a névleges szerkesztőtárs, röstelte és az értelmes magyar parasztságra sértőnek vélte.

A fiatalok közt a kormány Irinyi Józsefet becsülte legtöbbszörre. Bevonta bizottsági tárgyalásokba, megválasztatta képviselőnek. Tökéletesebb párizsi alakot nem lehet elképzelni — emlékszik rá Jókai. — A francia aranyifjúság közt nevelkedett. Télen sem viselt felöltőt, azt mondta, Párizsban nem ismerik a hideget. Még a forradalom alatt is frakkot viselt fehér mellénnyel. A fiatalok egy része Vahot Imrét vallotta vezérének. Ószinte a modortalan-

ságig, szeretetreméltó és élesnyelvű, tántoríthatatlan népbarát és következetes a zordonságig. Az idegen szokásoknak hódoló főrangúakat kegyetlenül ostorozza, undorodik minden hízelgéstől, de emlékirataiból melegszívű, humorral megáldott ember lép elénk. Id. Szinnyei József egyszer meglátogatta: „A Pesti Divatlap szerkesztőjéhez Beöthy Zsigmond sógorom egy költeményt küldött; fölkerestem őt lakásán és félve nyitottam be hozzá, midőn Vahot Imre reggeli öltönyében, kék czafrangos piros sapkával a fején, hosszú száru csibukkal és tekintélyes szakállal lépett elé; megijedtem ezen tekintélytől és alig tudtam az üzenetet elmondani“.*

Szakállviselet és csibuk, otthon török fez, társaságban frakk, évődő társasélet kocsnában, szalónokban és egyesületekben, divatlap, röpirat és almanach, mind tartozéka a táblabírókor (biedermeier) életének.

3.

Újév. Hannibal ante portas. A kormány csomagol, a szerkesztőségek Debrecenbe menekülnek, az országgyűléssel együtt odautaznak a képviselőház írótagjai is: Hunfalvy Pál, Irinyi József, Kazinczy Gábor, Kemény Zsigmond, Lónyai Menyhért, id. Szász Károly, Táncsics és a ház leghallgatagabb tagja, Vörösmarty Mihály.

De nem mind. Eötvös és Trefort külföldre távoztak, ők már akkor látták veszve a forradalom ügyét, amikor a feldühödt nép a Lánchídnál agyonverte Lamberg tábornokot. Mások maradnak. Vannak írók, akik nyugodtan maradhatnak. Nagy Ignác az egész idő alatt beteg volt s kimaradt mindenből. Obernyik Károly is távortartotta magát a politikai mozgalmaktól, öreg édesanyját sem akarja elhagyni. Kubinyi Ágoston Windischgrätz előtt leteszi a hűségesküt, amiért májusban a diadalmasan visszatérő Kossutht meneszti. Palugyay Imre ragaszkodik hivatalához, Windischgrätz kinevezi a

* Id. Szinnyei József: Irodalmi viszonyaink 1845- és 1888-ban. Bp., 1888. 4. l.

közigazgatás tanulmányi osztályához titoknökká. Vida Károlynak, a Figyelmező szerkesztéséért nincs mitől félnie.

Voltak akik talán elszámították magukat, mert nem hittek túlzó megtorlásban. Vagy nem kaptak fuvar — a menekülők minden szekeret, minden lovat igénybe vettek —, gyalog pedig nem mertek nekivágni a csikorgó hidegnek. Ezek nem kerültek el a végzetet. A letartóztatottak közt van Fényes Elek, Vahot Imre, Czuczor Gergely. Czuczort, szegény öregot, rikoltó verse, a Riadó miatt kezén-lábán vasbilincsel vetik magánzárkába. Amikor majd Görgei visszafoglalja a budai várat, a börtön kapujából kilépve, első dolga lesz, hogy láncoskeresztjét magasra tartva, a honvédek szuronyai elé való közbevetéssel megmentsen egy pár osztrák tisztet. Haynau győzelme után aztán ismét bilincsen évekre a kufsteini börtönbe kerül.

Akik Debrecenbe mentek, a túlzóúfolt városban heves politikai vitákba merülnek, irodalomra alig ügyelnek. Azaz, valaki mégis van, aki a pislákoló lángot éleszteni tudja: Sárosi Lajos (illetőleg írói nevén Gyula), a váltófőtvérnyészék bírása, bámulatosan tetterős férfiú, aki pl. másfél nap alatt 200 perről tudott a tanácsa előtt részletesen beszámolni. Aranytrombitájának rendkívüli sikere volt, amit főként saját elragadó előadóművészetének köszönhetett. Felolvasásaihoz belépti díjat szedett az aradi ref. egyház javára s néhány hónap alatt ez úton 18.000 pengőforintot gyűjt össze. Világos után Sorsich Albert név alatt tanítóskodik egy gyöngyösi magánintézetben, de elfogják, kétévi vizsgálati fogság után halálra és vagyonelkobzásra ítélik, szerencsére utóbb börtönre mérséklék az ítéletet.

Gyors fordulatok következnek. Májusban mámoros visszatérés Pestre, júliusban újra menekülés. Augusztusban kezdődik a bujdosás, bozótbarejtőzés, nyomozás és felelősségrevonás. Még az olyan büntelen költő is, mint Vörösmarty, távoli szatmári falvakba követi családjával együtt sógorát, Bajza Józsefet, akinek persze sok volt a rovásán a Kossuth Hírlapja és a Futár miatt. „Nos patriam fugimus“ — karcolja Vörösmarty egy éjjeli szállást adó erdészknnyhó ajtajára.

A KIADÓK

1.

Az írók egy része még mindig önkiadó. Maguk fizetik a nyomdaköltséget s példányaikat elszámolásra bizományosnak adják át, ki mint könyvkereskedő részint maga árusítja, részint pedig a vidéken albizományosai útján terjeszti őket. Ez az író számára rendszerint rossz üzlet s örülhetett, ha az évek során befolyó csip-csup összegekből a költségei megtérültek.

Az önkiadók közt a legvállalkozóbb kedvű Táncsics Mihály. Még saját nyomdára is tett szert, hogy önmaga műveit nyomathassa. Ez sem volt jó üzlet, nyomdáját néhány hónap mulva megszüntette és hivatásos kiadót keresett.

Közkedvelt szerző azonban munkáihoz, vagy akár ismeretlen író vonzó tárgyú és időszerű írásaihoz könnyen talált kiadót. Ez megvásárolta művét s minden a könyv előállításával és terjesztésével járó költséget vállalta. Könyv után járó írói tiszteletdíjből azonban talán csak a rendszeresen nagy szorgalommal író Jósika Miklós tudott megélni. A többi, aki írásból kívánta fenntartani magát, s elég szerencsés és tehetséges volt, főfoglalkozásként szerkeszthetett lapot, vagy írhatott drámát a Nemzeti Színház számára.

A tiszteletdíj igen különböző méretek szerint változott. Kilián 1843-ban 10 évre 2600 frt-ért megvette Vörösmarty összes munkáit, melyek utolsó, tizedik kötete ép 1848-ban jelent meg. Eötvös a Falu jegyzőjéért Hartlebenről 3200 frt-ot (ívenkint 52 frt-ot), Jósika regényeiért Heckenasttól kisívenkint 50 frt-ot (kötetjéért átlagban 1000 frt-ot) kapott, de Hartleben a kezdő Jókai első regényéért, a Hétköznapiokért, csak 360 frt-ot, Nagy Ignácnak kis 8-adrét ívért 20 frt-ot s Bajza Világtörténete nagy 8-adrétű, tömött szedésű ívéért már csak 11 frt 40 krajcárt fizetett. Emich Murány ostromáért 100 váltóforintot ajánl Aranynak, aki azonban Petőfi biztatására csak bizományba adja át a kiadást. A 130 p. frt-nyi nyomdaköltséget

mégis Emich vállalta, azzal, hogy majd levonja a jövedelemből. A Pesti Divatlap 1846 évi 22. száma hírül adja, hogy „Petőfi összes verseinek újrarendelt kiadását derék könyvárusunk, Emich Gusztáv vállalta magára, ki a zseniális költő eddigelé megjelent valamennyi költeményeit 500 pengő forinton vette meg, mi nálunk kivált versekért, nem csekély díj. A mű díszkiadásban s a költő aczélbe metszett arczképével fog megjelenni.“ A Pesti Divatlap tévedett; az 500 frt csak első részlete a tiszteletdíjnak, melyet Emich szerződésük értelmében további három 500 frt-os részletben, 1847 június 27-én, október 1-én és november 20-án fizetett ki. A szerződés 1. pontja szerint a költeményeket Petőfi „örökre“ adta el Emichnek, ki az egyszersmindenkorra fizetett vételárért a jövőben minden további kötelezettség nélkül bármikor kiadhatja őket.

A 35 ívnyi kötet 1847 március 15-én, ép egy évvel a nagy március idusa előtt látott napvilágot s a lapok tudósítása szerint mind a 3000 példány pár hónap alatt elfogyott. Emich 1848 februárjában már meg is ismétli a kiadást, ezúttal 2 kötetben, de egyúttal megvásárolja — szintén egyszersmindenkorra — Petőfi újabb verseinek kiadási jogát is 2000 p. frt-ért. Két részletet fizetett, az elsőt — 1000 frt-ot — azonnal, a másodikat, 700-at, a könyv megjelenésekor, 1849 júliusában, Petőfi halála hónapjában. A harmadikra nem került sor, a bevonult osztrákok a kiadást lefoglalták s megsemmisítették. Emich újra kiszedeti, ezúttal 4-edrében, ki is nyomtatja, ép csak a címlap hiányzik, de ezt a kiadást már csirájában elfojtva még kru-dában elkobozzák.

A szerkesztők lapjuk jövedelméből, vagy a kiadótól nyert fizetésből tisztességesen el tudják tartani családjaikat. A munkatársakat azonban nem a kiadó, hanem a szerkesztő fizette, úgy ahogy. Például a Jelenkor egyik segédszerkesztője, kinek a beküldött cikkeket meg kellett rostálnia, vagy megfésülnie, havi 12 frt-ot és ebédet kapott, a másik, Nagy Ignác, mint már jőnevű író, havi 50 frt-ot; Garay segédszerkesztői tevékenységét pedig a Regélő szerkesztője havi 20 váltóforinttal jutalmazta. A külső munkatár-

sak legtöbbje csak becsületből dolgozott. Különösen a vidéki íróknak sok cikket kellett küldenie, hogy legalább tiszteletpéldányban részesüljön. Vezércikkért, vagy fontosabb megyei levélért kapott egy huszast (20 kr.), a tekintélyesebbek néha egy tallért (2 frt-ot).*

Heckenast dícséretes kivétel, amint Mailáth Jánosnak hozzá írt leveléből látjuk. Heckenast adta ki az Iris című német zsebkönyvet (X. évfolyama éppen az 1848-ra szóló) s szerkesztőül Mailáthot kérte fel. Mailáth többek közt (németül) ezt válaszolja: „A munkatársaknak felajánlott ívenkénti 30 frt tiszteletdíjat elegendőnek tartom, annál is inkább, mert Ön a hozzájuk intézett köriratban hangsúlyozta, hogy különösebben fontos közleményekért ennél nagyobb díjat is hajlandó fizetni. Ön most tőlem azt kívánja, mondjam meg, milyen összegért vállalnám én a szerkesztést. A feleletem egyszerű: nincs szükségem tiszteletdíjra, ellenben arra kérem, tekintse fáradozásomat az önnél levő könyvszámlám törlesztésével kiegyenlítettnek s adjon a zsebkönyvből 6 tiszteletpéldányt, még pedig 5 egyszerűt s egyet finomabb papíron.“

Vahot Pesti Divatlapjában a szerzői ívdíj 25 frt. Aranyra csak 4 frt-ot ígér egy-egy versért, ha más lapba is ír. Ugyanennyit fizet az Életképek is, de ha kizárólagos munkatársnak jelentkezik, minden 2 versért 15—15 p. frt-ot ajánl.

Petőfi verseit a szerkesztők eleinte szintén 4 frt-jával fizették, de 1848-ban a győri Hazánktól minden versért már 2—2 aranyat kapott, Uti leveleiért pedig 60 frt-ot. Hálából az újonnan feltűnő fiatal tehetségekre figyelmeztette a szerkesztőt, Kovács dr-t, aki egyébként Czuczorral együtt Petőfi egyik első felfedezője, mert mint bíráló neki juttatta a pápai önképzőkör pályadíját. (Időnkint össze is koccantak. Petőfi rendszeren 6—6 költeményt küldött közlésre s utasításokat adott, milyen sorrendben jelenjenek meg. A cenzor azonban közbeszólt, Kovács nem tudta a sorrendet betartani, mire

* Szinnyei, i. m. 8. l.

Petőfi goromba levélben fejezte ki felháborodását. Utóbb bocsánatot kért.)* Az íróvilágban már akkor is áhítozott dolog volt az előleg. „Jelen küldeményemmel — írja Vajda János Kovácsnak — a szerződés nagy órája még nem állt végbe, egyébiránt szabadjában állandó t. Szerk. úrnak nyomorom ellenében megelőző lenni.“ Mondanom sem kell, hogy Petőfinek kisdéd előlegbotrányai is voltak. A takarékos Heckenastot „silány fráter“-nek nevezi Aranyhoz írt egyik levelében, mert az Életképek szerkesztéséért kért 200 frt előleg helyett csak százat — vagyis egyhavi szerkesztői fizetést — utalt ki.

2.

A nyomdászok csak elvéve nyomnak könyvet a saját költségükön, de már szívesebben adnak ki hirlapokat és népszerű hangjegyeket. Landerer és Lukács & Társa a legvállalkozóbb kedvű köztük. Bagó, Bucsánszky, Szarvason Réthy és Szegeden Grün a ponyva számára nyomtat. Néhány vidéki nyomdász nemcsak kiadja, hanem maga is szerkeszti a lapját: Schmidt József az Aradi Híradót, Werfer Károly az Ábrázolt Folyóiratot meg folytatását, Ocsvai Ferenc a Kolozsvári Híradót és a Honvédet.

A tulajdonképpen hivatásos kiadók a könyvkereskedők. Boltjuk csinosságára nagy gondot fordítottak. A harmincas évek elején Wigand Ottó váci utcai üzlete 6 egymásba nyíló teremből s egy titkos külön szobából állt, melybe könyvfalipolccal elkárpított ajtón át besurrantak az írók és más hazafiak, hogy rejtve olvassák a külföldi tiltott nyomtatványokat. Kereskedését 1833 elején 12.500 frt-ért átadta felesége mostohaöccsének, az akkor alig 22 éves Heckenast Gusztávnak, aki egyébként előzőleg 5 évig segéde volt s aki már a szülői házban tanulta a könyvekhez való értést és szeretetet. Atyja kassai ev. lelkész, maga is író és könyvgyűjtő.

*Pitroff i. m. 71. l.

Wigandtól nemcsak gazdag raktárt vett át, hanem jó kereskedelmi összeköttetéseket a magyar vidékkel, Béccsel és Lipcsével, továbbá nagy halmaz tiltott könyvet és fürkésző gyanakvást a rendőrség részéről. A bécsi állami levéltárnak egy 1838-ból származó besúgó jelentése szerint orránál fogva vezeti a nyomozókat, „ú-ból x-et varázsol eléjük“ s ha kell, meg is vesztegeti őket.

Összevásárolja a kiadók raktáron maradt készleteit s vidéki városok könyvtőráival vagy szatócsaival bizományban árusíttatja őket. Amikor üzlete már nagyszerűen fellendült, előnti az árvíz. Eötvös József siet a segítségére, „baráti ajándokul“ ajánlja neki az Árvízkönyvet. Heckenast az ázott könyveket szárítgatja s potom áron kínáltatja ponyván a Városligetben. Ami pedig nem talált vevőre, de még olvasható, abból kölcsönkönyvtárt létesít, melyet látogatói évi 12 ezüst forint tagsági díj fejében használhatnak. A könyvek nemcsak megmaradnak, hanem egyszeri eladás helyett újra meg újra kamatoznak s végül is többet hoznak be, mint amennyi az értékük.

Kicsinységek azonban nem elégték ki, az árvíz következtében elment a kedve a könyvkereskedéstől. Landererrel társul s ezentúl csak könyvkiadás-sal kíván foglalkozni. Boltját és kölcsönkönyvtárát rábízza első segédére. Edelman Károlyra, kinek mindkettőt utóbb el is adja.

Heckenast jól tájékozott szigorú bíráló, de egyúttal bátor kiadó is, nem fél támogatni üldözött írókat, mer kockázatot vállalni ismeretlen új írókért, ha pedig a benyújtott művet nem ítéli jónak, visszautasít elismert írókat is. Kiadványainak javarésze magyar — köztük van Jósika Miklós regényeinek 45 kötetes sorozata, Kisfaludy Sándor és Kölcsey Ferenc összes művei, Hugó Károly drámái, Szalay Lászlótól a Státusférfiak és szónokok könyve, Fényes Elek, Erdélyi János, Lányi Károly, Palugyay Imre tudományos munkái, Bezerédj Amália sokszor kiadott kedves Flóri könyve, számos ifjúsági olvasmány és iskolai kézikönyv —, de világirodalmi távlatból még nagyobb a sikere a német kiadványainak. Hiába, a magyar nyelv köre szűk, a német nyelvterület viszont óriási. Ő Betty Paoli és Adalbert Stifter kizá-

rólagos kiadója, Grillparzer is az ő számára írja a Szegény muzsikust (Iris 1848). Az osztrák írók őhöz, a távoli Pestre menekültek a bécsi központi cenzúrahivatal közelségéből; Pesten a felsőbb elgondolásokat kevésbé ismerős ezért enyhébb könyvvizsgálatra találtak. „A német irodalom abban az időben jobban érvényesült Pesten, mint Bécsben“ — állapítja meg Hieronymus Lorm.*

Heckenast érdemei közé számítjuk, hogy német fordítások útján ő tett ismertté a külföldön olyan magyar remekeket, mint amilyen Eötvös Karthauzija vagy amilyenek Jósika regényei.

1848-ban 21 magyar, 8 német és 1 latin kiadványt bocsátott ki. A nevezetesebbek Hugó Károly szomorújátéka, Bankár és báró, Jókai novellái, a Vadon virágai. 2 kötetben, Kisfaludy Sándor Minden munkái Toldy Ferenc bevezetésével, Kölcsey Ferenc Munkáinak VI. kötete (Beszéddek) Eötvös, Szalay és Szemere Pál szerkesztésében, Frankenburg Adolf Zsibvására 2 csinos 12-edretű kötetben, Fogarasi János Német-magyar zsebszótára.

1849-ben tartózkodó. 5 magyar és 3 német könyv — ez az egész. Szeberényi Lajos Politikai szónoklattanán és 2 tankönyvön kívül, ezek is már az önkényuralom idejére esnek. (Ludasi—Szilágyi: Pest ágyúztatása és Buda megostromlása, Szilágyi Sándor: A magyar forradalom napjai július elseje után, Die magyarische Revolution von einem Augenzeugen.)

Legerősebb vetélytársa Emich Gusztáv. Utóbbi Pesten született, 1814-ben, gondos nevelésben részesült, könyvkereskedősegéd volt Bécsben, Lipcsében és Párizsban. 1842-ben odahaza „nemzeti könyvkereskedést“ alapít. A magyar szót éppen csak töri, az ifjú magyar írók mégis legszívesebben őhöz fordulnak. Van szíve. Mialatt Táncsics börtönben ül, újra ki meri adni tankönyvét, a Magyarok történetét. Huszonhárom 48-as kiadványa közt van Arany elbeszélő költeménye, a Murány ostroma, Petőfi összes költe-

* Szemző Piroska: Német írók és pesti kiadók a XIX. században. Bp., 1931. 53—54. l.

ményeinek 2 kötetes kiadása, Hiador (Jámbor Pál) Balladái, Sujánszky Antal almanachja (Órangyal), Táncsics Magyar nyelvtudománya, Boross Mihály, Benczur János, Erdey Fülöp és Medve Imre politikai röpiratai, De Gerando terjedelmes műve a szabadságeszmék történetéről s több ifjúsági és mezőgazdasági könyv. A Honderü, majd folytatása, a Reform, szintén az ő költségén jelenik meg. 1849-ben Petőfi Újabb költeményein kívül ötször ad ki oktató szabályzatot, tábori utasítást a honvédség részére. Beimelnél, az egyetemi nyomdában, Vácott és Eisenfelsnél nyomtat. Szereti az illusztrációkat, rendszeren Szerelmey Miklóssal készítteti őket.

A harmadik jelentős kiadó és könyvkereskedő Geibel Károly a Kristóftéren, a mai Rózsavölgyi helyén. 48-ban 15 és 49-ben 7 magyar és mindegyik esztendőben 4—4 német könyvet adott ki. Nála jelent meg Nagy Ignác novelláskötete, a Szúnyogok, valamint Szigligeti népszínműve, a Csikós. Tudományos kiadványai közt van Lónyai Menyhért nagy nemzetgazdasági tanulmánya a víziutakról és vasutakról, Palugyay Imre megyei statisztikája (Megye-rendszer hajdan és most, IV. kötet) és Túrmező jogtörténeti ismertetése, továbbá Ballagi Mór Német-magyar zsebszótárának 2. kiadása, Lauka Gusztáv elkobzott műve a XIX. század elveiről és Szilézy Sámuel orvosi tanácsadója. Német kiadványaiból Ballagi magyar nyelvtanát és Ludwig Foglar Freiheits-Brevier-jét emelhetjük ki. Foglar ebben a pesti márciust énekelte meg a felszabadulás fölött érzett örömmel.

Hartleben Konrád Adolf néhány éve visszaköltözött Bécsbe, de váciutcai könyvkereskedésében még működött magyar kiadóosztálya. Előzőévi kiadványai közt voltak Eötvös munkái, Jókai első regénye, Kemény Zsigmond Gyulai Pálja és Petőfitől a Hóhér kötele. A szabadságharc idején nyomatta a Kisfaludy Társaság Hellén könyvtárát (Euripides két Iphigeniája Szabó Károly fordításában), Görög Demeter Magyar Atlaszát és Vállas Antal Nemzeti encyclopaediáját, mely a VII. kötettel befejezetlen maradt, mert szerzője a függetlenségi harc leverése után kivándorolt Amerikába. Német kiadványa Táncsics sajtószabadsági nézeteinek fordítása (Ansichten eines

Gefangenen über Pressefreiheit, ford. Magos Ernő). A Belletristisches Lese-cabinet tömérdek kötete és képes népszerű utazási és életrajzi gyűjteményei, melyek Pest—Wien—Leipzig helymegjelöléssel jelentek meg, nem pesti, hanem bécsi kiadóhivatala számlájára irandók.

Eggenberger József 1800 óta a Kecskeméti-utcában fennálló cégét fia, Ferdinánd vezette. A Magyar Tudós Társaság és a Kisfaludy Társaság bizománysosa, de 48-ban kevés munkája akad. Honi Irodalmi Hirdetője még megjelenik; legterjedelmesebb kiadványa Bittner Imre orvosi munkája (Eszmék a közorvostan szabályozására Magyarországon, 278 lap). A Kisfaludy Társaságban hangzott el Toldy Ferenc emlékbeszéde Kis János felett. Csak magyarul nyomat, Beimelnél, vagy Kecskeméten Sziládyánál. 48-as kiadványainak száma 6, a következő évben semmi.

A Váci-utcában, közel Edelmannhoz és Hartlebenhez, volt Kilián György könyvkereskedése. Vörösmarty kiadója, Császár Ferenc jogtudományi dolgozatai s egy történeti értekezés jelenik itt meg. Összesen 10 magyar és 5 német munka.

A Szervita-téren Müller Józsefnél és fiainál a Közügyvéd folyóiratot és a nemzetőrség szolgálati szabályzatait találjuk. Edelman Károly a gyermekeknek kedveskedik a Kis Józsi képeskönyvével. Schröpfer András, aki 1847-ben megvásárolta Emich budai fiókját, Szerelmey szép Balaton-albumával szolgál. Két könyvügynök, Pfeiffer Ferdinánd és Lauffer Vilmos is foglalkozik kiadással. Az utóbbi Érdy Jánosnak a Crouy-nemzetségről szóló történetét és Ábrányi Alajos Átalakulási vázlatait az egyetemi nyomdában, Horowitz német novelláit pedig Pozsonyban nyomatta.

A pesti kiadók közt a legfiatalabb Magyar Mihály, aki csak az új sajtótörvény életbeléptetése után vezethette saját neve alatt a két éve apósától, Ivanics Zsigmondtól örökölt egyetemutcai ódondászatát. Írói hajlamai vannak, munkatársa volt a Pesti Divatlapnak és az Életképeknek s szerzője a Mindenkor kész számító című tankönyvnek. Csak magyar könyveket ad ki, ahogy nevéhez illik. Íme a jegyzékük:

Birányi Ákos: Köztársasági káté. 48 l.

Hatvani Imre: Szózat az oláh faj ügyében. 23 l.

Jenőfi (Szeberényi Lajos): Forradalmi szikrák. (Költemények.)

Messenhauser M.: Kis nemzetőr, vagy hogyan kell a nemzetőrségnek gyakoroltatnia. 52 l. 16-odré.

Mészáros Károly: Európa legújabb alkotmányai. 88 l.

Nyári Albert: A magyar forradalom napjai. (Vasvári Pál és Bulyovszky Gyula arcképeivel.) 2 füzet, 64 l.

Táncsics Mihály: Gyásznapok emléke. 188 l.

Vasvári Pál: Történeti névtár. (Élet- és jellemrajzok, Csák Máté arcképeivel.) 112 l.

Pozsonyban 5 könyvkereskedőkiadó van: Kaliwoda József, aki mint rajzoló és nyomó is elismerést szerzett, Landes József, Reissbach Sándor, Korn Fülöp és Schaiba Ignác. De együttvéve is mindössze 22 könyvet, nagyobb-részt vékony füzeteket adtak ki s a 22 közül csak 6 a magyarnyelvű, a többi — egy latin kivételével — német. Figyelmet csak Kaliwoda érdemel, nála jelent meg Cherrier kanonok Enchiridion juris ecclesiastici-je 2 terjedelmes kötetben, továbbá Sillye Gábor törvénykezési kézikönyve (Városi titoknok) és Kolmár József tárcaelmékedései a nőkről (Nők könyve). Győrtött a Hazánk laptulajdonosa Noisser Richard fűszerkereskedő. Mikor a helytartótanács kimerítő jelentést kér róla, a városi tanács jelenti, hogy nagyműveltségű férfiú, az előjáróságot mindig tiszteletben tartotta, adóját pontosan fizette, az előfizetési díjak biztosítására szolgáló vagyona 8199 frt 12 krajcár. Erre a lapengedélyt megkapta.

Debrecenben Telegdi K. Lajos hirlap- és könyvkiadó. Brassóban Németh Vilmos ad ki néhány könyvet, Szebenben pedig a Hochmeister-féle könyvkereskedés és Krabs.

Kolozsvárnak csak magyar sajtótermékei vannak és lényegesen több magyar, mint Szebennek német. Itt Tilsch János 1832 óta ad ki könyveket és ujságokat. A szabadságharc idején két lapja az Ellenzék és a Szabadság. Az

osztrákok vasra verik és bebörtönzik miattuk. Könyvei közt igen kecces a liceumi ifjak szerkesztette zsebkönyv, a Bérczvirágok. A másik kolozsvári kiadó közös cégben özv. Barra Gáborné és sógora Stein János. Kiadványaik szerzői Gyulai Pál, Mentovich Ferenc, ifj. Szász Károly, Gáspár János, Medgyes Lajos és Szabó János (utóbbi kettő összegyűjtött egyházi beszédekkel) s 1849-ben Brassai, Szentkirályi Zsigmond és Tóth Ágoston.

A hivatásosokon kívül meg kell még emlékeznünk a testületi kiadókról. Elsősorban a Magyar Tudós Társaságról (Akadémia), mely 400.000 forinttal és kb. 20.000 forint évi jövedelemmel rendelkezett és az úriutcai Trattner-házban bérelt helyiséget. 1848/49-ben csak az Académiai Értesítőt adta ki. Felolvasó üléseit e mozgalmas időben a közönség nem igen látogatta s aki azokon résztvett, a Charivari torzképe szerint édesdeden aludt. Mint az Akadémia, a Kisfaludy Társaság is havonként tartott ülést, de sokkal élénkebb érdeklődés mellett. 20—50 aranyra rúgó jutalomdíjakat tűz ki, melyekre a legjobb költők pályáznak. Kiadványai az irodalmi termés legjava közé tartoznak. 1848-ban a Hellén könyvtár V—VI. kötete és a Magyar Népköltési Gyűjtemény III. kötete jelent meg, 1849-ben pedig a Kisfaludy Társaság Évlapjai VII. kötete az 1845/46-ban bemutatott munkákkal, továbbá Greguss Ágostnak a Szépészet alapvonalai című esztétikája. A Természettudományi Társulat neve csak alapszabályain szerepel, de feltehetően legalább serkentője volt az egyetemi nyomdában megjelent természettudományi munkák kiadásának.

A Magyar Irodalomterjesztő Társulat kiadta Garay János Újabb verseit, a Jó és olcsó könyvkiadó társulat (Szt. István Társulat) Katholikus Néplapot, a Magyar Gazdasági Egyesület gazdasági lapokat melléklapokkal, az Ipartestület Hetilapot.

Volt egy politikai kiadószerző is: a Központi Választmány. Ez indította meg a Nép Barátját és idegennyelvű másait, a Volksfreundot, Amicu Poporului, valamint tót és horvát megfelelőjét, azonkívül néhány közérdekű röpirat megjelenését is támogatta. Petőfi Aranynak imigyen számol be róla:

Pest, május 5. 1848.

Kedves aranyom, Barát János! Röviden irok, de fonto- és pontosan. A néplap ügyében tennap tartott gyűlést az erre kinevezett választmány, melynek tagjai: Vörösmarti, Stancsics, Sükei, Nyári Pál, Fényes Elek, Petőfi stb. Mindenek előtt tudnod kell, hogy e lapot nem könyvtáros adja ki, hanem kiadja a Pest megyei középponti választmány, a ministeriumnak pénzbeli segítségével. E lapnak fő szerkesztője lesz egy magyar ember, a mellett lesz négy vagy öt segédszerkesztő, a kik ugyanazt, a mi a magyarban megjelenik, lefordítják németre, tótra, oláhra, rácra, s így ezen ujság öt nyelven fog megjelenni. Most nyisd ki mind a hat füledet, hogy megérts, mert különben is rossz magyarzó vagyok. A megyei választmány a ministerium segítségével fizet ezen szerkesztőnek évenként hatszáz pengő forintot és nyomtat 1000 példányt ingyen a lapjából a maga számára, azaz a szerkesztő számára, a mi ha csak két pengő is az előfizetés évenként, már 2000 pengő, hozzá adva a hatszáz készpénzt, 2600 pengő évenként. Ennyi a biztosíték, de ha ezer példánynál több elkel, a nyomtatási költségen felül, minden haszon egy fillérig a szerkesztőé, ha ötvenezer előfizetője lesz is. Azonfelül kap a szerkesztő évenként 2000 pengőt a cikkek honorálására, mert díjazni kell minden cikket, a mi a lapba bejön; egy ivre gondolom 40 pengő honorarium esik . . . hetenkint egyszer és egy iven fog megjelenni. Magában értetődik, hogy a mit a szerkesztő maga ír, azért szinte 40 pengőjével fizet magának; megírhat egy év alatt balkézzel is tiz ivet, a mi 400 pengő, s így a szerkesztőnek összes bizonyos fizetése évenként 5000 pengő forint . . . két annyi is lehet, de ennyi bizonyos. Öcsém Jankó, midőn a szerkesztőválasztásra került a dolog, mindenekelőtt én emeltem szót, mondván: ajánlom Arany Jánost. — Nem kellett ajánlatomat ismételnem, nem kellett magyaráznom, az egész választmány beleegyezett, egyetlen egy tag sem szólott ellene. Ezt azért írom meg, hogy azt ne gondold, hogy én isten tudja, megnyit fáradtam, izzadtam, szónokoltam s tán veszekedtem, mig téged meg-

tehetelek szerkesztőnek. Az efféle kitelik a kend szamar fejétől. Én nem tettelek szerkesztőnek, tetted magad magadat, azért ha nekem valaha hálálkodni mersz (a mit már mult leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál) én agyonütlek. — Egy pillanatig sem kételkedem, hogy ott hagyod Szalontát. De rögtön kell jönnöd, mert már most kezdhethéd a lapot, ha itt volnál. A mint levelemet megkapod, ülj tüstént kocsira vagy à la Zajtay István uram lóra, s rohanj. Rögtön egész pereputtyostul felzarándokolnod bajos lenne már csak a szállásra nézve is. Hagyd rendben otthon dolgadoit, jőj magad, s itt aztán elvégezzük, mikor és hogy jőjjenek utánad a többiek. Barátom, vannak alkalmak, melyeket ha elmulaszt az ember, az isten sem teremti meg újra . . . úgy hiszem, ez olyan; nem teszem föl rólad, hogy ezt elszalaszd. Siess, siess, siess! ölelünk csókolunk benneteket! barátod

Petőfi Sándor.

Arany e levélhez a következő jegyzetet írta: „Ily fényes ígéretek — a szellemi nyereséget, mivel irókkal társalgást stb. — is hozzá tudva, csaknem elszédítettek. Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dologban elég állandóságot, nem akartam kockáztatni családomat (bár később se tettem volna) hanem egyszerűen vissza akartam vonulni, s a szerkesztést Vas Gerebennel hagyni, ki szinte aspirált ez állomásra. De Petőfi okai rábírtak, hogy ha már Szalontán maradok is, ne váljak meg a laptól s annak jövedelmétől végképen; így Vas Gerebennel oly szerződésre léptem, hogy ő lesz ugyan a sajtóképi felelős szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon, mint szerkesztőtársé, s ezért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk. A részemre eső tiszta jövedelem végül 1200 frtra rugott, (Gereben úgy számolt, a mint ő akarta) ennek is nagy része magyar bankjegyekben veszett el.“*

Ez volt talán az első eset irodalmunkban, amikor valaki azért kapott fizetést, mert a puszta nevét kölcsönözte oda. Arany Petőfihez írt leveleiben le-

* Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. köt. Bp. 1888. 147—149. l.

A magyar akademia a sajtószabadságot használja

Gúnykép a Charivariból

szólja a lapot s restelkedik, hogy munka nélkül kap pénzt. „Soha pironságosabb kenyeret nem ettem, mint ez. Óhajtanám nevetem visszavonni a szerkesztésből, de már késő, benne vagyok. Viselnem kell a pénzcsalói tisztes nevet.“

A Z O L V A S Ó K

1.

Az olvasóréteg mélységét azzal mérhetjük, ha megállapítjuk, kinck szólnak a megjelent művek s mekkora a példányszámuk? Az előbbi kiderül magukból a munkákból, az utóbbira csak kevés adatunk van.

Azonban, bővebb adatok híján is, bizonyosnak látszik, hogy az ország legelterjedtebb könyve a Komáromi Kalendárium. Mikszáth Kálmán írja: „Ezen igénytelen naptár, amely már akkor is több volt száz évesnél, s amelyet 5 garasért árultak a ponyván a könyvkötőknél, szinte hercegi jövedelmet jelentett, mert ezt a népszerű naptárt *több százezer* példányban nyomták.“^{***} Legyünk óvatosak, Mikszáth regényíró marad, ha mingyárt életrajzot is ír. De itt van id. Szinnyei József, a leglelkiismeretesebb és legpontosabb könyvész, aki ráadásul komáromi és jól ismerte a nevezetes naptár nyomtatóját, szerkesztőjét meg munkatársait. Mit mond ő? „A Komáromi Kalendárium — mondja — legelterjedtebb könyv volt az országban, 120.000 példányban nyomatták. Időjóslásaival, adomáival és kék borítékain a szűz komáromi vár rajzával, ékes rigmusos magyarázat kíséretében, nélkülözhetetlen volt még a távol Erdélyben is. A könyvkötő (ki akkor a könyv-árust helyettesítette), ha csomagot küldött pld. Brassóba, azt csak úgy fogadták el ott, ha egy csomó komáromi kalendárium volt ahhoz mellékelve.“^{***} A naptári rész, melyet rendszeren valamelyik szerzetes állított össze, aki azt a magyarországi naptárkiadóknak bizonyos összeg ellenében megküldte, a napok mellett az állatkör jegyeit közölte. „Ha e jegyek hiányoznának a naptárból, nagy csorba esnék népszerűségén. A babonás nép mindig nagy súlyt helyez arra, ki milyen jegy alatt született, abból aztán megjósolják a jö-

* Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. I. köt. 60—61. l.

** Id. Szinnyei József: Timár-ház. Klny. a Komáromi Lapokból. 1903. 68. l.

vőt.”* A naptári rész után különféle cikkek következtek, többnyire névtelenül, néha népbutító történetek és jóslások is. A föld egyszerű népe azonban — folytatja Mikszáth — vakon hitt neki, csálhatatlannak tartotta és alig várta évről évre a híres komáromi kalendárium megjelenését. A naptár a falu számára az volt, ami a városnak az ujság; s miután több a falu, mint a város, naptárt is többet olvastak mint ujságot, mely úgyis csak úri huncutságokkal van tele. Rákosi Viktor is tudja, „a dunántúli magyarság a komáromi naptárt tartotta minden bölcsesség kútforrásának“.

A példányok e nagy tömegének ószre szállításra kész állapotban kellett lennie, hogy a kezdetleges közlekedési alkalmatosságok mellett idejében eljuthassanak a vásárokra s a könyvkötő bizományoshoz. A szedéshez és nyomáshoz már az év elején kellett hozzáfogni, az öreg fasajtókon egész éven át nyomták, mégsem tudták az egész országot ellátni vele. A komáromi Weinmüller-nyomda nem is nyomtatott semmi egyebet, csak ezt a naptárt. Nem volt szüksége többre.

A szíves olvasó meg fogja bocsátani, ha kivonatolás helyett inkább idézem azokat, kik a kalendárium regényének közvetlen szemtanúi voltak, mint Szinnyei, vagy azt szemtanuk előadásából ismerték meg, mint Mikszáth. Mindenesetre sokkal jobban mondják el a történeteket, mint ahogy én tudnám.

Mikszáth: A komáromi kalendárium legkapósabb könyv lévén Kárpátoktól az Adriáig, a szép és fényűzést szerető Weinmüller Franciska pazar háztartást vihetett.

Szinnyei: Házánál fényes lakomák, estélyek voltak. Az úrnő az által is kitént a város többi női közt, hogy Párizsból hozatta ruháit, még keztyűit is.

Mikszáth: Házánál leginkább férfiakat gyűjtött össze, akik között különösen a csinos és formás Czuczor Gergely bencés tanárt és neves költőt tüntette ki kegyeivel.

* Baranyay i. m. 66., 70. l.

Szinnyei: Czuczor Gergely 1829-től 35-ig volt Komáromban tanár; ekkor bajuszt és szakállt viselt és atillában járt; mikor a magy. tud. akadémiához segédtitkárnak kinevezték és elhagyta városunkat, még azután is gyakran ellátogatott Komáromba, sőt paprikás verseivel a komáromi kalendáriumot is ellátta. Ezen jeles bencés költőnk elvállalta annak szerkesztését is.

Mikszáth: Czuczor pesti barátait is mindig a szép Franciskához vitte, mintegy a házigazda szerepét játszotta. Ez volt Komáromban az olimpusi berek. A selyemmel, bársonnyal borított, pazarul kivilágított termekben egészen új élet kezdődött. Itt, ezen a kis helyen, amely talán nem is egészen tiszta hely, ki-kigyulladt a szent tűz, a kor nagy kérdései kerülnek szőnyegre. Azokat mozgatják, hánytorgatják, mert a lelkükben viselik.

(S a regény vége: Weinmüller Franciska 1848 nyarán eladja szüleitől örökölt nyomdáját a Siegler-testvéreknek, kik már néhány éve más vidéki nyomdában utánnymatták kalendáriumát s a hamisítványt orozva árulgatták.)

Szinnyei: Franciskának töméntelen volt a kéréje, de ő nem akart férjhez menni, mígnem egy Bárány nevű szélhámos érsekújvári kereskedő hálójába került, ki feleségül vette, azután vagyonát elpazarolta s a nő koldusbotra jutott. Még láttam az ötvenes években az Erzsébet-téren fakó ruhájában, kis táskával ülve egy padon, várva az arra sétáló Czuczort, ki aztán rendszeren alamizsnát adott neki.

A komáromi kalendárium milliomost csinált belőle, a reménytelen szerelem pedig koldust. A kegyeiért csengők százait utasítja el, kétségbeesésében odaveti magát egy kalandornak, végül alázattal fogad el egy-egy forintot attól, akit szeretett.

*

A Komáromi Kalendárium százezernyi példánya ellenére a naptárkiadás a többi nyomdának is busás üzlete. Grün János Szegedi Naptára 50.000 példányban kelt el, Bagó Budai Népnaptára 15.000 példányban. Bucsánszky 3 magyar és 3 német naptárt vet évenként piacra (kicsit, kis képeset és nagy

képeset). Kedvelt a győri Magyar és Erdélyországi ó és új kalendárium, valamint a marosvásárhelyi Székely Naptár is. S igen nagy a tekintélye Fényes Elek gazdasági Mezei Naptárának, melyet Landerer & Heckenast nyomtat.

A naptárak mellett népi olvasmányoknak szántak egyes hírlapokat is, mint a Nép Barátját, vagy Brassai Vasárnapi Ujságját. A megfelelő hangot leginkább Vas Gereben Őreg ABC-je találta el. A győri Hazánk írja róla (1848 márc. 24.), „Vas Gereben, polgári őrségünk egyik jelesb közvitéze a mellett, hogy csakugyan ügyes ügyvéd is, a nép számára öreg abc-t irt, mellyben átalakulásunk nevezetesebb pontjait igen világos népszerű nyelven magyarázza a népnek. A mult pénteken árultatott ebből az első füzet 2 váltó garason, s hihetetlen nagy kelendőségnek örvendett. Különösen majd minden hetivásárra jött falusi pár vitt magával haza egyet, mellyből csakugyan több tanulságot nyer, mint az eddig árultatni szokott Angyal Bandi, Barna Peti és Stifrid históriáiból. E nép-röpiratból folytatólag egy iv ígértetik megjeleni. Bay Antal megyei főbirónk, e munka korszerűségét átlátva, 1000 példányt tüstént megrendelt belőle, azt jobbágyai s egyéb falusi nép közt kiosztandó.“

A sikere ölte meg. A negyedik szám után Vas Gerebent Pestre rendelik, hogy ugyanerre a mintára szerkessze a Nép Barátját.

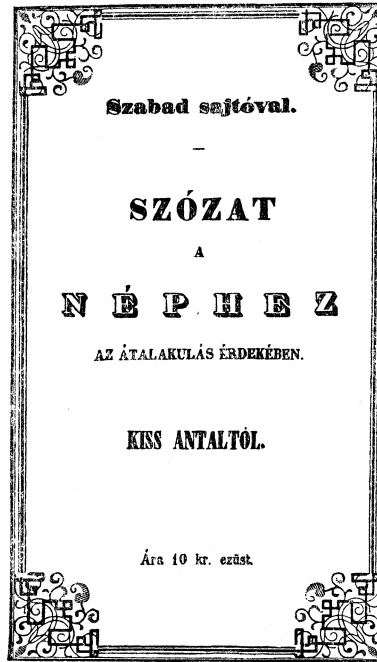
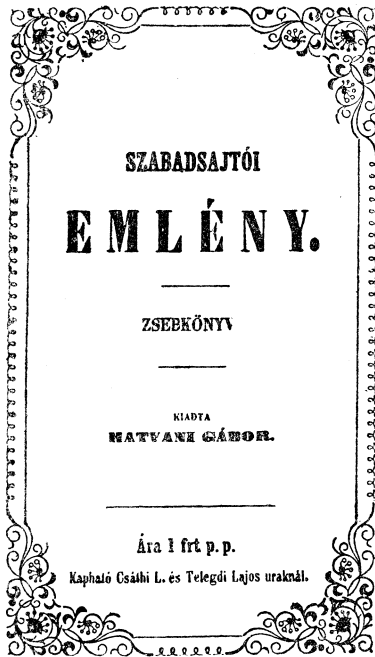
Azután itt a ponyva. E szónak ma rossz hangzása van, de 48-ban még eredeti jelentése szerint azokat a népies kiadványokat értették alatta, melyeket országos és helyvásárokon földre terített ponyván, ócska vasak mellett, nagyobb vétel esetén súly szerint árultak. Jeles költők is írtak ilyeneket, pl. Arany János, ki a haramia-vétkeiért bocsánatot nyert s lovas szegénylegényei élén a lázadó rác parasztok ellen harcoló Rózsa Sándort énekelte meg ponyván árult versekben. Később mindig elhagyta munkái kiadásából, de nem azért, mert ponyvavoltát szégyelte volna, hanem mert Rózsa Sándor a forradalom után ismét zsványéletre adta magát és életfogytiglani fegyházra ítéltetett.

Sárosi Gyula híres verses krónikája már cím szerint is „Ponyvára került Arany trombita“. Debrecen, Pest, Kolozsvár vásárain árulták, bizonyára más városokban is, s az osztrákok oly bőszen vadásztak rá, hogy többévi börtönre ítélték azt, akinél példányt találtak. Sárosit miatta a rá mért halálos ítélet enyhítése után Csehországba hurcolták, honnan lelkileg össze-roppanva került vissza.

A 48/49-es ponyva láttán szinte sajnáljuk, hogy ez a műfaj azóta szégyenletessé válván megszűnt, illetőleg helyét átadta az újabb városi „ponyvá“-nak, mikor is a szó már csak irodalmi értéktelenséget akar jelezni. A régi ponyvát a nép szerette s ha a szöveg jószellemű volt, üdvös hatást lehetett vele elérni.

Ponyvakiadóként különösen 5 nyomdászt említhetünk. Budán Bagó Márton estvéli és istenes énekkiadásaival a vallásos ponyvát ápolta, Szegeden Grün János a csaták verses haditudósításait nyomatta (Verseczi győzelem. A futaki csata), Szarvason pedig Réthy Lipót a hazafias tüzelő népköltészetet. Hősi dal, Honfidal, Harczra magyar!, A nép győzelme, Serkentő, Aranyhon, A szökött huszárok, avagy menjünk hazánkat védeni, a ráczok fejét beverni, A kamarilla pokolműveinek tanulságos leírása, Kossuth Lajos a szószéken, A nagy Kossuth Lajos életírása — íme néhány verses ponyvakiadásának címe. Réthy kedvenc szerzője egy fiatal szarvasi tanár, Greguss Ágost (Gerő Ákos név alatt írt). Tőle valók az Edzdalok és a Magyar marseillaise. Ki hinné, hogy ez a tüzes költő azonos a hűvös eszmei magaslatokat járó Széptan szerzőjével.

Érdekes, hogy az 1848-as könyvszetben nem találunk egyet sem a régebben és később is kedvelt rémtörténetekből. Ami a prózából akkor a nép közé kívánczozott, az mind egyszerűen, a nem tanultak számára megírt gazdasági és politikai tanácsadó. Ilyen Majer Istvántól A jó házigazda (Nép számára életszabályul), Szabó Imrétől Tanácsadó a nép számára, Tánicsics Mihálytól Vasárnapi egyesület, vagy segítségünk egymáson, s ugyane szerző további 4 munkája (Népkönyv, 5. jav. kiadásban, Nép szava isten szava,

Politikai igazgatás, Az 1848-dik legújabb törvények magyarázata). Hasonló munkát kiadott a pesti központi választmány is, névtelenül és több nyelven: A király tanácsadója megmagyarázza a népnek az új törvényeket. Ebbe a csoportba tartoznak még Nádaskay Lajos röpirata: Egy szó a szegény emberhez, Bardocz János: Polgári szózat a néphez (Nagyvárad), Kornis Károly: A kormány rendszerről szózat a néphez (Vác), Kiss Antal: Szózat a néphez az átalakulás érdekében (Pozsony, Weber), Boross Mihály: Politikai kis káté a nép számára, Kelemen Márton: Népszerű nemzeti káté az 1848-diki országgyűlésen tárgyalt főbb pontok felvilágosítására, írva átalakulásunk útegyengetésére főleg a nép kedvéért (Pápa), Gerő Ákos: Öt

levél a magánybul a társaságnak (Szarvas), Fügefű Ferenc: A falusi nótárius és jobbágy polgártársaink értekeznek a szabadságrul.

Új idők jele, hogy a politikusok értékelik a falu közvéleményét és igyekeznek azt a maguk oldalára állítani. Március előtt ez neveléses lett volna.

2.

Az olvasók legszélesebb felülete tehát a nép. De a réteg nem mély. A nap munkában telik, a fáradt ember korán fekszik, a világitással takarékoskodik, jóformán csak vasárnap nyúl olvasmány után. Főlöszleg sokat nyomtatni számára, de a kevés kiadvány annál több példányt kíván.

A népi után példányszámban az ifjúsági irodalom következik. A gyermek életét játék és könyv közt osztja meg. Az iskolában a tankönyv van előtte, azt nemigen kíméli, a tanév végére salátává rongyolja, de otthon a mesekönyveit drága kincsként őrzí. Öreg korunkban is forrószodik a szívünk, ha elővesszük a régi gyermekkönyveket s nézegetjük színes könyvomasos képeiket.

Minden évjárat megkapja a maga környezetéhez illő könyveit.

Kolozsvárt Barrané és Stein kiadja Gáspár Jánostól a Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára első kötetét; Sziládynál jelenik meg Báthy Károly Kecskeméti képes ábécéje. Lukács & Társánál nyomtatott Varga Imre kedves Gyönyörkődtetve olvasni tanító képes könyvecskéje.

A már nagyobbakról Emich Gusztáv gondoskodik. Kiadványai közkedvelt idegen meseírók magyar fordításai:

Beaumontnő: Gyermekek tára. 328 l.

Taylor: A gyermek és a madarak. 8—10 éves gyermekek számára, 17 angol fametszvénnyel. 144 l.

Schmid Kristóf Ifjúsági iratai, Sujánszky Antal fordításában, minden kötethez Fuchstaller egy-egy acélmetszetű címképével; 1848-ban a IV. kötet jelent meg.

Erényes hasznos olvasókönyv a haza mindkét nembeli ifjúsága számára.
2. kiadás. 83 l.

A kis Józsi könyve, képekkel, Pest, Edelman, 12-edrét 154 l.

Lukács Pál: Kis természet. Pest, Beimel, 12-edrét. 154 l.

Kőváry László: Győrke históriája Erdélyről. Kolozsvár, Tilsch, 16-odrét,
52 l. (Győrke könyvtára II. kötet. — A Győrke-könyvek hosszú sorozat-
ban jelentek meg egy évtizeden át, az erdélyi gyerekek falták őket.)

Bonyhai Benjámin: Népiskolai jutalomkönyv jó gyermekek számára.
Szarvas, Réthy, kis 8-adrét, 34 l.

Dienes Lajos: Eszmebimbók. Kis polgártársainak új évi ajándékul kiadta
Brassai Samu. Pest, 1849. Kozma, 12-edrét, 32 l.

Bucsánszky Alajos különlegességei a vallásos tárgyú gyermekolvasmányok,
mint Rieder Jakab Bibliai történetei és Bedeő Pál Ó és új testamentomi
történetei. De jobbára a német gyermekekről gondoskodik. Bedeő is azok
számára írja a szentek sok fametszettel tarkított életrajzait. meg Magyar-
ország meseszerű történetét.

Az ifjúsági irodalom halhatatlan könyveiből azonban csak egy jelent meg,
— Cervantes Don Quihotte-ja, Karády Ignác átdolgozásában, Heckenast-
nál. A Robinzont és Gulliver utazásait nélkülözzük.

Az akkori és mostani magyar iskolai tankönyvek közt tárgy és alak tekin-
tetében alig van különbség. Legtöbb a magyar nyelvtan (9), utána a hit-
tan (6, közte egy közel ezerlapos veszprémi kiadás), a számtan (6, nevezetesebb
Lutter Ferdinándé és Brassai Számító Socratese), 5 latin nyelvtan
és olvasókönyv, 5 földrajz, 3 német nyelvkönyv (Táncsics, Ballagi Mór és
Toepler Theophil), 3 egyháztörténet, 3 világtörténet, 2—2 magyar törté-
nelem, római régiségtan, természetrajz és fizika s végül Télfy János görög
nyelvtana. Ne felejtjük el Heckenast ABC-kiadásait sem.

A régiék mellé 50 új tankönyv egyetlen esztendőben — elég szép teljesít-
mény. Pedig e tankönyvek még kapcsolatban sincsenek az átalakulással.

A legmélyebbre nyúló réteg a felnőtt művelteké. Sokat olvasnak, sokfélét nyomtatnak számukra s változó érdeklődéssel van miben válogatniok. De éppen ezért a művelteknek szánt kiadások példányszáma csekély. Még a legelterjedtebb hirlap, a Közlöny sem érte el a 10.000 példányt; Kossuth Hirlapjából és a Pesti Hirlapból, olykor a Márczius Tizenötödikéből 4—5000 is elég. A könyvek közt Petőfi összegyűjtött költeményeinek 3000 példányos kiadása vezet; más kedvelt szépírók jó esetben elkelnek 1000—2000 példányban. De tudományos könyvek néhány száznál többre nem viszik.

Az olvasók főleg a szegényebb középosztályból kerültek ki: katolikus és protestáns papok, tanárok, a felsőbb osztályokat járó tanulóifjúság, ügyvédek, gazdatisztek, hivatalnokok vásároltak magyar könyvet; főleg szépirodalmat a hölgyeik kedvéért.

A kispénzüeket a kölcsönkönyvtárak segítik ki — Pesten Edelmann, Leyrer József és Ivanics-Magyar, vidéken is volt egy-két ilyen intézmény —, s innen havi egy ezüstforintért olvasmányokat vihetnek haza. Tudományos könyvek a Nemzeti Múzeumban és az egyetemi könyvtárban használhatók. Van két kaszinókönyvtár is, de ezek csak a tagok rendelkezésére állnak. Veszprémben 1848-ban megjelent egy könyv, már második bővített kiadásban: A könyvolvasásról. Az olvasókedv oly élénk, a kiválogatható irodalom oly bő, hogy szívesen fogadtak efféle vezetőt is.

A forradalom meleg napjaiban a városi ember ingyen is jutott vértpezsdítő olvasmányhoz. Petőfi Nemzeti dalát és a A királyokhoz c. versét, Magos Ernő Riadalát (16.000 példányban!) rölapokra nyomatták s osztogatták az utca népének. Esztergomban, Kecskeméten, Aradon a postás ottani Játkészini Emlékkönyvvel kívánt boldog újévet. A nyomdász jobb megrendelőinek csinos városi naptárt küldött tiszteletpéldányként. Az egyetemi nyomda apró tárcanaptárát maga Krüner Lipót, a nyomda igazgatója állí-

totta össze; Trattner-Károlyi Zsebkönyvét Gillyén Sándor és Gönczi Soma szerkesztette. Trattner igényesebb emberek számára Losontzi István Hármaskis tükör-ét adta ki évről évre (első kiadása még 1771-ben jelent meg) s ebben minden tudnivaló 240 lapon együtt volt, még térkép is tartozott hozzá. Hasonló idő- és helymutató Blaskovits Sándor Budapesti Utasítója, melyet először Bagó Márton adott ki. Landerer & Heckenastnál igen csinos kiállításban megjelent az Első magyar zsidó naptár, 1848-ra, 272 lapon, acélmetszettel és zenemelléklettel. Nemcsak a parasztság, hanem a városi lakosság minden rétege számára is volt naptár.

Az olvasók gyönyörködtetésére és nagyobb vevőközönség csábítására a szépirodalmi és társasági lapokat, az almanachokat, a gyermekkönyveket és ritkábban a tudományos vagy ismeretterjesztő munkákat képekkel díszítették. Részint rézmetszetek, részint épp akkor divatba jött angol acélmetszetek, részint könyvnyomatok, különmellékelt műlapokon, de épp 1848-ban születik újjá a soká elhanyagolt fametszet is, melyet a szöveg közt lehetett elhelyezni. A Honderü, a Pesti Divatlap és az Életképek főként Perlaszka Domokostól párizsi minták után rézbe vagy acélba metszett divatképeket mellékeltek, melyek gyakran meglepően finomak, alakjaikat ötletesen és mulatságosan, egyéni arckifejezéssel ábrázolják s remek képet adnak a táblabírókor ízléséről, ruháik magasságot és karcsúságot hangsúlyozó hosszú vonalairól, negédelt testtartásról és mímelő mozdulatról. Pajzán és komolykodó hangulatban mutatják be dédszüelőinket, az urakat frakkban és kürtőkalapban, a hölgyeket színes esti öltözékben. Kár, hogy olyan ritkák. A nőolvasók kivágták őket a példányokból, hogy mintaként házi varrónőjük szemé előtt legyenek, s e folyóiratok szinte kivétel nélkül megcsönkulva maradtak fenn.

A szöveg közt először a Kolozsvárt megjelenő s 1848 elején megszűnt Kis Követ c. ismeretterjesztő hetilap közölt könyvnyomatos sokszorosításban arcképeket, utána pedig a kassai Ábrázolt Folyóirat és folytatása, a Képes Ujság fametszetes szövegközi képeket adott. A lapot Werfer Károly nem-

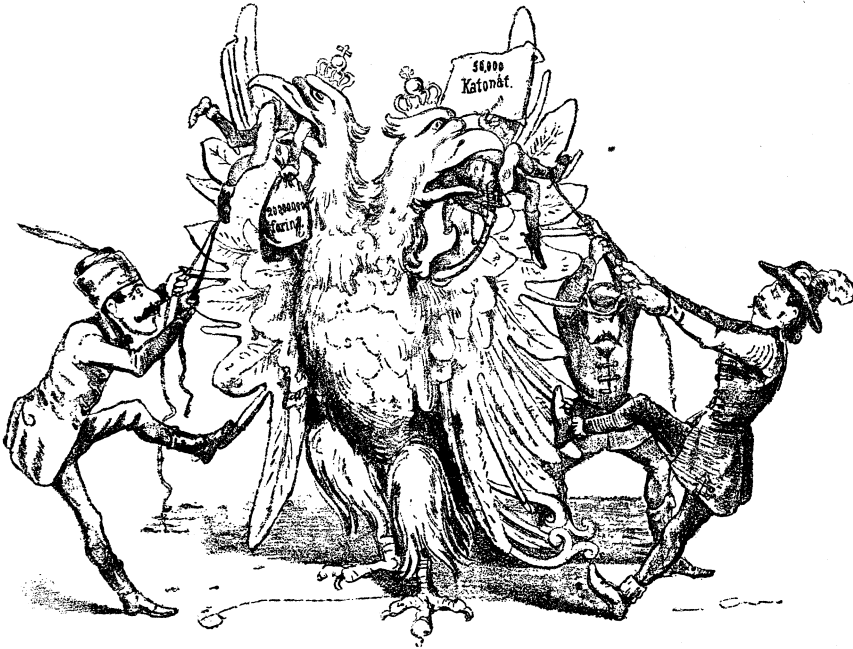
csak szerkesztette, kiadta és nyomtatta, hanem ábrázolásait részben maga is rajzolta és metszette fába. Hétről hétre tájékoztatta polgári olvasóit írásban és képből a közelmúlt eseményeiről és az időszere kérdésekről. Azzal, hogy a fametszésre adta magát s képet meg szöveget is helyezhetett el a laptükörbe, a képek mennyisége tekintetében minden más hazai lapot felülmúlt. A folyóirata egy év alatt 196 képet közölt, arc- és városképeket, torzképeket, képrejtvényeket stb. A képek nagyobb része átvétel idegen lapokból, elsősorban a párizsi *Illustration*-ból, de van kb. 40 magyar is, némelyiket művészek el is látták névjelével. Legügyesebb rajzoló munkatársa a sokoldalú Majer István esztergomi pap, 1848 egyik leggyakrabban kiadott írója, hitszónok, műértő, népszerű és rézmetsző, akit 1849-ben a pesti egyetem a neveléstan tanárának hívott meg.

A fametszés azonban nem ízlés a közönségnek s egy pesti lap bírálója leszólta a folyóiratot. Werfer azzal mentegődzik, hogy „honunkban pár száz előfizető mellett eredeti acél- vagy réznyomatokat adni nem lehet. Csak kissé nagy ábrának fa mintája is 8—10 tallérba, kőmetszet 6—10 p. for. kerül“. A fametszés a legolcsóbb s nagy előnye, hogy magasnyomású, olyan mint maga a szedés, ugyanabban a sajtóban nyomható, mint az, míg a mélynyomású réz- és acélmetszetet vagy a síknyomású könyomatot külön táblán kell mellékelni.*

Az illusztráció legkedveltebb módja mégis a könyomat volt, mert több kőtábla egymásutáni felhasználásával színes képeket is adhatott. A könyomás persze a több kő mesterséges változtatásával nem kelhet versenyre a színek közvetlenül elővarázsoló festéssel, de akkor a közönségnek a könyomat tetszett. Leginkább krétarajzot sokszorosítottak vele, de a rézmetszés vonalas hatása alatt előfordul a tollrajz is. Kedvelt művésze Barabás Miklós, kit a magyar és német képeslapok elhalmoztak megrendelésekkel.

A műlapokat előállító könyomó intézetek közül kitűnt Walzel Frigyes

* Dezsényi Béla: Az első magyar képes hetilap. Bp., 1940. 10—15. l.

A nemzete-stének ez a kettő legtáplálóbb, sőt egyetlen erőnyújtó eledele! ha e kettőt befalta e' drága madár... féltjük hogy ő tulságossan meghiznék, mi pedig okvetlen kiszárodnánk; azért rántsuk ki még lehet mindent felemiszto gyomrából.

Gúnykép a Charivariból

Ágosté és Szerelmey Miklósé. Walzel a katonatiszti pályát hagyta ott felesége, egy olasz színésznő kedvéért s 1836-ban Bécsből Pestre jött Trenschensky könyomdájának vezetésére; 1839-ben, a tulajdonos elhalálózása után, meg is vette. Csinos jogászbáli meghívókat ad ki, színes szivarodoboz-címkéket nyomtat, kiadja Barabás Miklós rajzait s hangjegyek is jelennek meg nála, többek közt Petófi Nemzeti dala. Üzletvezetője Grimm Vince korábbi műkereskedő, kit aztán Kossuth a bankjegynyomda litográfiai osz-

tályának vezetőjévé nevez ki s aki Világos után Kossuth-tal egyidőben menekül ki Törökországba.

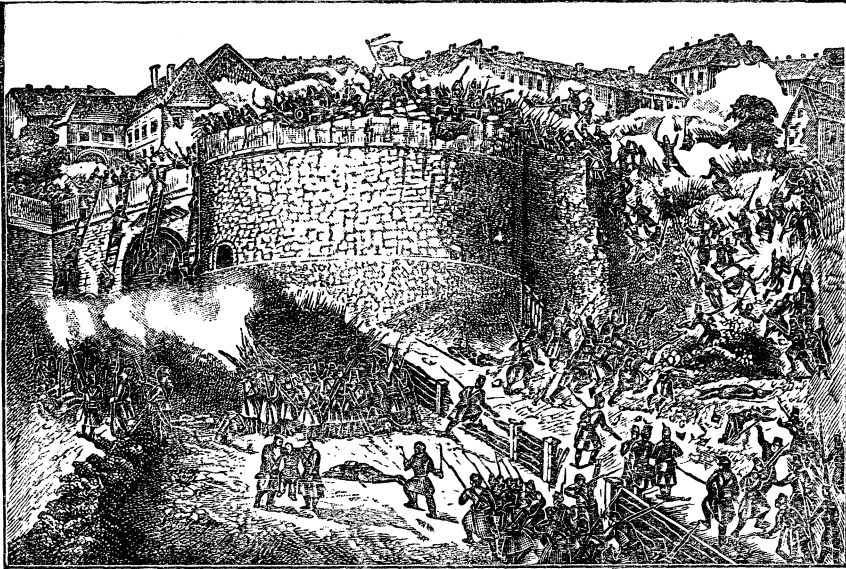
Szerelmey Miklós jellegzetes példánya a nyugtalanvérű művészfajtának. (Figyeld már választott nevét is!) Győrött született 1805-ban, sokáig az osztrák hadsereg mérnökkari tisztje Olaszországban, a párizsi júliusi forradalomban az utcai torlaszokon harcol, 1834-ben Amerikában jár, majd Angliában és Skandináviában kóborol. A könyvomást Párizsban tanulta, Bécsben grafikus. 1845-ben Pesten a Dorottya-utcában megnyitja könyvnyomdáját, a szabadságharc alatt alezredes Komáromban, hol a várban 2 könyvnyomósajtót a 2 forintos, 10 és 5 krajcáros komáromi szükségpénzt gyártja. A vár feladása után családjával Londonba költözik.

Legjobb termékeit ő maga rajzolta. Többnyire Alt Rudolf-stílusú aprólékos látványosságokat, melyeket színes nyomásban sokszorosított.

Ösztönös, a mozgalmasságban kedvét lelő természetének megfelelően. alkotmánygyűlése 1848-ban ihleti legjobb munkáira. Akkor jelenik meg Magyar hajdan és jelen c. kiadványa megkapó levegős városképekkel (pl. Esztergom). Vagy a Batthyány Lajosnak ajánlott Balatoni Album 11 színes képpel és 56 lapnyi szöveggel. Ő adja ki a Charivarit. Lauka Gusztáv szerkeszti, a torzképeket Daumier modorában Szerelmey rajzolja. A szövegtől elkülönítve műlapokon közli őket, de a külön lapokon már rövid szövegso-
rok is akadnak. Ő az első magyar torzképművész.*

A szövegábrázoló képeken kívül kiadtak és külön árusítottak önálló könyv-
matokat is. Walzel műhelyéből származik Stancsics Mihály kiszabadítási
diadalmenete, melyet Vahot Imre mellékel a Pesti Divatlaphoz; Petten-
koffentől az Első magyar országgyűlés megnyitása 1848 július 5-én; Sterio
Károlytól Egy művésztársaság vigassága a vaskutacskánál. Kutasi Imre
nyomtatta Debrecenben Kossuth Lajos megérkezését Budapestre, a „főve-

* Nagy Zoltán: A magyar litográfia története a XIX. században. Bp., 1954. 44—46.,
57., 62. l.

Buda ostroma

zéri könyomdában“ ábrázolták az Első hadtest rohamát Buda fehérvári kapujára, Vinszky József metszette kőre Budavár ostromának egy másik képét, ismeretlentől származik a Pesti fiatalság szétverése a császári lovas-katonák által 1848 május 10-én, amikor Budapest városparancsnokának macskazenét akart adni, továbbá Gróf Lamberg Ferenc meggyilkolása a hajóhídon, az Utcai harc a Szent György-téren, a Sebesültek szállítása Pesten a Lövöldetéren és Buda ostromának még több más ábrázolása.

Gracza György a Szabadságharc történetében is közöl számos ragyogóan megalkotott csataképet.

Ismeretterjesztő könyvek nem a gyönyörködtetés, hanem az okulás céljára mellékeltek szemléltető képeket. Különösen a katonai kézikönyvekhez csatoltak ilyeneket, legtöbbször 4—8 tábla van, a Nemzeti őrség kötelező

szabályaiban 20 (ny. Eisenfels). Chappon a Párbaj szabályaiban a vívók testtartását 4 táblán szemlélteti. Természettudományi könyvekben is gyakoriak (pl. Budge élettana, Frivaldszky Imre értekezése a vándorsáskáról, Szárics Lélektana az agytani rendszer nyomán); a juhokat tárgyaló könyv (Emich kiadása) 70 fametszetet közöl. Történelmi könyvekben szintén találhatók (Pauler János: A székesfejérvári királyi sírokról, Rejtelmes levelek I. Rákóczy György korából). Arcképeket közölnek Nyári Albert (A magyar forradalom napjai), Vasvári Pál (Történelmi névtár), az Első magyar zsidó naptár; a szerzők képmása pedig Petőfi Összes költeményeit, Kisfaludy Sándor Minden munkáit, továbbá Kozma Pál, Hanák János és Sztrókay Elek könyveit díszíti.

A K Ö N Y V E K

Az 1848/49-ben első ízben megjelent művek közt irodalmi érték szempontjából elég kevés a maradandó. Petőfi Újabb költeményei, a Nemzeti Dal, a Lapok Petőfi Sándor naplójából, Aranytól a Murány ostroma, Garay Újabb versei és Balatoni kagylói, Jókaitól a Vadon virágai, Nagy Ignác Szunyogai, Petőfi Coriolanus-fordítása, Hugo Károly Bankár és bárója, Szigligeti Csikósa, Erdélyi János Szabad hangjai, azután a Kisfaludy Társaság Évlapjai, a Népköltési Gyűjtemény és Vahot Imre almanachja — ennyi él még a szépirodalomból. Sárosi Aranytrombitáját és a 7 kötetkével akkor legtöbbször kiadott szépírói, Hiador-Jámbor Pált ma már alig olvaszák. A „szent láz“ inkább ujságcikkekben és szónoklatokban tört ki. A lapok közölték Kossuth beszédeit. Halhatatlanok maradnak a vezércikkek is, melyeket Kossuth Hirlapjába írt.

A megjelentnél szinte jellemzőbb, hogy mit nem adtak ki. Nem jelent meg egyetlen regény sem. Az előző években regények aratták a legnagyobb sikert, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jósika Miklós, Kuthy Lajos. Most hosszúlélegzetű műalkotásra senki sem ér rá.

Nem adtak ki egyetlen latin klasszikust sem, sem eredetiben, sem fordításban. Valamikor Pázmány Péter azt jelentette a pápának, hogy Magyarország — Mátyás király idejében a humanizmus második hazája — a klasszikus tanulmányok földje. A latin irodalom iránti vonzódás később is újra meg újra termékenyítette meg a magyar szellemi életet. Most még iskolai kiadásban sem jelenik meg latin szerző s a hazai nem klasszikus latin szövegek száma is nagyon megcsappant; már alig egy százaléka az összes termésnek.

Az irodalomtörténetet egyedül Toldy Ferenc képviseli, de csak Kis János fölött mondott emlékbeszédével. A régi magyar írók közül csak Gyöngyösi István találatott méltónak kiadásra — de ponyván. A budai vásárokon árultatja Bagó Márton. A nép talán még érdeklődik a régiek iránt. A ha-

lottak közt még Kisfaludy Sándor és Kölcsey Ferenc jelenik meg. A többi író mind élő kortárs.

A történeti forrásgyűjtemények kiadása is szünetel, csak Cherrier és Szeberinyi adnak ki egyházi emlékeket és Brassóban Trausch régi szász krónikákat. Az embereket inkább a jelen érdekli.

Meglepő, mintha a mindennapi gyakorlati dolgokról is megfeledkeztek volna, iparokról sem írnak egyetlen könyvet sem. Az egyetlen csak két nyomtatott disszertációt nyújtanak be, mindkettő orvosi. Liturgia sincs az új könyvek közt.

A forradalom szélrohama elfújta a korábbi évek személyi ünneplő irodalmát, a szeretve tisztelt férfiak és nagyasszonyok dicsőítésére, a városi, megyei és tanodai beiktatásokra, vagy a családi ünnepekre, lakodalmakra és temetésekre magyarul, latinul, németül, tótul írt örömhangokat, örömkoszorúkat, örömkürtöket, névnap-i köszöntőket és bánatosan megfordított fáklyákat, versekben és szónoklatokban, melyeket évszázadok óta kinyomattak s melyek 1848 előtti felsorolása Petrik könyvészetében lapok százait tölti meg. (Az 50-es években majd újraéled ez az irodalom.)

Ez a házias, szertartásos versfaragás a középkorúak és öregek öröme volt, nagyobb részét ők is művelték, vagy pedig a fiatalokkal illem címén a maguk mulattatására írták. Érthető, hogy az öntudatos 48-as fiatalság sutba dobta. De éppen mert fiatalok, a vers, szavai szappanbuborékos hangulatával és üteme emlékezésberagadó játszóságával, az ő számukra is a legkedvesebb kifejező forma. Nem menekültek az élet elől versekhez, mint sok mai olvasó, hanem ellenkezőleg, a verssel a felszabadult élet élére törtek s mint valami fáklyával a közvéleményt gyújtogatták vele. Ezért van, hogy a 48-as szépirodalomban ötször annyi a verseskötet, mint az elbeszélés és színdarab együttvéve.

A két év legcsengőbb hangja a hazafias, forradalmi és katonai költészet. Petőfi szívvel-lélekkel műveli. Zalár Szabadságdalokat, Jenőfi Forradalmi szikrákat, Samarjay Károly Szabadság- és csatadalokat, Reich Ignác Hon-

MURÁNY OSTROMA.

BESZÉLY.

IRTA

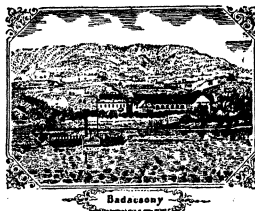
ARANY JÁNOS.

PESTEN,
EMICH GUSZTÁV KÖNYVVERESKEDÉSÉBEN.
1848.

BALATONI KAGYLÓK.

KÖLTEMÉNYFÜZÉR.

1871
GARAY JÁNOS.

BUDAPESTEN, 1848.
SZERZŐ SAJÁTJA.

szerelmi dalokat, Berecz Károly Szabadhangokat zeneg. Hiador 3 füzetben ad ki Szabad dalokat a hadseregnek, Lukács Pál a szabadság hajnalán kis nemzetőröknek Uj dalkönyvecskét nyujt át, még az öreg Döbrentei Gábor is előáll Huszárdalaival „Magyarország önkénytesei számára“. Imreh Farkas, Horváth Pál, s hosszú lenne valamennyit felsorolni, az ujoncokat vidítják verseikkel.

Szép a száma a nem alkalmi költészetnek is. Petőfi, Arany, Garay és Hiador már említett költeményes kötetein kívül említsük meg Egyed Antal Elégiáit, Jenőfi Buvirágjait, Pum János 12 énekes románcát (László és Róza) meg Irodalmi verseit. Közkézen forognak antológiák (Tóóth István: Szavalmányok) és almanachok; ilyeneket Vahot Imre (Politikai, történeti és szépirodalmi almanach), Sujánszky Antal (Őrangyal), Tilsch János (Bércvirágok) ad ki. A gyűjteményes vállalatok közé tartoznak a Kisfaludy Társaság Évlapjai és a Népköltési Gyűjtemény is.

Ne feledkezzünk meg a fordításokról sem. Gedike Hellén anthológiáját Károlyi István, a nyomdász fordította; Herwegh költeményeit Magos Ernő (Táncsics Mihály költségén jelentek meg Beimelnél, talán viszonzásul azért, hogy Magos németre fordította Táncsics egyik munkáját). Repiczky János akadémiai könyvtári tisztviselő fordításában Keleti órák címen Szegeden arab, perzsa és török költők művei látnak napvilágot. 1849 szomorú napjaiban pedig Kotzebuetól a Kétségbeesésnek egy kifakadását fordította Herrmann Samu.

A drámairodalom területén Hugo Károly és Szigligeti Ede említett színdarabjain kívül Hiador II. Károlya és Horváth Döme kecskeméti ügyvéd Hitt- és hontagadása, továbbá Petőfi Shakespeare-fordítása és Szabó Károly Euripides-fordításai jelentek meg.

Elbeszélő kötetek Bernát Gáspár vidám Frescoképei, Frankenburg Adolf Zsibvására, Hiadortól az Őrült tárczája, Jókaitól Vadon virágai és Nagy Ignáctól a Szunyogok.

A szépirodalomhoz csatlakoznak az emlékiratok és útleírások. Az előbbiek közé tartozik Kölcsey Ferenc naplója, a Lapok Petőfi Sándor naplójából, Táncsics emlékezései (Gyásznapok emléke levelekben, melyeket feleségének írt). Egy színész emléklapjai Sepsi Károlytól s 1849 végén Szilágyi Sándor és Ludasi Móric jegyzetei a közelmúlt véres napokról. Az utóbbiak közé pedig Ludwigh Sámuel utazása Görögországban s mint tájrajz Szerelmey Balaton-Albama és Cseresnyés Sándor könyve a Nagysomló hegyről, váráról és Somlóvásárhelyről. Sajátságos, hogy a szószék e virágkorában politikai szónoklatot (Kölcsey Minden munkái VI. kötete kivételével) magyar nyelven egyet sem adtak ki könyvalakban. Annál több az egyházi beszéd (18), igaz, tele politikai célszavakkal és gyakran politikai alkalmakra mondván, pl. a kormány kinevezésekor, a függetlenségi nyilatkozat kihirdetésére, zászlószentelési ünnepeken és 1849 március 15-én. Megható a halotti búcsúztató a rákosi csatában elesett Stromszki Adolf hadnagy koporsója előtt. 1849 őszén volt idő, mikor a böjti beszéd az egyetlen megtűrt műfaj.

NEMZETI SZINEK.

INTÁK

GYULAI P. MENTOVICS F. SZÁSZ K.

Szabadság! Unio!

FORRADALMI

SZIKRÁK.

JENŐFITŐL.

PESTEN 1848.

MAGYAR MIHÁL. KÖNYVÁRULDÁJÁBAN

*A' Speichényi-országi Könyvtárnak
mentale Magyar Akad. 1848. Júl. 17.*

KOLOZSVÁRTT, 1848.

BARRÁNÉ ÉS STEINNÁL.

Pálffy Albert hirdette vezércikkeiben, amikor tettekre van szükség, nincs idő bölcsekedésre. S valóban, a filozófiát elhanyagolták. A magyar amúgy sem tépelődő nemzet, filozófiai folyóirata egészen a 90-es évekig nem volt, 1848-ban meg éppen csak tényekben és szenvedélyekben élt. A bölcsészet mellékágait szórványosan még művelték valahogy, de nem Pesten. Szege-den jelent meg Volney természeti törvényének fordítása, Szabadkán pedig Szárics Jenő Lélektana az agytani rendszer nyomán; s Budán az egyetemi nyomdában Verney Psychologia empirica-ja, latinul, 3. kiadásban. Az esztétika terén Greguss Szépészete. Senki más nem elmélkedett művészetről és zenéről. Az elvont eszmékhez vonzó lélek inkább a teológiában mélyedt el. Greguss lefordítja Rousseau Emiljéből a Hitvallomásait egy papnak (Szarvas). Katolikus részről Márkfi Sámuel O. B. egyetemi tanár a Hitkéte-lyeket taglalja, a pesti növendék papság magyar iskolája kiadta Munkálatai XV. tekintélyes kötetét, azonkívül fordításban egy francia munkát a hit-

ágazatokról. Református részről Pap István tárgyalta a Keresztyén vallást, Lőw Lipót könyvét a Zsidó valláselvekről kiadta a pápai ref. főiskola, Einhorn Ignác (Horn Ede, 1849-ben a legszaporább író) munkáját a reformált izraelita vallás elveiről a pesti izr. reformtársulat nyomatta. Az Ószövetséghez latin bevezetést írt Paulovits Lázár, az Újszövetség isteni tekintélyéről pedig Bogue Dávid angolból fordított könyve szól. Maga a Szentírás Károli Gáspár régi fordításában Kőszegen jelent meg s ugyanott a német Luther-biblia (a két év legterjedelmesebb könyve, 1227 lap), valamint egy horvátnyelvű egyháztörténet.

A jogtudomány gyakorlati ösvényen haladt. Két Büntető jogtan (Kassay Adolftól és Szokolay Istvántól), több magánjogi és kereskedelemjogi értekezés (Császár Ferentől, Kriebel Tivadartól). Frank Ignác Ősiség és elévülés c. tanulmánya, Kemény Dénes Adórendszere; ezek a legfontosabbak. Pécssett jelent meg Radenics Ferenc ismertetése az Eskütszéki eljárásról sajtó útján elkövetett vétségek felett.

A társadalomtudományt Benczur János és Balásházy János műveli. Előbbinek a Szabadság és társadalmi rend elmélete c. könyvét Emich adta ki, utóbbiét, a Politikai és státusgazdasági nézeteket, a debreceni városi nyomda, 2 kötetben.

Élénk az érdeklődés a neveléstan iránt. Nemcsak mélyenszántó tanulmányok jelennek meg (Beély Fidél: Alapnézetek a nevelésről, Ney Ferenc: A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére, Majer István: A magyar képezdek reformja, Tavasy Lajos: Tanoda és egyház, Taxner Ignác: A bölcsészeti közoktatás új rendszere, Karády Ignác: Elemi nevelés szülők és nevelők használatára), hanem röpiratok az oktatás megreformálására (Kálnitzky Endre, Tatay István és egy kolozsvári névtelen), szózat a néptanítókhöz (Németi Imre), az Első egyetemes és közös magyar tanítói gyűlés dolgozatai, valamint több nevelésügyi folyóirat.

Háború lévén nem fogunk csodálkozni, hogy a hadtudományi irodalom az eddig említetteket felülmúlja. Táncsics mellett a leggyakrabban kiadott szerző

POLITIKAI,

TÖRTÉNETI ÉS SZÉPIRODALMI

ALMANACH.

TERVEZÉSI ÉS NYOMT.

VAHOT IMRE.

BUDAPEST,

NYOMTATOTT KOZMA VASZARNÁL ÉS AZ EGYETEMI NYOMDÁBAN
1848.

POLITIKAI

KIS KÁTÉ

A

NÉP SZÁMÁRA.

ÍRTA

BOROSS MIHÁLY.

PESTEN,

EMICH GUSZTÁV.

1848.

*Emich Gusztáv, a Pesti Országos Könyvtár
Könyvtárosa, a "Kis Káté" szerkesztője,
amely 1848. Okt. 17.*

Gál Sándor őrnagy (Szuronyvitan, Utasítás földszinti tárgyak és helységek védelmezésében, Utasítás az előőrsök szolgálatát illetőleg, A sorgyalogság oktatási szabályzata és még 3 nemzetőrségi szabályzat). Sztrókey Elek az erődítés tudományáról ír kőmetszetekkel világosított munkát, Pézelt József a magyar hadi főtanoda szerkezetét ismerteti, Rác Vilmos a hadi fenyítő-törvényeket magyarázza. A szolgálati szabályzatok és tábori utasítások kiadásainak száma légió, s valószínűleg több volt, mint amennyiről még tudomásunk van.

A 18 közgazdasági, pénzügyi és műszaki munka nagyobb része füzet, javaslat, terv. Csupán 4 haladja túl a 200 lapot (Weckherlin: Az angol gazdasági rendszer, Lónyai Menyhért: Hazánk anyagi érdekei, és 2 könyv az állattenyésztésről). A rövidebbek közül azonban néhány igen fontos: Széchenyi István Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről, Széchenyi Véleményes jelentése a Tisza-szabályozási ügy fejlődéséről, Lónyai Meny-

hért Pénzügyi levelei és Szentkirályi Zsigmond törvényjavaslatai a bányai-
ipar ügyében.

A szerző személye miatt érdekes Kliegl József füzete: Figyelmeztetés az új egysinrendű vaspályára. Kliegl volt ugyanis az első — soha használatba nem került — betűszedőgép feltalálója. Rendszere szerint egyszerre 3—4 betűt lehetett szedni, a halmozódó betűk visszaosztásakor azonban ismét elveszett az idő, amit a szedéssel nyert. Találmányát bemutatta a pozsonyi országgyűlés tagjainak, kik tökéletesítéséhez gyűjtéssel összehoztak 10.000 forintot. Garay 1842-ben támogatására „Kliegl-könyv“-et szerkesztett. A gép nem vált be. 1848-ban Pestre hozta az új országgyűlés színhelyére, itt azonban más gondja volt az uraknak. Közben újabb találmányokon törte a fejét s azoknak előadásokkal igyekezett híveket toborozni. Petőfi is meghallgatta s naplójában is megemlékezik róla: „Klieglnek, a nagy gépésznek új találmánya van. Nevezetes, nagyszerű találmány! tennap mutatta meg a körben. Egy véghetetlenül tökéletesített vaspálya, melyen hegynek völgynek utazhatni, kanyarodhatni jobbra balra, s elkészítése csak felényibe kerülne, mint a mostani vaspályáké, s így az utazási költség is a mostaninak csak fele lenne. A Magyarországon keresztülkasul kijelölt vasutak, ha elkészülnek, körülbelül 160.000.000 pengőbe fognak kerülni; Kliegl szerint mindezt 80.000.000 pengőből ki lehetne állítani. Milyen nyereség! Kliegl a közlekedési ministerhez ment új találmányával. A közlekedési minister Szécsenyi István! Ezt tudni elég, hogy az eredményt is tudjuk. Szécsenyi olyan ember, ki a fogpiszkálókát is Angliából hozatja magának, élván azon szent meggyőződésben, hogy a magyar ember hatökör az effélékhez. Meg sem nézte Kliegl gépeit, hanem küldte őt találmányával egyetemben nem tudom kihez. No de a nagy emberek ilyen kis gyöngeségein ne akadjunk fönn. Nem Szécsenyi itt a hibás, hanem Kliegl uram maga, mért volt olyan együgyű, hogy Magyarországot választotta születése helyéül? Ha valahol Boroughbridgeben született volna, s a neve valami Percy Bysshe Krokszenbrokszen volna, akkor aztán majd máskép

BÉCS- PEST- KOLOSVÁRI

FORRADALOM.

(1848 MARCHIUSBAN.)

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR.

**KIADJA TILSCH JÁNOS KÖNYVÁRUS
KOLOZSVÁRTT 1848.**

PESTI FORRADALOM.

(MARTIUS 15—19.)

HITELES ADATOK NYOMÁN

IRTA

BIRÁNYI ÁKOS.

Pest 1848.
NYOMATOTT TRATTNER KÁROLYNÁL.

fogadta volna Szécsenyi. Ha tehát ennekutána megint föl talál valamit, legyen annyi esze, hogy szülessék Angolországban, vagy menjen az alföldre fakilincseket és kulacsokat csinálni, és ne törje a fejét olyan hiábavalóságokon, a melyekért nálunk egy fityinget sem dug a zsebébe.“

Kliegl a szabadságharc alatt mint mérnökkari tiszt Lahner táborában az ágyú- és puskajavító műhely élén állt.

Három mennyiségtani és négy természetrajzi munka mellett az orvostudomány ismét a gazdag tudományszakok közé tartozik. E sorok orvosolvasóit talán érdeklik a címek:

1848.

Az erdélyi orvosok 1848 szept. 4—6. napján tartott gyűlésének tanácskozási kivonata. Kolozsvár, 44 l.

Bittner Imre: Ezmék a körorvostan szabályozására Magyarországon. Pest, Eggenberger, 278 l.

Blaskovich Eduardus: Dissertatio inauguralis de orthopedia operativa (magyar szöveggel). Pest, 25 l.

Csorba József: Észrevételek az állodalmi egészség rendezéséről hazánkban. Pécs, 35 l.

Flór Ferenc: Hivatalos tudósítás a hagymázjárványról, mely az 1846—47 évben uralkodott. Pest, Trattner-Károlyi, 15 l.

Horner István: A cholera orvoslása. U. o. 30 l.

Horváth Bálint: A füredi savanyúvíz s Balaton környéke. Magyaróvár, 115 l.

Jenson J.: Hydrophobia. Dissertatio. Pest, 16 l.

Kempner József: Orvosi értekezés a fővény és köszvényről. U. o. 32 l.

Kósa Mózes: A mérges marások gyógymódja. Szeben, Stein János kiadása, 76 l., 1 t.

Kósa Mózes: Die jodhaltigen Salzbäder bei Salzburg (Vízakna) U. o. 32 l.

Laszlavik Imre: Bábaság. Egyetemi előadásai után. Pest, 218 l.

Pólya József: Az ember nemi tekintetben. A férfi nemi szervek bonc- és élettana. Pest, Landerer & Heckenast, 67 l.

Sebestyén Endre: Javaslat az álladalmi közegészségügy és orvosi ügy rendezésére hazánkban. U. o. 31 l.

Szabó Ferenc: Tájékoztató eszmék a kórbonctan küszöbén. U. o. 32 l.

Szilézi Sámuel: Népszerű tanácsadó a titkos betegségekben. Pest, Geibel, 32 l. 12-edrét.

Török József: A két magyar haza első rangú gyógyvizei s fürdőintézetei. Pest, Beimel, 194 l.

1849

Budge Gyula: Említhetők a részletes emberi élettanból. Ford. Rhédey Antal és Foltényi János. 9 rézmetszettel. Buda, Egyetemi nyomda, 215 l.

Hyrtil emberbonctana. Ford. előbbiek. U. o. 1000 l.

Hoffmann Ferenc: A Rókus-kórház betegeinek áttekintése 1848—49. Pest, 4 l.

MARTIUS 15^{dike} 1848

PESTEN.

EGY LAP NÉPTÖRTÉNET.

IRTA

ZERFFI GUSZTÁV.

A PESTI

FORRADALOM

TÖRTÉNETE

1848-BAN.

ADATUL POLITIKAI ÉLETÜNK ERŐLCSTÖRTÉNETÉHEZ.

IRTA

KLÉH ISTVÁN.

PESTEN.

HANTLEBN K. A. KÖNYVKERESKEDESBEN.

PESTEN,

BEINEL NYOMDÁJA.

1848.

A statisztika művelői Fényes Elek, Palugyay Imre és Michnay András, kiknek mindegyike egy-egy nagy és ma is közismert forrásműnek használt kötetet tett közzé. Kozma Pál hasonlóképpen ismert műve Zaránd vármegyéről Kolozsvárt jelent meg. Korponay János Hadi földleírása pedig Kecskeméten.

Nevezetes történelmi művekről Szalay László Státusférfiak és szónokok könyvének új folyamatán kívül alig számolhatunk be. Bárány Ágoston Temesmegye történetét írta meg (megjelent Nagybecskereken), Palugyay Imre Turmezőét, Fejér György és Érdy János külön-külön a Crouy-nemzetségét. Politikai célzatossága miatt vonzotta olvasóit De Gerando könyve a Szabadságeszmék történetéről Magyarországon, és Szatmáry Károlyé az ausztriai háznak a magyar nemzet elnyomására irányuló kísérleteiről.

Zárjuk le a tudományos munkák fölötti szemlét a szótárakkal. Német-latin-magyar szótár jelent meg Pozsonyban; német-magyar zsebszótárak Ballagi

Móré és Fogarasi Jánosé. Karády Ignác magyar-francia zsebszótára megjelenési helyül Pest Heckenast — Lipcse Wigand — Párizs Brockhaus-t nevezi meg. Szarvason 2 kötetes közel 1000 lapos Új magyar-szláv és szláv-magyar szótár lát napvilágot, szerzője Janovics István. Érdemes kísérlet Szabó József Bányaműszótára (német-magyar rész, Buda, Egyetemi nyomda). Végül a teljesség kedvéért említsük meg Kucsera Ignác magyar-tót szógyűjteményét és a megszállt Brassóban 1849 augusztusában megjelent német-orosz segédkönyvecskét.

A szépirodalmi és a tudományos csoport mellett a harmadik és legnagyobb a röpiratoké. Nagyjából 50—90 lapos füzetek, de akad köztük 150, sőt 200 lapon felüli is. Közjogi, politikai, közgazdasági és művelődési kérdésekkel foglalkoztak. Zichy Ottó Nemzeti ősrégi szervezetétől és Kornis Károly Alkotmányos fejedelmi kormányrendszerétől Táncsics Mihály Új alkotmányjavaslatáig minden árnyalat megszólal. Levonják a márciusi események tanulságait (Szilágyi Sándor, Birányi Ákos, Zerffi Gusztáv. Nyári Albert, Kléh István, Mailáth Kálmán), magyarázzák Metternich bukásának okait (Remellay Gusztáv, Janotyckh János), tanakodnak a felelős minisztérium feladatairól (Malatides Dániel, Szobovits Ferenc), a szabadság-egszmék érvényesítése módjáról (Ábrányi Alajos, Ábrányi Emil, Erdélyi Artúr, Kocsis Imre, Mészáros Károly, Valykó Endre, Hunyady Károly, Bínhorn Ignác, Elefánty Ferenc), örökváltságról és dézsmáról (Egy ipoly-melléki polgár, Erdey Fülöp), az únióról (Teleki Domokos, Erdélyi Artúr), a választásokról (Orosz Ádám), a politikai pártokról és a Pecsovicsok utolsó fortélyáról (Keöszeghy Antal, Medve Imre), átkozódnak a Habsburg-ház ellen (Egy Rabbinak átka), vitatkoznak a *pragmatica sanctio* fölött (Birányi Ákos, Szabó Béla), lelkesednek a köztársaságon (Birányi, Tóth Ágoston), szörnyűködnek a szerbek újvidéki vérengzése miatt (Radó Imre, Remellay Gusztáv) s kiáltó szóval fordulnak Európa népeihez (Lunkai Andor). (Csodálatos, a szabadság szeretett legforróbb lángolása napjaiban Trattner-Károlynál fordításban megjelenik Machiavelli Fejedelme.)

NÉP SZAVA ISTEN SZAVA.

KÖZTÁRSASÁGI KATE.

~~—~~

BIRÁNYI ÁKOSTÓL.

Írta

TÁNCICS MIHÁLY.

OLVASSÁTOK és GONDOLKOZZATOK.

BUDAPEST,
Nyomatott a szerzőnél.
1848.

PESTEN, 1848.
Magyar Mihály könyvtárusánál.

A nemzetiségi kérdést is napirenden tartják. Ergovics Uros a szerbek igényeiről, Launer István a tótság veszedelmes irányáról, Hatvani Imre az oláh fajról szól s Jancsó Károly igyekszik megnyugtadni az erdélyieket a magyar nemzetiség sorsa fölött. Az akkori politikai fogalmak szójegyzékében még hiányoztak az olyan népnevező kifejezések, mint a mai szlovák és román, melyeket későbbi államalapításuk idején az ő nyelvükből vetünk át. Akkor még csak a régi magyar szóval jelölték őket s nem volt ennek semmi lekicsinylő íze. Amikor a mai szlovákok és románok dédapái magyarul írtak vagy beszéltek, ők maguk is tótoknak és oláhoknak mondták magukat. A magyarországi szerbek neve pedig rác volt, szemben a Dunától délre lakó szerbekkel.

Röpiratokat írnak az egyházi reform és egyház megalkotmány viszonya ügyében (Szerencsepataky János, Fogarasy Mihály, Hazslinszky József, Hohenlohe Sándor, Hegedüs Pál, Szabó Imre), van aki a szerzetes rende-

FORRADALMI KÁTÉ.

IRTA

HERCZEG VICTOR.

TARTALOM:

A' haza veszedelme. — Szabadság. — Egyetértés. — Egyesülés. —
Pártok minisztérium. — Nemzetiség. — Iskolaügy és népművelés. —
Egyházi rend.

EMICH GUSZTÁV BIZOMÁNYA.
PEST, 1848.

ÁLTALÁNOS POLITICAI

POLGÁR-ABC.

És latest mód: Legyen világság
És Isten világság.

Méret első könyve I. 3.

Ára 4 Kr. pp.

Pest Mart. 18. 1848.

PESTEN.

NYOMTATOTT BEINEL JÓZSEFFÉL.
1848.

ket akarja száműzni (Hamar Dani), mások összekapnak a káptalanok eltörlését javalló indítvány fölött (Prámer Alajos és Vezlerle Gáspár), ismét mások a papi nőtlenség kérdéséről nyilatkoznak (Szabó Richárd, Magyary Alajos), a szász evangélikus lelkészek pedig elvett tizedök kármentesítését sürgetik (Binder G. P.).

Nem kevesebb mint 24 röpirat foglalkozik a zsidók egyenjogúsításával, nagyobb részük német nyelven, szenvedélyes hangon, mellette és ellene, a magyarok többsége mellette, a németek nagyrészt ellene. John Lajos Pozsonyban Landes kiadásában egymaga 7 zsidóellenes förmedvényvel kelt feltűnést.

Röpirat szól a pesti tanács várospolitikájáról (Frank I.), a forgalomban levő sokféle pénznem zűrzavaráról (Péncz-Vita), birtokbankról (Jankó Vince), az ügyvédi állapotokról (Tóth Lőrinc), a természettudományok elhanyagolásának káros következményeiről (Török József), a Magyar Tudós Társaság-

NÉPKIVÁNATOK.

KÖZLI

II. SZACSVAI IMRÉ.

N. VÁRADON,
Tichy Alajos' nyomdájában.

ROBESPIERRE B E S Z É D E

AZ
ALKOTVÁNYRUL.

FORDITOTTA
S A MAGYAR NÉP FIGYELMÉBE AJÁNLIJA
GREGUS ÁKOS.

Ára öt garas váltóban.

Szarvason,
Róthy Lipóti sajátja s belüli.
1848.

ról (Balogh Pál, Kerekes Ferenc), a Magyar Nemzeti Múzeumról (Kubinyi Ágoston).

Mindez a felsorolás csak kapásból való választék.

A negyedik csoport már kívül esik az irodalmon. Szám szerint is szerény. Ájtatossági könyvek, a 48-as törvénycikkek tízféle kiadása, alapszabályok, hivatalbeli utasítások, az országgyűlés két házának rendszabályai, kormányrendeletek, városi útmutatók, tudóstársasági, egyházi, országgyűlési, minisztériumi, gazdatiszti és egyleti névtárak, pesti házjegyzék, képviselők szálláskönyve, lovaregyleti és takarékpénztári jelentések. Múló használatra készültek s ma már csak az akkori idő történelmét búvárló kutatónak mondanak valamit.

Miben foglaljuk össze benyomásainkat az 1848/49-ben megjelent könyvekről? Az irodalomtörténet egyenkint ítéli meg őket s az író egyéniségeket állítja be a teljes képbe. Egyeseket kiemel, mások fölött elsiklik. A kiemel-

tek közt vannak olyanok, kiket a magyarság legnagyobb költői közé sorol. A könyvész csak az összességet nézi. Erről pedig azt mondhatja, az írásra, közlésre és olvasásra irányuló kedv, valamint a nyomtatott szöveg hatása talán sohasem volt akkora, mint 48-ban. A forradalom irányítására döntő szerepet gyakorolt, a történelem alakulásában része volt. Sok könyv, élénk érdeklődés, magas ízlésbeli, tudományos és erkölcsi színvonal tárul elénk e két esztendő könyvészetéből.

A HIRLAPOK

1.

1848 elején az országnak még csak 6 magyar politikai lapja volt.

A kormánypárt szócsöve a Budapesti Híradó. Szenvey József, Schiller-fordító, akadémiai és Kisfaludy-társaságbeli tag szerkeszti, Dessewfy Emil irányítása és Apponyi György kancellár kedve szerint. Január 1 óta hetenkint 6-szor jelenik meg.

A Nemzeti Ujság a katolikus püspöki karhoz igazodott, egyébként nem volt sem kormánypárti, sem ellenzéki, hanem hol az egyik, hol a másik oldal állásfoglalását helyeselte. Szerkesztője Liphay Sándor gazdag pesti ügyvéd, maglódi földbirtokos, kinek az ujságírás, amint mondta, csak tetemes költséget okozott. A hetenkint 4-szer megjelenő lap tulajdonosa özv. Kulcsár Istvánné. s miután azt mint az 1806-ban alapított Hazai és Külföldi Tudósítások folytatásaként adta ki, a Nemzeti Ujság tekintette magát a legrégebb magyar ujságnak, noha ilyen címen s más alakban és beosztásban csak 1840-ben keletkezett.

A Jelenkor ezzel szemben 18 éve változatlanul egyforma s szerkesztője is kezdetől fogva ugyanaz: Helmecezy — „aki a szókat elmetszi“. Hetenkint 5-szor adja ki, Széchenyi zászlaját lobogtatja, egyébként a pártokkal szemben semleges magatartást tanúsít, nem nyilatkozik a haladás mellett vagy ellen, újításokat (kivéve további nyelvújítást) nem sürget s nem ellenez.

Az ellenzék lapja a Pesti Hírlap. De már nem első gazdája — Kossuth — irányzatát követi, hanem a centralistákét, Eötvöst, Trefortot, Kemény Zsigmondot, kik a megyék szerintök túlzott önkormányzatát kívánták megnyirbálni s az ország egységes megszervezésére törekedtek, míg Kossuth a megyei önkormányzatban az ellentállás biztosítékát látta. Szerkesztője az ifjú Csengery Antal, kinek ügyessége folytán a lap a többit túlszárnyalva, ismét 5000 előfizetőnek jár.

Kossuth csak az Iparegyesület Hetilapja hasábjain szólalhatott meg, az pedig nem politikai, hanem közgazdasági lap.

Erdélyben Kolozsvárt, hetenkint kétszer-kétszer Szilágyi Ferenc a kormánypárti Mult és Jelent, Méhes Sámuel pedig az ellenzéki Erdélyi Hiradót szerkesztette, mindkettő mint laptulajdonos. Szilágyi állásfoglalása miatt Erdély legnépszerűtlenebb embere, minduntalan kellemetlenkednek neki és tüntetnek ellene.

A lapkiadás elég jövedelmező foglalkozás. Ha a lap közkedvelt, évi bevétele meghaladja az 50.000 frt-ot. A PH könyvelési adatai szerint 1843 első 6 hónapjában 22.000 frt folyt be előfizetésekből és további 2800 frt hirdetésekéből. (Ezek ára petitsoronként 5 krajcár.) A szerkesztési díjak, az előállítás, ügykezelés és postázás költségeinek levonása után Landerer & Heckenastnak 6000 frt félévi tiszta haszna volt belőle. Körülbelül ez lehetett a helyzet 1848 első felében is.

A kevésbé népszerű lapok azonban támogatásra szorultak. A Nemzeti Ujság és a Religio és Nevelés c. folyóirat fenntartásához a püspöki kar ad pénzbeli hozzájárulást; a hercegprímás és a pannonhalmi főapát évi 900—900 frt-ot, a többi főpásztor változó összegeket. A támogatás azért szükséges, mert a két lap nyomdaköltsége évenként 6200 frt-ra megy. Ugyancsak kevés előfizetőjük lehetett.

Az előfizetési díjak havi átlagos összege 1 frt, de az előfizetés 3 vagy 6 hónaponként esedékes. A PH ára félévre 5 frt, ha a lapot csak kézbesítik, s 6 frt, ha borítékban postán küldik. A Pester Zeitung félévi előfizetési díja 6 frt, illetőleg postai szállítással együtt 6 frt 60 kr. Egyes számok ára 4—5 krajcár. A PH-ból a postajegyzék szerint 3670 példányt küldtek vidékre; a fővárosban kb. 1500-at szállítottak házhoz.

Ami a tartalmat illeti, a lap elején apró cikkecskék álltak, rövid hivatalos hírek, kinevezések, közlések a Tudós Társaság vagy a Hídegyesület üléseiről, fontosabb irodalmi művek megjelenéséről, országgyűlés idején rövid összefoglalások az ülések lefolyásáról.

NEMZETI UJSÁG.

Alapítá KULTSAR ISTVÁN táblalbró, kiradja Özvegye.

kiadott az írtéve helyben hetente... 6 fr. postai költség... 7 fr. 12 sz. évi árat fizet.

kiadott minden má. az. postai... 6 fr. postai költség... 7 fr. 12 sz. évi árat fizet.

Értékelt minden má. az. postai... 6 fr. postai költség... 7 fr. 12 sz. évi árat fizet.

TARTALOM.

Magyarország és Erdély. Saját szabadság... Kőrösök Spanyolország. Németország.

MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY

Pest, márt. 15 - k én.

Az események, megelőve meg az eszmék... Magyar napot töltek, a magyar történa napján... Egy nagy lelke nemzetei 1200-ily dicse, mint... Szeged 8 órákor lejjebb utazánk szeg-

Legyen béke, szabadság és egyetértés. 1. Kívánjuk a saját szabadságát, censura előzetes... 10. A katolikus esküdtek meg az alkotmányra... 11. A politikai státuszpolitik szabad bocsátas-

Mit kíván a magyar nemzet.

- Legyen béke, szabadság és egyetértés. 1. Kívánjuk a saját szabadságát, censura előzetes... 10. A katolikus esküdtek meg az alkotmányra... 11. A politikai státuszpolitik szabad bocsátas-

Egyenlőség, szabadság, testvériség!

9 óra tájban már a népek eszerint látnak... Történeket a néphes lélek és hazafis szónok-

vagy vagyontalantam nélkül, rendszeres lepedékek... Nemesen, hogy a hány ezer Petőfinek, nemzeti... Mi miniket illet, mi felünk legemélyebb me-

Egyesült a nemzet! minden politikai véleményku-

'Nemzeti dal. Jajra, magyar, hi a hazá-

'Nemzeti dal. Jajra, magyar, hi a hazá-... Hátot vonunk megtanag, Kárhozatok ósanak, Kik szabadon élnek hálak, Szóga földön nem nyugtatnak, A magyarok listére s á t.

Pozsonyi ajándékok

Martus 14-án Azon halasztásig, minél fogva a fölr. ünnepkörök kerek a Pest által indítványoz-

137

Ezután jön a vezércikk. Kossuth honosította meg angol lapok mintájára. Előtte a magyar hirlapírás nem ismerte ezt a műfajt. Elnevezése is tőle való. Széchenyinek, aki mindent kifogásolt, amit Kossuth csinált, nem tett még az elnevezés sem. Miféle vezér cikke? nagyzási hóbort, még a cikkírásban is vezér akar lenni.

A többi ujság azonban eltanulta Kossuthtól, követte a problémafelvetés módjában, sőt a fiatalabbak utánozni igyekeztek még szónokias stílusát is. Liphay modora ugyan hideg, Kossuth írásmódja, nézete szerint, szépirodalmi színekben játszik s „mi metaphorázni s a gúny fegyvereivel dolgozni ezentúl sem fogunk“, de azért ő is követi, még az akkor gyakori folytatásos vezércikkekkkel is, mikor néha heteken, hónapokon át ugyanazt a témát nyaggatta.

A vezércikk után az Újdonságok rovata következik, a pesti és budai apró napiesemények krónikája. A legügyesebb a Budapesti Híradóé, hol Hírharang címen a szellemes Nagy Ignác állítja össze. De a PH is csemege, Pákh Albert mulattató tálalásában, a Nemzeti Ujságban pedig a talpraesett Bulyovszky Gyula számol be a történetekről.

Hosszú lére eresztik a külföldi tudósításokat. A lap külföldi ujságokat jár — pl. a Wiener Zeitungot, a Moniteurt, a Morning Chroniclet —, a szerkesztő kijelöli azokat a cikkeket, amelyeket fontosnak tart s utasítja jónyelvtudású munkatársait, milyen célzattal s magyarázatokkal foglalkozzanak velük. A PH-nál Frankenburg Adolf és Vörös Antal, a Nemzeti Ujságban Birányi Ákos, a Jelenkornál maga Helmezczy fordítja a cikkeket. Sokkal nagyobb terjedelmet foglalnak el, mint amilyen a jelentőségük, a Jelenkor általában sokkal több külföldi tudósítást közöl, mint honit. Az előfizető valószínűleg olvasás nélkül továbblapozott, nemigen figyelhetett a hasábokon át részletezett kínai és mexikói politikai eseményekre.

Annál fontosabb és érdekesebb valamennyi lapban a vidéki levelezés. A megyék és városok nyilvános életéről szólt, rámutat fonákságokra, leleplez visszaéléseket, beszámol a törvényhatósági ülések viharairól, színelőadá-

sokról, bálokról, lóversenyekről, elemi csapásokról, a vásárokról és a termés kilátásairól. Ez a rovat volt az összekötő kapocs főváros és vidék, lapkiadó és az előfizetők többsége közt. A levelezők vidéken élő jeles írók vagy nevezetes közéleti férfiak, mint Lónyai Gábor Zemlénben, Klauzál Gábor Csongrádban, Pázmándy Dénes Komáromban, Ormos Temesben.*

A pozsonyi országgyűlésre természetesen minden lap elküldte munkatársát, sőt a Budapesti Híradó szőröstül-bőröstül oda tette át székhelyét.

A Nemzeti Ujságot Illucz Oláh János segédszerkesztő képviselte.

Az értekező rovatba népszerű ismertetések és közérdekű nyílt hozzászólások kerültek. A szépirodalmi és szaktudományi cikkeket szigorúan mellőzték, mert azok a divatlapok, illetőleg a tudományos folyóiratok szabadalmához tartoztak. Csak a Budapesti Híradó közölt egy időben tárcarovatában, a párizsi Presse mintájára, folytatásos regényt (Jósika Akarat és hajlam-át), de a többi lap elutasította az irodalom és politika összekapcsolását. A lap végén állnak a gabonaárak és tőzsdehírek, legvégén pedig a hirdetések. A Jelenkor nem is a főlapon, hanem külön egyíves mellékleten, az „Értesítő“-ben adja őket.

Külsőalak tekintetében általában a 3 hasábos beosztás uralkodott. (De a Jelenkor s a későbbi lapok közt a Nép Barátja és az Esti Lapok kéthasábosak, viszont a 49-es Futár és Republica négyhasábos.) Nagybetűs címfejet csak a PH használ, a többi legfőljebb a rovatcímet szedi kövér betűvel. A rovatok terjedelme nincs kötve, hosszú, ha a közlendő anyag sok, rövid, ha kevés, hasábvégekkel nem törődtek.

Az irodalom élénksége hozta magával, hogy a 6 politikai lap mellett meg tudott élni 5 szépirodalmi lap is. Egyikét sem nevezték annak. A Honderű, a Pesti Divatlap és az Életképek „divatlapok“, a Társalkodó tudományos és művészeti közlönynek mondja magát, a Hazánk pedig a kereskedelmet kívánja szolgálni. De valamennyinek szívügye az irodalom.

* Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története. Bp., 1887. 273. l.-tól folytatólag.

PESTI HIRLAP.

Megjelenik a nap mindenképpen... 1848. évi április 1-6 napjával kezdődő szokott évnegyedi előfizetés a „Pesti Hirlap” ápril-juniusi folyamára...

Előfizetési felhívás.

Folyó évi április 1-6 napjával kezdődő szokott évnegyedi előfizetés a „Pesti Hirlap” ápril-juniusi folyamára Budapestben boríték nélkül 2 fr 48 kr, postán borítékban hetenként 2-szer küldve: 3 fr 42 kr, hetenként 4-szer küldve: 4 fr 6 kr...

TARTALOM. Pesti, márt. 16-án. Fővárosi udvarok... A' lapoknál részletek... Rovid közlés... 71-ik kerületi újság... 72-ik kerületi újság... 73-ik ker. újság... 74-ik ker. újság... 75-ik ker. újság... 76-ik ker. újság... 77-ik ker. újság... 78-ik ker. újság... 79-ik ker. újság... 80-ik ker. újság...

MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY

Pesti, márt. 16-án. A európai megalom nem állott meg... A' lapoknál részletek... Rovid közlés... 71-ik kerületi újság... 72-ik kerületi újság... 73-ik ker. újság... 74-ik ker. újság... 75-ik ker. újság... 76-ik ker. újság... 77-ik ker. újság... 78-ik ker. újság... 79-ik ker. újság... 80-ik ker. újság...

1741. S. Lottik is kirósi országgyűlési tárgyalás... A' lapoknál részletek... Rovid közlés... 71-ik kerületi újság... 72-ik kerületi újság... 73-ik ker. újság... 74-ik ker. újság... 75-ik ker. újság... 76-ik ker. újság... 77-ik ker. újság... 78-ik ker. újság... 79-ik ker. újság... 80-ik ker. újság...

dék királyi megalomról állt tárgyalás... A' lapoknál részletek... Rovid közlés... 71-ik kerületi újság... 72-ik kerületi újság... 73-ik ker. újság... 74-ik ker. újság... 75-ik ker. újság... 76-ik ker. újság... 77-ik ker. újság... 78-ik ker. újság... 79-ik ker. újság... 80-ik ker. újság...

KOSSUTHI HIRLAPJA.

1. szám.

Pesten, szombaton

julius 1. 1848.

Megjelenik kétféle... 1848. évi április 1-6 napjával kezdődő szokott évnegyedi előfizetés a „Pesti Hirlap” ápril-juniusi folyamára...

Előfizetési díj... 1848. évi április 1-6 napjával kezdődő szokott évnegyedi előfizetés a „Pesti Hirlap” ápril-juniusi folyamára...

Előfizetési díj... 1848. évi április 1-6 napjával kezdődő szokott évnegyedi előfizetés a „Pesti Hirlap” ápril-juniusi folyamára...

BEVEZETÉS.

Ma én hírlapunk első száma megjelenik... A' lapoknál részletek... Rovid közlés... 71-ik kerületi újság... 72-ik kerületi újság... 73-ik ker. újság... 74-ik ker. újság... 75-ik ker. újság... 76-ik ker. újság... 77-ik ker. újság... 78-ik ker. újság... 79-ik ker. újság... 80-ik ker. újság...

hisz az előre, sokat félretekint a tapasztalástól... A' lapoknál részletek... Rovid közlés... 71-ik kerületi újság... 72-ik kerületi újság... 73-ik ker. újság... 74-ik ker. újság... 75-ik ker. újság... 76-ik ker. újság... 77-ik ker. újság... 78-ik ker. újság... 79-ik ker. újság... 80-ik ker. újság...

hisz az előre, sokat félretekint a tapasztalástól... A' lapoknál részletek... Rovid közlés... 71-ik kerületi újság... 72-ik kerületi újság... 73-ik ker. újság... 74-ik ker. újság... 75-ik ker. újság... 76-ik ker. újság... 77-ik ker. újság... 78-ik ker. újság... 79-ik ker. újság... 80-ik ker. újság...

A Honderü a régi rend szellemét leheli, a mágnásokat legyezgeti, előkelő hangot mímel s külső kiállításában minden más lapot felülmúl. Az ifjúság rokonszenvét nem tudta megnyerni, pedig munkatársai közt ott van Vörösmarty, Garay, Szemere Miklós, Jósika, s fiatalok is, Lisznyay, Degré, Lévai. De nem Petőfi. Petrichevich Horváth abban a tévhitben volt, hogy Petőfit majd Jámbor Pállal tudja ellensúlyozni. Egyébként majdnem kizárólag a szépirodalmat művelte, ismeretterjesztő dolgozat összes évfolyamában alig egy-kettő akad.

A Jelenkor társlapja, a Társalkodó, a mérsékelt haladókhöz szól s tekintélyét annak köszöni, hogy Széchenyit is munkatársai közé számíthatta, aki annak idején itt közölte gőzhajózási útjait. A szépirodalommal csínyjában, noha minden számban a társadalmi, gazdasági, tudományos kérdéseket érintő ismeretterjesztő cikkeken, külföldi ismertetésein és az elmaradhatatlan rejtvényeken kívül ad egy kis szépirodalmat is, mesét, adomákat, bölcs mondásokat stb. Vesszőparipája a nyelvtisztaság. Gyakran emlékszik meg a távoli Ázsiát járó Kőrösi Csoma Sándorról.

Vahot Imre Pesti Divatlapja a Kossuth-alapította Védegyelet tolmácsa s épügy, mint a Jókai- és Petőfi-szerkesztette Életképek, a fiatal írónemzedék eszméit hirdeti, nemcsak versben és szépprózában, hanem csipkelődő, elménckedő karcolatokban is, melyekkel új műfajt hoz irodalmunkba.

A Hazánkról már volt szó. Kovács dr-t csak azért nem csapták el a szerkesztőségtől, mert közbejött március 15. Januárban a helytartótanács még figyelmeztette a győri főcenzort, hogy „a Hazánk című lap szerkesztőségének bármi távolról politikai, közigazgatási, szóval a lap előrajzában határozottan meg nem engedett értekezések, hírek, közlések, vagy elménckedések közzététele a szabadság elvesztése terhe alatt tilalmaztatik“, február 15-én pedig ugyancsak a helytartótanács jelenti Bécsbe, hogy Kovács a lapjában az egyes részeg katonákat pellengérré állító pozsonyi levél közlése miatt komolyan megdorgáltatott s köteleztetett, hogy minden haladék nélkül esedezzen bocsánatot a sértettektől, — ami meg is történt.

BÉKE, SZABADSÁG, EGYETÉRTÉS!

—

HONDERŰ.

—

SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG, TESTVÉRSÉG!

Itt-ott szépirodalmat, nagyritkán verset közölt a szintén egyetemesebb érdeklődésű kolozsvári Vasárnapi Ujság is. Szerkesztője egyszer mérgében megjegyzi, „írja Brassai Samu, szerkeszti Brassai Samu, javítja Brassai Samu, levelező Réz Samu“. Népies hetilap, túlnyomóan gazdasági közleményekkel, de ismertetéseket közöl könyvekről is; — „sinor mértéke csak oly munkák jelentését venni fel, melyek közönsége szükségeihez mérték“.

Ő is Széchenyi híve. Egyik munkatársa, Edvi Illés Pál, azért ír a Vasárnapi Ujságba, mert „míg más tudós írók vagy költészek művei csak úri lakokban, díszasztalokon kevés kezekben forgattatnak, addig az enyimek a nép kezeiben ezernyi példányokban élnek“.

A szaklapok szűk körhöz szólnak. A Hetilap kiemelkedik köztük, mert munkatársa Kossuth Lajos. (A cenzor figyelmének elkerülésére többnyire Romvay álnév alatt írt.) Ebben jelenik meg híres cikke, „Tengerre magyar!“ (1846., 8. sz.), melyben a vukovár-fiumei vasútvonal építését sürgeti. Az Orvosi Tár a gyakorló orvosok körében örvendett kelendőségnek, a Magyar Gazdát a műveltebb földbirtokosok, a Religio és Nevelést főleg papok járatták. A többi tudományos folyóirat iránt a politikai mozgalmak közt kevés az érdeklődés.

2.

Március után egycsapásra megváltozik a kép. A negyedévi átmeneti időben a PH a kormánylap, a Budapesti Híradó pedig az ellenzék. Utóbbi új szerkesztőt választ, a sokat utazott 29 éves Vida Károly személyében, kinck mint az Erdélyi Híradó volt segédszerkesztőjének, szabadelvű híre van. Határozott kifejezésekben jelöli meg a lap célkitűzését: „Nemzetiségek és társadalmi osztályok közt béke! Monarchia! Alkotmányos szabadság, rend, törvényesség!“ Ezzel aztán miben sem tér el a régi iránytól.

A Jelenkor színtelen és szenttelen, nem tudja eltalálni az új kor hangját, talán nem is akarja, s az érdeklődés hiánya, az előfizetők elfogyása miatt megszűnik.

A Nemzeti Ujságban megvolna a hajlam az árban való úszáshoz, de Liphay igyekszik fékezni túlbuzgó munkatársait, a szerkesztőségben válság támad, Liphay lemond, Illucz veszi át a vezetést, s hogy feledtesse a mulat, címet és jelleget változtat. A lapból hetenkint 6-szor megjelenő Nemzeti (illetőleg teljes címmel Nemzeti Politikai Hírlap) lesz s mert az irá-

Sajtószabadság!

13^{dik} szám.] Minden szombaton megjelenik két egész íren, vagy 24 rangyosúv hasábon. | KASSÁN, Martius 25^{ik} 1848. | Feltérre előfizetes 6 fr., bérmentesítve, botítottában, a címmei 7 fr. 12 kr. p. p. | 1^{ik} Év.

Kolozsvártt.

24

Péntek mart. 24-n 1848.

MULT és JELEN

ERDÉLYI HIRLAP.

nyát mindenki jelszavakkal jelöli, a lap élére kiveti új jelmondatát: Alkotmány, Nemzetiség, Szabadság, Egyenlőség! A katolikus papság elfordul tőle, a Szent István Társulat Katholikus Néplappal lép a porondra s a Nemzeti vidéki előfizetőinek száma fokozatosan alászáll 795-re. A másik oldal pedig, melyhez dörgölődni szeretne, mégsem felejt el a multat. Szeberényi Lajos és Bajza József a vallásoktatás ügyében elfoglalt álláspontja miatt

maradinak és köpenyegfordítónak bélyegzi s „egy szegény fej mosdatása“ címen folytatásokban ítéli el Illucz politikai erkölcstelenségét.

Nyárra a sajtó színei és arányai újra megváltoznak. A kormány megindította hivatalos lapját, a Közlönyt, melynek nagyon tartózkodónak kell lennie, hogy a pártközi minisztérium különféle árnyalatait meg ne sértse. Amíg a szövetkezés tart, nem hirdet politikai elvet, csak hirdetményeket, rendeleteket, nyílt parancsokat közöl, bő, de tárgyilagos országgyűlési rovatot nyit s részletes tájékoztatást ad a külpolitikáról. A tapintatos Gyurmán Adolf szerkeszti s bár előfizetőinek száma csak 3000, a hivataloknak küldött példányokkal együtt a legelterjedtebb lap.

A kormányban résztvevő pártcsoportok igyekeznek saját szócsőre szert tenni. De Széchenyi iránya lap nélkül marad. A Pesti Hirlap Eötvöst követi; — az előfizetők száma 2800-ra, majd 2500-ra apad. Kossuth viszont új lapot alapít, a Kossuth Hirlapját, s ez azonnal az élre ugrik. A posta 4214 példányt szállít belőle vidékre, a fővárosban is elkel kb. ezer. Hétfő kivételével naponta jelenik meg 4 legnagyobb ívrétű oldalon, előfizetési ára helyben 10 p. frt egy évre. Kossuth, miután miniszteri elfoglaltsága miatt maga nem szerkeszthette, Bajza Józsefre bízta, de lelke és irányítója ő marad, számos vezércikket ír belé, sokszor álnév vagy rejtjel alatt, ha állásával össze nem férhető magánvéleményét nyilvánítja az udvari körök, a bécsi kormány, a horvát bán, sőt saját minisztertársai állásfoglalásáról. A minisztertanácsban ezt szóvá is teszik, Bajza nyilatkozatot tesz közzé, mely szerint a lap tulajdonosa ugyan Kossuth, de nem lévén szerkesztő, nem felelős a lapjában megjelent cikkekért.

A szeptember 14-i számban Kossuth tudatja, hogy nem miniszter többé s ezentúl szabadon beszélhet. Meg is teszi, nyíltan tüzel az ellenállásra, halani sem akar kiegyezésről s szenvedélyes lenyűgöző érvelésével ezer meg ezer önkéntest toboroz a magyar hadseregnek. A decemberi trónváltáskor pedig elsőízben pengeti meg a köztársaság lehetőségét.

A Kossuth Hirlapja tartalma gazdagságával is kiemelkedett a laptársai kö-

NÉP BARÁTJA.

KIADJA A' PESTI KÖZÉPPONTI VÁLASZTMÁNY.

A' ki mint vet, úgy arat.

Előjáróbeszéd.

Hála istennek, mi pestiek jó egészségben vagyunk, a mit higylemeknek is tiszta szivből kivónunk, adja a' jó uristen, hogy egymást még számos esztendeig fris egészségben tisztelhesük.

Itt volna már az ideje, hogy magunk körül tapogatni kezdjünk, és ne csak azt az egyet tudjuk, merre lakik a' falu zsidója? ki a' pálinkát méri: hanem tanuljunk is valamit, — mert elhihetik

MARCZIUS TIZENÖTÖDIKE.

Vasárnap.

1. szám.

Pest, marcius 19. 1848.

Nem kell táblabíró politika.

Polgártársak!

E lap a martius tizenötödiki nap dicső eseményeiből emelkedik fel.

Tekintsünk körül. A láthatár háborgó tenger. A historia a jelen évvel egy új időszak előcsarnokába lép. —

Általános mozgalom. E lap úgy tűnik fel mint legszerényebb zászló, mely az europai ujrászületés ünnepélyes diadalmenetéhez odacsatlakozik.

E perczben csak a' főváros közönségére hatni tűztük ki magunknak feladatul. Mielőtt tovább mennénk, kísérletet akarunk tenni az erőkkal, mellyekkel rendelkezhetünk.

A közönséget lapunk megjelentével tán meg is lepjük. Ha szavaink akként találunk viszhangra a közönség előtt, miként barátaink körében vállalatunk iránt rokonszenv mutatkozott: kifejlődésünk épületéhez egy követ jól tettünk le a maga helyére.

Egyelőre is szivesen nyitjuk meg hasábjainkat, es házi organumul ajánljuk azon lelkes ifjúságnak, mellynek első felléptére a süker a kivivott sajtó-szabadság.

E lap feladata — a naponként újabb alakot felvevő politicai clima változatairól a közönséget a lehető leggyorsabban tudósítani. — és küzdeni azon elavult eszmék ellen, mellyek a marcius tizenötödiki dátumnál korábbiak. —

Előttünk a tárgyak tengere: a kül és belföld — ősi szabadságával a vén Anglia — vezér-zászlójával a szép Franciaország.... Páris a civilisatio-rend nagy mestere. Előttünk a türelmében nagy sokára mégis

zül. Nevezetesebb vezércikkírói Kossuthon kívül Hunfalvy Pál, Szeberényi Lajos, Wesselényi Miklós, Ábrányi Emil. Tárcarovatát Toldy Ferenc, Bajza legjobb barátja vezeti. Magasszínvonalú tudományos elmefuttatásokat helyez el benne, de a szépirodalomból csak két verset — Garay Unióját és Czuczor Riadóját. Élénk újdonsági rovatát, külföldi tudósításait, terjedelmes értesítéseit a megyei életről mint rovatvezetők Ábrányi Emil, Garay János (augusztus-szeptemberben egyúttal segédszerkesztő), Matisz Pál, Dobrosi, Stuller és Vörös állították össze. S mint minden lapban, az eddigi rovatokhoz egy új járult: a harctéri tudósítások.

A kormánypárti napilapok mellé sorakozott hetenkint egyszer a munkásoknak és az úrbéri terhektől felszabadított parasztoknak szánt Nép Barátja. Népies modorú tájékoztató cikkekben számolt be az országgyűlésről, lelkesedett a sajtószabadságért és nemzetőrségért, magyarázta a nemzeti színek és az országcímer értelmét, gúnyolta az ellenzék szónokait, főként ellenlábását, Tánicsicot, s közölte Arany, Tompa, Garay, Lévy, Vajda hazafias verseit. 2710 példányban került postára s Eötvös József közoktatásügyi miniszter 600 példányt rendelt belőle félreeső falvak lakóinak olvasmányul. Az ellenzék undorodott tőle hajbókolása miatt s a pesti választmány tagjai csakhamar sajnálták, hogy megalapították. „A legpecsovicsabb lap széles e hazában“ — írja Petőfi Aranyinak, aki egy idő múlva le is mondott társszerkesztői tisztéről.

Az ellenzék sajtója súlyban és számban növekedett s egyre inkább hagyta abba az ildomos hangot, egyre marcangolóbb vitákba fogott. A politika komoly tárgyalását féktelen feleselés váltotta fel.

A jobbszárnyon csak egy lap él már: a Budapesti Híradóból lett Figyelmező. Mérsékletet hirdet, de csípős célzásokkal bosszantja a kormány tagjait. A felsőház fenntartásáért hadakozik, a köztársasági irányzattal szemben védelmére kel a királyságnak. Legsorgalmasabb munkatársa Szilágyi Sándor és bécsi levelezője, a 20 éves Falk Miksa.

A baloldaliak közt a legrégebbi a Márczius Tizenötödike. Az első magyar

MUNKÁSOK UJSÁGA.

I. szám. Budapest, szeptember 29-én 1848. — Megjelenik minden kedden és pénteken.

A korm. az országot annak, nem pedig megfordítva az ország a királyt, tehát föltűnik a nemzet mindenkor intézkedésként.

Előfizetési ára évnegyedre mostantúl december végeig helyben 40 kr. postán, 1 frt. ez. p. — A múlt fél évi teljes példánnyal (alkalom által vitelve) 1 frtjával még szolgálhatunk. Szerkesztőségünk van az országuton, a muzeum irányában, Bertha Sándor 3 emeletes új házában, 565. szám alatt.

Szózat a magyarokhoz.

Magyarok! A boszu óraja ütött: a tovább tűrés ideje lejárt. A német 300 esztendősi hitzségese, istentelensége nem maradhat tovább büntetlenül. A föld népe egy pár nap múlva azt mennydörgi: a német fölébe: adj számot száfér a te sáfárságodról, s add ki azon gazembereket, kik tűzbe lángba boríták az országot. Fegyverrel! fegyverrel! fegyveres kézzel kell számot vennünk a némettől.*)

Magyarok! A räckokat felláztatják a király nevében ellenünk; Jelasics a haramiabanda-kapitány beüt Magyarországra a király parancsolására, vagy a király nevében; a räckoknak, Jelasicsnak gazságból, mit ők tévedésnek mondának, ágyukat, puskaport, pattanyasokat, főtisztakat küldenek Bécsből, hogy a magyarokat annál jobban öldökeljék, hogy ne hagyjuk magunkat a német lábkapczájába tétetni; földönfutova teszik, felnyársaltják, gulyásbusznak aprítják;

módot, hogy a magyarnak még a csemetöje is kiirtassék a földszinéről.

Föld népe! mind ez igaz mint a szentírás: mert 14 német király volt a magyarnak, és mind a 14 megszegte esküjét; mind a tízennégynem volt egyéb gondja mint kilopni az országból a pénzt, megdrágítani a só, kivenni százból kenyerünket, sárba tapodni törvényinket, szabadságunkat, idegen földön megszároltatni le magzatainkat.

Magyarok! egy anyánk van e földön: a haza; egy atyánk az égben: az isten; egy kincsünk e világon: a nemzetiség, a magyar nyelv. Anyánk a haza kiált hozzánk, hogy rabigába ne hagyjuk hajtatni, hogy törjük össze elleneit mint a pozdorját; atyánk az isten az égből kiált hozzánk, hogy képét, melyre teremtetünk, ne hagyjuk magunkon szolgáltiléssel megundokoltatni, hogy ne hagyjuk magunkat a német lábkapczájába tétetni; a nemzetiség, magyar nyelv kiált hozzánk, hogy

utcai lap, mely már nem előfizetőkre számít, hanem melyet utcán árusítanak. A kihordó fiúk rohanva rikoltják „friss Március!” Kisalaku harsány trombita, független a pártoktól, nem sokat vitatkozik politikai eszmék fölött s nem is hisz a tiszta eszmei harc sikerében. Kezdetől fogva hirdeti, nem lesz vér nélküli forradalom, fel kell készülni a harcra. A vérmes reménykedés dőreség, amit a kormány csinál, álmodozó táblabírópolitika. Pálffy Albert rossz szerkesztő, megírja vezércikkét, minden továbbit Csernátony Lajosra bíz, aki mint Gyulai mondja, akkor élte irodalmi suhancéveit. Mákvirágok címen a miniszterekről fest gúnyképeket, tele epével, rosszakarrattal, goromba élcekkal. A jó öreg Mészáros Lázár, a síma aggastyán Esterházy és a gondosan fésült Szemere Bertalan állandó céltáblája. A Munkások Ujságában Táncsics „a kevésbbé tanult sokaságnak” megmagyarázza, „a mire szüksége van és lesz”. Józan, higgadt, rendet kíván, a tulajdonjogot szentnek tartja, Kossuthot nem támadja, mert az ország-

nak még szüksége lehet rá s nem szabad a tekintélyét lejáratni. Engedelmességet kíván a kormánnyal szemben, de a túlkapásokat irgalmatlanul leplezi. Olykor 10.000 példányt nyomtat, rendes körülmények közt 6000-et, pedig csak 538 előfizetője van. De az el nem kelt példányokat a vásárokon ingyen osztatja. A kormány nem a csaholó lapokat, hanem ezt az aránylag szelíd ujságot tartja a legveszedelmesebbnek. Ellenlapot indít és a postát eltiltja a Munkások Ujságára való előfizetések felvételétől. Táncsics arra is gyanakszik, hogy lapját szállítás közben elsikkasztják.

A legélesebb hangú a Radicallap, Madarászék Népeleme s a szépirodalminak indult, de politizálásra szabadult Reform. Boszorkánytáncuk és vijjogásuk nem tetszik a közönségnek, hamarosan előfizetők nélkül maradnak. Egyesülnek, de a Radicallap-Népelem sem bírja tovább két hónapnál.

Kolozsvárt Tilsch János az Ellenőrt adja ki. Május 2-ától Kőváry László, július 23-tól Dózsa Dániel szerkeszti. A legkeresetlenebb kifejezésekkel él. Megjelenésének Urban alezredes novemberi bevonulása vetett véget. Akkor valamennyi kolozsvári lap utolsó számának kész szedését lefoglalta az osztrák katonaság, a szerkesztők pedig elillantak.

Hat héttel később a pesti lapok és szerkesztők órája is ütött.

3.

A Közlöny, a Nép Barátja és a Márczius Tizenötödike Debrecenbe költözött. Miután az egyetlen debreceni nyomda már két lapot, az Alföldi Hírlapot és a Debrecen-Nagyváradai Értesítőt nyomtat s azokhoz most harmadiknak a Nép Barátja csatlakozott, azonkívül a nyomdát előreláthatólag erősen igénybe fogják venni a minisztériumok is, a Közlöny az egyetemi nyomdából magával vitte a szedőit, több géppel és több mázsa betűvel. A Márczius Tizenötödike számára pedig a kormány a visszafoglalt Kolozsvárról Debrecenbe rendelte a liceumi nyomdát.

Az ország felét megszállta az ellenség s a közönség megfogyására és a fe-

ALFÖLDI HIRLAP.

Megjelenik a lap hetenként kétszer, vasárnap és szerdán (ha a körülmények úgy kívánják többet is). Feltéti előfizetési ára helyben 2 pft 40 kr., vidékre postán 3 pft 30 kr. - Előfizetési helyben a kiadó-hivatalnál Teglódi Lajos könyvkereskedésben; vidéken minden kir. posta hivatalnál. — Mindenféle hirdetésnek felvetése. » egy-egy hasab sorára 3 pengő kr számítatik.

Programm.

A jelen év mártiusi napjaival megszűnt a régi Magyarország. Új állodalmi elemek, új institúciók fermettek elő, és új kormány-szerkezet emelkedett hatalomra; és a kor rohanó eseményeinek fel nem tartózásiható hatalma vélelennél maga urává emelte a századokon át már élet-halál közt vergődött Magyarországot.

Jövők saját kezünkbe van letéve; jövők saját erélyes életre valódságunktól, és eszélyes józsándágunktól függ.

Haszánk kormányruját és hon népszerűbb flainak néhány legkitűnbőbbjei vezetik: s ezek működése, egyenesen azon közvéleményre alapított, melyet az országos többség hirdet, és sajátjával felállít.

A mártiusi napoknak egyik leghatalmasb szerzeménye a sajtószabadság.

A szabadsajtó az alkotmányos hatalmak egyike: mert ez hirdetvén a nemzet többsége akaratát, — a sajtó szavaira a kormány hallgatni köteles; és a körülményekhez képest előtte meg kell hajolnia.

Az országos akaratot s véleményét stb. csak akkor tudhatni ki: ha minden vidéknek meg van saját közlönye, — ha a sajtó országsszerte állólag és tiszta elvűleg működik.

Ez ideig a magyar sajtó ugy szólván csak Budapesten élt és mozgott; s ezért gyakorta elég szerénytelének s vakmerők valának a sajtónak pesti kezelői ön véleményeiket s akaratukat országos közvéleményként feltolnia, s aként hirdetni; és ezt elég fosványok és gyáván restek valának az ország egyes vidékein ellátni, s hallgatagul elszenvéni.

Debreczen közlekedési közpöntja Bihar, Szabolcs, Kraszna, Kősep-Szolnok, Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung megyéknek, Kóvát-vidéknek, a Nagy-Kunságnak és Hajlú-kerületnek; e szerint szinte Magyarország egy ötödrésznék, és pedig épen a tősgyökere s magyarságnak: ezért elhatároztuk, hogy az előzámított hatóságok, s az ezek kebelében fekvő, s mindinkább hatályosb politikai tényezőkké emelkedő városok számára a körükben kifejledező vélemények s napi események önálló közlönyeul

nyezető papírhiányra való tekintettel a lapok kénytelenek példányszámukat csökkenteni. A Márczius Tizenötödike 3—4000 példány helyett most 6—800-ban jelenik meg.

A Közlönynek pótolnia kellett Pesten hagyott kormánylapokat, rovatait tehát megszorította. Közölt politikai fejtegetéseket, melyekben nem egyszer a kormányt pótló honvédelmi bizottmánnyal ellenkező nézeteket pártfogolt, amiért le is intették. A kimúlt szépirodalmi lapok szerepét is átvette s időnkint közölt verseket, többek közt Petőfi erdélyi költeményeit és leveleit.

A szükségessé vált sajtóviszonyok ellenére két új lap keletkezik. Az egyik Madarász Józsefé, a Debreczeni Lapok, mely még több erélyt, még konokabb ellentállást követelt. A másik a mérsékelt Esti Lapok. Miután Pálffy és Csernátony is hevesen szította a forradalom tüzét, a „békepárt“, Nyári Pál, Kemény Zsigmond, Hunfalvy Pál, Kazinczy Gábor és Kovács Lajos,

Jókaival megindították az ellenlapot. Görgei váci kiáltványa mély hatást gyakorolt rájuk, meg akarják buktatni Madarász László rendőrminisztert s végzetes lépésektől visszatartani Kossuthot, nehogy a kiengesztelődés lehetlenné váljék. Jókai február 22-én megindítja az Esti Lapokat s bemutatkozó soraiban kijelenti, bár elismeri a szabadságharc jogosságát, a békét választaná, ha a harc folytatása kockáztatná a haza sorsát. Tiltakozó felszólalások hangzanak el az országgyűlésen, Kossuth is megdorgálja, de az interpellációra adott válaszban elsimítja a dolgot.

A lapot megkedvelik, Jókai humora, fűszeres csipkelődése, látszólagos részrehajlatlansága nagyobb olvasótáborra vonz, mint a többi lap; célját mégsem éri el.

A függetlenségi nyilatkozatot azzal fogadja, valóban nem lehetett más feleletet adni a császári alkotmány közzétételére, mely Magyarországot beolvasztotta Ausztriába. Nyári Pál is azt mondta a döntő értekezleten, „ha elveink nem győzhetnek a parlamentben, némuljunk el a népakarat előtt; ne szóljunk, hogy szakadást ne idézzünk elő a nemzetben, midőn annak egész erejére van szüksége“.

Lapjaink — írja Jókai* — „legyen meg“ szóval fogadták a végzetes határozatot. Nyári és a többiek hallgattak és tettük ezt mindnyájan, azzal a tudattal, hogy el kell ugyan vesznünk, de hát vesszünk el együtt és becsülettel.

Görgei budai győzelme után a kormány, a Közlöny, a Nép Barátja és a Márczius Tizenötödike hazatért Pestre s velük ment az Esti Lapok is. A felszabadulás örömeiben 5 új lap keletkezik, a Pesti Hirlap is feléled, azt is Jókai szerkeszti, kinek most már két napilapja van.

A kép ismét más. Most már nincs mérsékelt lap, nincs jobboldal. (A Figyelmező a megszállt Pozsonyba tette át székhelyét.) Köztársasági pártlap lett a Közlönyből, a köztársasági irányzatnak hódol az Esti Lapok is, mert bé-

* Jókai Mór: Eleteimből. II. köt. (Nemzeti kiadás) 257—258. l.

SZABADSÁG

czimü politikai hirlapunk terve.

A legáltalánosabb habsburg-lotharingi ház szabadság- és népiértő remekét rövid perczek alatt béfejezi. A véros dráma iszonyu jelenetei, melyeket nemzetünk s nemzetségünk eltiprására ördögileg tervezott, végökhez villámgyorsan közelitének. Óriási catastrophe előtt áll a hon.

Az élethalál-harcz e egyszerű pillanatban elcsüggedni, s remény-vesztive és gyávná a vad gyözők igózába görzvedni képes volna-e Árpád győzelemhez szokott nemzete? Annyi nemes áldozatot, annyi hősiég ontott vért, melyeknek árán april 14-ike ránk derülhetett, s ezzel a szabadulás „legyen” szózata Karpától Adriáig fölzengett: képes volna-e e nép siketienül vesztére hagyni?

Sőt inkább szabadság legyen a büvös jelszó, mely a szerető anya keblén ringó magzatot vallásos kegyelet érzetével ihlesse; szabadság legyen az eszmény, melyért a fiatal szív első szereimi lángra gyuladjon; szabadság legyen azon isteni eszme, melyért a honfikebel semmi áldozatot nagyinak ne tartson, s mely az élet estején meglepeti aggastyán karjait is tetterövel s tettkészséggel villanyozza át! Nicec ekkor a sötétség uradalmaink oly legioja, mely korunk első rendü callagának, a dicső Néparátnak szellemétől áthatott nemzetünk mindenható erejét megtörhesse.

**Ezen hitben élve s hazánk üdvét ilyen közhittől remelve,
indítjuk meg jövő hónap elején nézeteink közlönyét,**

SZABADSÁG

czimü politikai hirlapunkat.

Czélünk — mint a főlebb mondottakból is érthető — a népszabadság gondos ápolása lesz, s éber figyelemmel óvása annak ugy az anarchia dúlásaitól, mint az abszolnt hatalomnak s ezzel kaczerkódó azon aristocraticai töredékek ármányaitól, mely a nép' föliségét csak gunyolai szokta, s nevétséges gögijében, ahoz simolni, kibebbégeknek ósmerne.

Helyzetünk illő mértelegése magasabb igényekre nem jogosíthat, mint hogy hirlapunk a „vidéki újság-levélek” sorában foglaljon helyet. Ennyiből, a korkérdésekre vonatkozó, jelesen pedig az erdélyi részek belrendezését illető stb. iránycikkék mellett, a haza erdélyi részeinek belélete s mozgalmi teendők részletesebb közleményink tárgyait. E végett fölkiért levelezőink egyénisége s hazafias buzgalma reményt nyujtanak az iránt, hogy e rovatunk elfogulatlan czikkéi nemcsak egyes olvasóink tudvágját elégitik ki, hanem kormányon is szükséges tájékoztási pontokul használhatandja asokat. E kívül ugy az egész hont, mint a külföldet illető tudósításaink is a lap ocoonomájához arsanyszott terjedelemben, a legjobb források után, lehető gyorsasággal közleni mulasztatlan kötelességünknek ósmerjük.

Ily irányu s tervü hirlapunk hetenként háromszor fog megjelenni, egy-egy tömött iven, u.m. vasárnap, kedden és csötörtökön.

Előfizetési díja az augustus—octoberi első folyamának, postán szétküldve 3 ft. 30 kr. pp.; helyben 3 ft. pp. Előfizethetni Kolozsváratt a kiadó-hivatalban (Tilts János könyves boltjában); vidéken minden álladalmi postahivatalnál.

Kolozsváratt, julius 16-án, 1849.

KRIZSBAY MIKLOS,
a „Szabadság” feclüs szerkesztője.

TILTS JANOS,
a „Szabadság” kiadó tulajdonosa.

kében már nem remél. Tiltakozik a feltevés ellen, hogy még hajlamos lenne az uralkodóházzal való kiegyezésre.

Az új lapok közül Szemere Bertalan szócsove a Republica, melyet Erdélyi János szerkeszt. Komoly, változatos, tartalmas ujság — de olyan idő járja, amikor hirlapok megszületnek s néhány hét, néhány nap mulva kimúlnak. Bajza József Futárja az első szám után szűnik meg. Vezércikkében végrendeletszerűen írja: „Én óhajtom a köztársaságot az egyéni szabadság leg-
tágabb függetlenségére és a polgári jogok teljes egyenlőségére alapítva“. Végrendeletszerűen, mert ez a cikk zárja le Bajza írói pályáját. Pár bujdosásban telt hónap még s a búskomorság halálos kórjába merül.

Az egyetlen lap, mely harapós cikkekben még mindig ellenzékieskedik, a Márczius Tizenötödike. Budavár bevétele után néhány napig két Márczius Tizenötödike jelent meg, az egyik Pesten, hol régi kiadója, Lukács & Társa azonnal megindította Gaal József népszínműíró szerkesztésében, a másik meg Debrecenben. Pálffynak csak meg kellett érkeznie s lapját már készen és megjelenőben találta. A júliusi meneküléskor hajlandó lett volna Szegedre is elmenni. Sőt el is ment, de mint fogoly, rendőri felügyelet alatt. Szemere a női kamarilláról szóló cikk miatt végre kivívta Kossuthnál, hogy a lapot, két nappal a szegedi költözés előtt, betiltsák.

Az utolsó hirlap, mely Pesten megjelent, Erdélyi Artur Forradalom c. ujsága. Július 10-én indult meg, mikor már más lap nem volt s július 11-én d. u. 5 órakor szállta meg a fővárost Wussin osztrák őrnagy.

A vidéki hirlapok sorsa is beteljesedett.

A szegedi Tiszavidéki Ujságot, mely címén jelképes fametszetben a testvériség jelképét példázta (főúr, iparos és paraszt kezét fog), már március végén betiltották, a májusban alapított Szegedi Hirlap pedig akkor szűnt meg, amikor a kormány elhagyva a várost, Aradra menekült.

Az utolsó erdélyi napilap, a Szabadság, az utolsó pillanatig a békés kiegyezésben reménykedett. Egy nappal Világos után múlt ki.

Még néhány szót a haditudósítókról.

Olyan lapok is voltak, melyek a háború eseményeiről nem harctéri rovatban számoltak be, hanem melyek teljes egészükben a haditudósítást tekintették feladatuknak. Az első, a szegedi Alföldi Csaták 1848 augusztusától decemberig szabálytalanul, időhöz nem kötve, 20 krajcáros füzetekben jelent meg.

A másik Bem tábornok hivatalos lapja, a Honvéd. Napilap, politika nélkül. A sors a háború kimenetelétől függött, ez most mindennél fontosabb. Kiadója, szerkesztője és nyomdása Ocsvai Ferenc egy személyben.

Bem közlönye a Hadilap is, melyet 200 éves betűkkel a csiksomlyói ferenc-rendi barátok nyomtattak, tüzérségi melléklapjával, a Csiki Gyutaccsal együtt. Mindkettőt Biró Sándor százados szerkesztette. A Hadilap címe alatt közli: „Megjelenik minden héten egyszer fél iven Hétfőn s ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésük által oly részvétet tanusítanak Lapunk iránt, hogy a költség fedezve lesz, megjelenik hetenkint kétszer, Hétfőn és Csütörtökön“. Ennyi derűlátás volt a Székelyföldön. A költség nem gyűlt össze, a két lap pünkösdtől július 16-ig élt s ma a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. A csiki barátokat keményen megszorogatták miattuk.

A komáromi hadilapok történetének regényes részleteit lebilincselő módon írta meg Baranyay József.*

Mack József tüzérőrnagy 1849 január elején jelentette be a polgármesternek, hogy Komáromi Értesítő címen napilapot indít. Biztosítékot nem tud adni, a honvédelmi bizottmánytól kérni fogja ennek elengedését. A városi tanács ragaszkodik a biztosítékhoz s legföljebb rövid haladékokra hajlandó. Márciusban azonban kihirdetik az ostromállapotot, a legfőbb hatalom a várparancsnokra száll s a biztosíték nem kerül többé szóba.

* Baranyay i. m. 83—97. l.

A lap január 9-én indult, Siegler nyomdakönyve szerint 300 példányban; egy hét múlva 400-ban, január végén már 600-ban jelenik meg. Március 15-én aranynyomásos ünnepi számot adott.

Mikor se futár, se semmiféle hír nem jöhetett a várba, maga a szerkesztő költ, hamisít, mindenkor kecsegtető híreket.

A Komáromi Értesítőt aztán júliusban felváltotta a Komáromi Lapok.

Klapka engedélyével Friebeisz István szerkesztette s a vasárnapot kivéve minden este jelent meg. Miután vidékre nem lehetett szállítani, csak helybeli előfizetéseket fogadhatott el s azonkívül Siegler könyvkereskedésében számonkint 3 krajcárért árulták.

Valamennyi számban volt lelkesítő vezércikk, volt a tavalyi s korábbi Életképekből lopott szépirodalmi közlemény és volt sok kitalált hír. A közönség tudta, hogy képzeletszülték és lehetetlenek, mégis kapva kapott rajtuk. A példányszám felszökik 2000-re. A Siegler-testvérek nyomdájában reggeltől késő estig szakadatlanul folyt a munka, hogy ezt a sok példányt előállíthassák.

A várkormány örömmel húnyt szemet a légből kapott lehetetlen hírek előtt, mert ez volt leghatásosabb módja a csüggedőkbe erőt önteni. A fényes mulat dicsőítette a lap s a jövőt rózsásnak festette, pedig jól tudta, hogy mindez csalóka, röpke álom.

A lakosok élénk eszmecsere közt várták a d. u. 5 órát, amikor a lap már kapható volt Siegler Antalnál. A megbízottak sietve vitték széjjel a városba, a várba s a lapot boltokban, könyvkötőknél, kocsmákban, kávéházokban hagyták árusítás végett.

Szeptember 3-án id. Szinnyi József azt írja naplójába, „ma nem jelent meg ujság, mint hallom, Friebeisz egy túlságos czikkeért tulajdon szállásán fogolyként őriztetik, lapját pedig betiltották; ezt ugyan többen nem bánják, mert úgymond, úgyis csupa hazugságból állott az egész“.

De amikor Friebeisz harmadnapra kiszabadul, a közönség bizony annyira szomjúhozik a festett egek után, hogy a lapot még több, most már 5000

Megjelenik e lap, vasárnapot kivéve, mindennap estve. Előfizetés, a jelen zavaros körülmények miatt még most nem fogadtathatik el. — Egy szám ára 3 pengő krajcz.

KOMÁROMI LAPOK.

Hirdetések kétszerhatszorosot értenek, vagy annak helyéért 3 kr. p. fogadtatnak el a szerkesztő hivatalban, sétatér 873 sz. a. — Egyes számok Szigler könyv-keres. kaphatók

Péntek

Ne csak istenben bízunk mint bizánk,
Emberségünkben álljon fel hazánk.

Petőfi.

Julius 13. 1849.

Szenvedő népek, édes testvéreim!

A szentségtörő habsburgi család által megkezdelt, véres harc, még mindig, irtóztató alakzatban folyik.

A vérbe borult, ártatlan haza rónáin, legyilkolt hű polgárok alusznak.

A felföld sötét zöld halmain: szabadságrért elvérzett hősök, szent csontjai fehérlenek.

Mindenütt gyász él... mindenütt enyészet uralkodik.

Vérben fördik a napsugár, ... letarolt gazdag mezők, romba döntött faluk, s városok felett vihar, a hold.

Sehol sincs öröm, ... sehol nyugalom.

Mindenütt — szenved a nép! — szent fájdalommal szenvedtek, édes, ... boldogtalan jó testvéreim!

S miért?

A ti jutalmatok vérerejétek volt nyomor, ... inség, ... és szakadatlan bánat. —

Igy volt ez a múltban, ... így volt édes szerencsétlen jó testvéreim! —

A világ, minden nagysága töltelek származik; ... ti építettétek rómat, ... az egyiptomi piramist, ... budát, ... pestet, ... pétervaradát, ... és komáromot.

Mindent ti teremtettétek a földön, a mi nagy dicső, ... és fennséges.

S mi volt jutalmatok?... éhség, ... szenvedés.

De hagyjuk nyugodni a múltakat.

Csak eszköz voltatok, az életben; — a király, és a körülré levők embertelen terveinek, vad gépezete.

Oroszlányok voltatok, tele fennséggel, tele hatalommal; — de — megjelent felettetek az ördög, — e nagy mester — király alakban, és ti;

példányban kell nyomatni. (Nem kicsinylendő dolog, manapság — mondja Baranyay 1914-ben — Komárom vármegye összes lapjai együttvéve sem jelennek meg ennyi példányban.) Sieglerék előtt nagy a tolongás, a fehér-cipót sütő asszonyok és a zöldség- meg máléarus kofák közt csapatokban verődnek össze az emberek. Némely vásárló egész csomaggal vitt magával. Aki laphoz jut, ott álltában olvassa, sietősen, tudva, hogy otthon családtagjai, ismerősei majd kikapják a kezéből.

Szeptember 29-én a lap sírhalmot ábrázol homlokzatán, alatta következett a vezércikk, „Imádkozzatok a halottakért“. Október 1-én, hét héttel Világos után, jelenik meg utolsó száma, Friebeisz búcsúcíkkével. Montesquieu mondását idézi benne: „Írj, ne többet, csak 3 sort, s ha akarnak, felakaszthatnak érettel!“

1.

Budán, nem messze a Lánchídtól, a mai Andrásy-palota környékén, hosszúkás földszinti házban működött Bagó Márton. Műhelye a fővárosi nyomdák közt az őslakó. 1723-ban alapította Landerer János Sebestyén, kitől özvegye, Royer Veronika, majd idősebb fia, aztán annak özvegye, a minden vetélytárral porlekedő Katalin, végül unokája, Landerer Anna örökölte. 1855-ban közösen megvették Gyurián, a nyomda művezetője és Bagó. Landererek rokona. 1847-ben Bagó 30.000 frt-tal kielégítette Gyuriánt s azóta egyedül bírja.

Már alaposan megviselt az egykor Martinovics-párti öreg nyomda, de a felszerelése nem rossz. 1848 előtti régi szabadalma értelmében csak ponyvát és öregbetűs naptárt adhatott ki, de 1848-ban gyorsajton a budai polgárok számára német hirlapokat nyomtat, a Neue Politische Ofner-Pester Zeitungot és melléklapját, továbbá a Constitutionelles Tageblattot, melyet csak cím szerint ismerünk, mert napilapvolta ellenére egyetlen példánya sem maradt fenn, de még megvan melléklete, a Pester Figaro. 1849-ben itt jelent meg a katolikus politikai magyar ujság, a Magyar Ór, melyet Windischgrätz már a negyedik szám után betiltott.

Hagyományos ponyvanyomtató. Kiadja Királyhegyi János (Regiomontanus) Csizióját, a Budai Népnaptárt, Az kolera pestisről irattatott szomorú verseket, honszerelmi dalokat, vallásos lelkek számára Estvéli énekeket s többször is a Nagy négy (öt, hat) szép istenes énekeket, melyeket változatokkal még Landerer Katalintól és Annától örökölt. Utánnymot Gyöngyösi István költeménye, az Igaz barátság és szives szeretet tüköre is; a régi Landerer-nyomda 24 Gyöngyösi-kiadást bocsátott közre, az Igaz Barátságot először 1777-ben. Bagó legterjedelmesebb termékei közé tartozik. — 116 lap. Mert nyomtatványai rövidek, ahogy a ponyva megkívánja.

ni, soha sebirnék, 's hazafiai véteknek tartok.

De micsoda forum is az a nagyváradí tüzéri főparantsnokság? meg nem foghatom vagy olyan, hogy minden tüzéréknek a magyar öszveshadseregénél parantsol; vagy olyan hogy meg parantsolya minden embernek, hogy miből gyujtsion tüzet. hogy minden tüzéréknek parantsolyon azt tagadom; minthogy a tüzéréknek 's mint minden katonának a hadügyérség parantsol, 's ennek meg a nép ő félsége. hogy pedig azt parantsolya, hogy miből gyujtsion az ember tüzet, ha főzni akar, vagy meg fázik, oly ostobának csak nem képzelhetem azt a tisztelt tüzér parantsnokságot. vagy úgy — a természet öröktövényjeit akarja meg változtatni? Korlátok közé zární az Istenség hatalmát? Nem tán oly erőszakos nem akarna lenni. Tán csak nem akarja, hogy a halvsavas haméleg (Chloros) Kalii) a dár-danyal antimonium) vegyűlve úrés alatt elne durranjon? Mertha azt akarná, nagyon vétkeznek a természet szent törvényje ellen. Tudom én mi a' baj, édes Parantsnokság ur Az a' szent irigység, mely az embernek minden egyéb jeles tulajdonait beszokta molskolni, az a' tisztelt parantsnokságnál sem híjánzik. És az az önzésségi párukt egyedűrség, mely a' ma-

Folytatás következik

2 Csiki gyutats (Folytatás)

s hogy ezen három testből vegyíték an-nál tartosabb lángal hasson-bé a' lehető nyirkas löporra, egy kevés kénnel gondoltam jonak vegyiteni. Tehát a' vegyvor áll: 4. rész Chloras Kalii; 2. r. antimonii, 1 r. sulphur, 1 r. cinabaris factitia. Ez azon vegyiték, mely a' nagyváradí tüzér parantsnokságl bírálát szerent a' tegyvert ronja t. i. midőn meg sebesilt valék 's szemeim a' szabad léget nem szenvedhették; jelenitettem magamat az udvarhelyszéki kormánybiztos a' rendelkezésében lángeszű Horvát János-nál, hogy ha löport és gyutatsot akar készí-tetni, én mind a' kettőt megkészítem azonban ajánlása tfak addig tart, míg szemem és lüllem meggyogyulva, álgyum mellé viszont mehetek. Ezerekes Gál Sándormeg tudván képességet, parantsolt hogy, 100 tucet gyutatsot csináljak, Nagyváradra a' tüzérfőparantsnoksághoz bírálát véget külden-dőt A' 100 tucet gyutatsot elkészírvén, ezerekes Gál Sándor N. Váradra töltküldözte 's jött rá ston válasz, hogy a' gyutatsok rosszak, mert a' fegyvert rontó bizonyos anyag létezik benne. Ambár én a' válasz csak az ezerekes' nyilatkozatból tudom, meg is számított a' tegyvert ronto letszer tudásához; az nem lehet egyéb mint: Ci-nabaris factita a' Ugyan is ez áll: kenből és

Januar 1849.

Részlet a „Csiki gyutats”-ból

100 lapnál hosszabb a Gyöngyösin kívül csak a Budapesti Útmutató és egy német röpirat a papok nőtlenége ellen.

A nép számára a budai vásáron való terjesztésre szolgál néhány párlapos politikai röpirat is, mint Kovács Ágostontól Egy pár szabad szó, meg Szobovits Ferenc Szózata a dicső néphez avagy bizzunk az első független magyar minisztériumba!

Nem ponyvára szánt terméke csupán Lutter Ferdinánd elemi számtanának 4. kiadása, melyet a munkával túlhalmozott egyetemi nyomda rendelt meg nála és Chapponnak a párbaj szabályait tárgyaló munkája. Utóbbival az urak számára róttá le adóját.

46 apró könyvével (30 magyar, 11 német, 4 tót és 1 horvát — az utóbbi naptár) Bagó a főváros régi nyomdái közt a legkisebb. Az újak közt is csak Táncsicsét múlja felül.

2.

Fent a várban, az egykori Korvin-házat lakja az egyetemi nyomda. Igazgatóját mindenkor az egyetemi tanács rendeli ki a tanárok sorából. Művezetője, Krüner Lipót, elsőrendű nyomdai szakember. Betűanyaga rengeteg, vannak antiqua, fraktúr, cirill és héber sorozatai s az utánpótlást biztosítja saját házi betűöntődéje. Van 4 gyorsajtója — a két kisebbiket 1839-ben vette Bécsben 7200 frt-ért, egy nagyot ugyanott 4500-ért, s újabban egy használtat Bagó Mártontól 2700 frt-ért, van ezenkívül 5 kézi vassajtója (Columbian 850, Haggart 412, Stanhope 496 és két Orlich-sajtó 550 frt árban) és 5 régibb mintájú prése. Évente 1200—1500 bál papírt fogyaszt s ezt a saját körmöci papírgyárában termeli.

A sajtószabadság kivívása megfosztotta tömérdek kiváltságától. Nem nagyon bánta, mert nagyszerű berendezettsége mellett sem bírta mindama nyomtatványokat előállítani, melyekre szabadalmi értelmében joga volt. Túrte versenytársai önhatalmú túlkapásait, sőt nem egy megrendelést kénytelen volt más nyomdának átadni. Jogai elvesztéséért bőven kárpótolta, hogy a kormány foglalkoztatta. Mint állami nyomda készítette a törvények és rendeletek hivatalos kiadásait, a pénzügyi kormányzat ezerféle utasítását és ürlapját, főleg pedig nyomtatta a legterjedelmesebb és legnagyobb példányszámú napilapot, a Közlönyt. Ez felért azzal a kárral, hogy a Budapesti Híradó, a Morgenröthe c. német napilap, a Honderü s utóda, a Reform megszűnt, hogy a Figyelmező és a Munkások Ujsága elpártolt tőle. Maradt a Közlönyön kívül is lapja elég: a Religio és Nevelés, a Spiegel és 3 melléklapja, a Der katholische Christ és a Der evangelische Christ.

Könyvet 80-at adott ki ebben az évben (59 magyart, 13 németet, 4 latint,

1 tótót, 1 románt és 2 olaszt). Közte 14 kapós tankönyvet. Kevésbé kelen-
dők, de annál tekintélyesebbek tudományos kiadványai, pl. Vállas Antal
munkája a felsőbb egyenetekről, Csermelényi ügyvédvizsgálati kézikönyve,
Fejér György és Érdy János értekezései a Crouy-nemzetség árpádházi ere-
detéről, Frank Ignácé az ősiségről és elévülésről. Tánacsics a Hunnia füg-
getlensége második kiadását nyomatta itt.

Az egyetemi nyomdában jelennek meg a fővárosban a legterjedelmesebb
könyvek: Lemouton francia-német társalgási könyve és nyelvtana, Hyrtl
Emberbonctana 1000 lapon, a Kisfaludy Társaság Évlapjainak VII. kötete
(656 l.) és Verney Psychologia empirica-ja (424 l.). Vastag könyvek elő-
állításában csak Kőszeg és Szarvas vetekszik vele.

A fellendülésnek 1849-ben megjött a böjtje. A Közlöny Debrecenbe me-
nekült s a kormány különítményt hasít ki a nyomdából, melyet mint „álló-
dalmi nyomdát“ magával visz. A főbaj az, hogy ebbe nemcsak személyze-
tet rendel ki, hanem egy gyorsajót és 2 kézigépet, sok mázsa betűvel, sőt
Duschek kívánságára a betűöntődének is csatlakoznia kellett a kirendelt-
séghez. A banknyomdának átadott gyorsajót és 6 kézigépet szintén viszik.
Budán nem maradt egyéb, csak 2 gyors- és 2 kézisajtó. Az üzem megbé-
nül, az újságnyomtatás megszűnik, az évi termés 21 kötetre száll le. (12
magyar, 6 német, 3 latin.) Ezekkel azonban nem vall szégyent.

3.

Pesten az Uri-utcában állt a Városház-utcába átnyúló Trattner-palota,
egyik nevezetessége a városnak. Az emeleten a Magyar Tudós Társaság bé-
relt hivatalos helyiséget. A házban lakott károlypatyi és vasvári Károlyi
István kir. táblai ügyvéd meg városi tanácsnok, volt országgyűlési követ, a
nyomda tulajdonosa is. 1827-ben váltotta meg apósától 52.000 frt-on el-
húnyt sógora, petrózai Trattner János részét; a másik rész feleségéé. Ezért
viseli a nyomda a Trattner-Károlyi nevet.

A tipográfia egy nagy és 3 kis termet foglalt el. Volt benne 3 gőzüzemre járó gyors- és 6 kézihajtású vassajtó s hozzá a segédi minőségben alkalmazott 20 szedőn és 4 nyomtaton kívül 18 nyomdászinas — kik 1848 júniusban valamennyien jelentkeztek felvételre az akkor felállított első honvédezredbe —, továbbá könyvelő és irodai tisztviselők és szolgák, összesen közel 100 ember. A még 1782-ben keltezett kiváltságlevelél szerint betűöntő és könyvkiadóüzlet is tartozott hozzá, de nem tudom, működött-e még a betűöntőde 1848-ban. Mert Pesten volt már egy önálló betűöntő intézet is, Zocher Antalé, mely el tudta látni a pesti nyomdákat.

Károlyi buzgón fejlesztette vállalatát. Magyarországon ő rendezkedett be elsőnek gőzhajtásra (1840-ben). A gyorsajtók tégelyeit géperő hajtotta, a befestékezést forgó bőrhengerek végezték, a sajtófödő és keret önmagától nyitódott és csukódott, csak az ívek ki-berakását bízták két gyerekre. Ilyen gépekkel nyomtatták Londonban a Timest.

Károlyi derék ember. A szegényebb szedőgyerekeket (mind szegény volt) húsévkor új ruhával és fehérművel látta el, maga ügyelt kiképzésükre s ha görög szöveget kellett szedni, görög nyelvtanárt fogadott, ki a szedőket bevezette az alfabéta rejtelseibe.* A görög irodalomért különösen lelkesedett, Gedike Hellén Anthológiáját ő fordította magyarra.

Sokáig ő volt az ország vezető nyomdása, de politikai állásfoglalása miatt március óta háttérbe szorult. Széchenyi híve, a mérsékelt ellenzéki lapok és hűvösen tartózkodó tudományos folyóiratok jelennek meg nála, a Jelenkor, a Társalkodó, a Nemzeti Ujság, az Académiai Értesítő, az Orvosi Tár, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, a Nevelési Emléklapok, a Honi Irodalmi Hirdető, a Közügyvéd, a német Opposition c. napilap. Mindez már alig vonz közönséget, az Académiai Értesítő kivételével valamennyi megszűnik. S Károlyit túlszárnyalja a Kossuth-párti Landerer.

Az átalakulást jóérzelmekkel fogadja, — az 1847/48 évi törvénycikkek ki-

* Ballagi i. m. 158—160.

adását „a sajtó szabadság visszaállításának első évében“ keltezi, egy kicsit a kormány is méltatja jóhiszeműségét, a pesti központi választmány nála nyomtatja a Nép Barátja tót kiadását és a hivatalos támogatással kiadott tótnyelvű röpiratokat, pl. „A király tanácsadója megmagyarázza a törvényeket“, az Országos Nemzetőr-seregei Tanács rábízza a Honvéd tüzérség kézikönyvét, az új szellemet hirdeti Magos Ernő 16.000 példányban sokszorosított Riadala, a nemzetiségi veszedelemre figyelmeztet Radó Imre (Új Vidék szomorúsága június 28-án), — de a régi szellem is él még. Ennek ad hangot Mező Dániel (Petőfi A királyokhoz címzett verse ellen), kiről Petőfi a naplójában megjegyzi: „Szegény királyok, most már igazán sajnálni kezdek benneteket, ezt látván, hogy ily nyomorú prókátorokra szorultatok“.

Könyvei közt van Balogh Pál komoly szava a Magyar Tudós Társaság ügyében, Bernát Gáspár vidám Frescoképei, Egyed Antal szelíd Elégiái, Kassay Adolf Büntető magyar jogtana, Weckherlin munkájának fordítása az angol gazdasági rendszerről, Kubinyi füzet a Magyar Nemzeti Múzeumról, Macchiavelli Fejedelmének fordítása s ehhez hasonlók.

1848-ban 53 magyar, 6 német, 4 tót és 1 latin könyv, továbbá 11 magyar és 1 tót hirlap jelent meg nála. — 1849-ben pályája mélypontjára zuhant: 8 magyar, 3 német és 1 latin könyv, egyéb semmi. Sajtói nagyobb része tétlen.

4.

A Zöldkert- (ma Reáltanoda-) utcában van az egykori Paczkó-, most Beimel-, illetőleg Kozma-nyomda.

Beimel kétszer nősült s mindegyik feleségével nyomdát kapott. Szegedi nyomdászsegéd korában elvette gazdája, Grün Orbán lányát s a hozományból Esztergomban nyitott nyomdát, hol termékeit mint „esztergomi érsekprimási nyomdász“ jelezte. Első feleségének halála után Patzkó Fran-

ciskát véve nőül, új anyósának 12.000 frt-nyi végkielégítése ellenében megkapta a pesti nyomdát is. Rosszul fizetett segédei hol Pesten, hol Esztergomban dolgoztak, valóságos ingajáratot tartott. Híres a fukarsága és komizsága miatt. Húsz segéd mellé ugyanannyi inast alkalmazott, silánykoszton tartotta őket, kettésével egymás fölé épített tömegpriccsen hálatta őket s ha a nyomtatók fizetésük késedelmeskedése miatt nem akartak dolgozni, a fiúknak kellett egész éjjelen át a reggelre esedékes ujságokat kinyomniok. Jellegzetes kizsákmányoló, nyomdája tüdővészfélszek. Egykori inasa, Falk Zsigmond, borzalommal emlékezett rá.

Ellensége volt minden költséges újításnak. Még 1846-ban is csak 2 vassajtója van 6 lomtárba való faprése mellett. Noha olcsóságával sokáig győzte a versenyt s esztergomi összeköttetései révén ő nyomtatta a katolikus kiadványok nagyrészét, elmaradottsága mégis válságba sodorta s papírszállítójánál, Kozma Vazulnál annyira eladósodott, hogy kénytelen volt neki a pesti nyomdát átengedni. Kozmának nem lévén szabadalma, névszerint ezentúl is Beimel szerepelt mint tulajdonos s maradt is bizonyos részesedési joga, mert a nyomtatványokon március 15 után is, még évekig, az ő neve is feltűnik.

Kozma korszerűsített, kimustrálta a fapréseket, 2 gyorsajót hozatott, betűöntő műhelyt állított s jeles szakértőkkel frissítette fel a személyzetet. Igazgatóul a kecskeméti Szilády-nyomda művezetőjét, Lukács Lászlót szerződtette, főgépmestere a munkásvezér Kocsi Sándor. A jó vezetés és az olcsó árak mellett elérte, hogy 1848-ban felülmúlta Trattner-Károlyit. Nála jelenik meg a legtöbb hirlap és folyóirat: 19 és 1849-ben is 5; könyv pedig 1848-ban 82 (közte 63 magyar), 1849-ben csak 12. A lapok közt ott van a Pesti Divatlap, a Nép Barátja és német, román meg horvát testvérlapja, Fényes Elek Hetilapja, az Egyházi és Literatúrai Lap, a Magyar Gazda és melléklapja, Kossuth Hirlapja, egy ideig a Figyelmező és a Márczius Tizenötödike meg több német lap, köztük az Ungar s egyik szedőjének, März Edének élclapja, a Grosse Versammlung der Spatzen.

Könyvei közt legnevezetesebbként említsük meg Petőfi Összes költeményei nek Emich-féle kiadását, Shakespeare-Petőfi Coriolanusát, Erdélyi János Magyar Népköltési Gyűjteményét, Fényes Elektől a Magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti leírását, Garay János Újabb verseit és Balatoni kagylóit, Hiador-Jámbor Pál történeti drámáját (II. Károly) és Órült tárcája c. elbeszélését, Magos Ernő Herwegh-fordítását, mely Tán-csics Mihály költségén jelent meg, Vahot Imre almanachját és Laszlvik Imre egyetemi előadásait (Bábaság).

A Kozma-nyomdára nagy csapás volt, hogy igazgatója, Lukács László, 1848-ban kivált a cégből és maga nyitott nyomdát. A hívéből vált vetélytárs el-vonta néhány lapját is, a Márczius Tizenötödikét, a Charivarit, a Pesti Divatlapot, a Nemzetőrt és Fényes Hetilapját.

5.

Landerer Lajos a pályáját a katonaságnál kezdte s vidám zászlósi éveinek emléke végigkísérte egész életén. 1824-ben lett nagykorú, ekkor atyai örök-sége átvételekor rá kellett magát szánnia a családi mesterség folytatására. Öszlönös természet, azonnal újításokba fog. Pozsony legnagyobb és Pest legkisebb nyomdája maradt rá. A pozsonyit leépíti, a pestit felvirágoztatja. Hét sajtót hozat ide Pozsonyból, ott csak kettőt hagy hátra. De ha az or-szággyűlés összeül, sajtókat, személyzetet küld a régi városba, mert az ő szabadalma az országgyűlési irományok kiadása.

Tisztes vagyona van, sokat utazik külföldön, tanulmányozza az ottani nyom-dászatot, az új gépeket, s ha hazatér, teli van tervekkel, ötletekkel s tapasztalatait az itthoni lehetőségekhez képest érvényesíti.

Működésének első korszaka a congrève-nyomás jegyében telik. Ebben ő ná-lunk az első s nagy sikert arat vele. A congrève széjjelszedhető fadúcokból áll, melyek mindegyikét külön-külön más-más színű festékréteggel vonnak be s ismét összeillesztve a darabokat, egyetlen nyomással színes nyomtat-

ványt készítenek. Ez a színnyomás Landerer különlegessége. Úgyes rajzoló, jó vésők és fametszők készítik dűcait. A szabadságharcig mintegy ezer klisé gyűl össze raktárában. Szép sarokdíszek, hónaphomlokképek naptárakhoz, cifra alányomások váltóürlapokhoz és számlákhoz. Ezeket lemezöntés útján sokszorosítja s jutányos áron a vidéki nyomdák rendelkezésére bocsátja. Lemez- és tömböntő (stereotyp) osztályához elsőrangú külföldi munkásokat szerződtet. Festékkezelése kitűnő, nyomtatványai csinosak. Színes borítékokat, a borkereskedők, gyógy- és illatszerészek számára azelőtt Grácban rendelt címkéket készít. Ő nyomja a Nemzeti Színház első, színekben dúsuló színlapját is.

A második korszak 1841 január 1-én kezdődik. Ekkor egyesül Heckenastal, ekkor nyílik meg a hatvaniutcai cég. Megalapításához mindkét fél 20—20 ezer forinttal járul. A leltár szerint a beolvadó Landerer-nyomda értéke 12.500 frt, raktáron levő kiadványai együites ára mintegy 4500 frt. De mingyárt az első év végén a kiadványok eladásából 8862 frt bevételt mutat ki a mérleg, 1844-ben pedig már 18.698 frt-ot.* Heckenast kitűnő külföldi összeköttetései pompásan érvényesülnek, különösen amióta második házasságra lépve, feleségül veszi Wigand Ottiliát, miáltal sógorából nemcsak apósa lesz, hanem német kiadványai is még jobb terjesztőkre találhatnak Lipcsében, a német könyvkereskedelem központjában.

1844-ben a két társ közös külföldi tanulmányútra indul. Ellátogatnak Németországba, Hollandiába, Franciaországba és Angliába. Londonból Columbian-sajtót, ólommetsző gépet, szép angol betűanyamintákat hoznak, Bécsben két többnyomóhengeres gyorsajtót (óránkénti 7000 nyomással) vesznek, egy pár vassajtót is, továbbá új betűkészleteket vásárolnak, egész sorozatokat különböző ízlések számára. Az új beruházás kb. 40.000 frt ba kerül.

Egyik sem kicsinyes ember. Egyszer eladnak mindent, ami nem tartozik

* Révay—Schöpflin i. m. 35—36. l.

szorosan a közös üzlethez, Landerer 1848-ban — amikor az új országgyűlést Pestre hívják össze, amit végleges ténynek tart —, eladja pozsonyi nyomdáját s megszabadul ottani könyvkereskedésétől, Heckenast eladja pesti könyvkereskedését és kölcsönkönyvtárát, hogy minden erejüket a hatvani utcai vállalatnak szentelhessék. Máskor meg borospincéket bérelnek Kőbányán és rengeteg ócskavasat meg rezet vásárolnak, hogy a magyar hadvezetőségnek eladhassák hadianyagként.

Landerer közkedvelt pesti figura, gavallér, nagy mulatozó és tréfacsináló, pezseg benne az életkedv. A hűvös Heckenast már kevésbé népszerű, a tekintélye azonban nagy mind a szakmában, mind a pesti városházán. Landerer lobogó magyar hazafi, noha a kiejtése erősen németes, Heckenast mindig alkalmazkodik a pillanathoz és a helyhez, miközben kételkedve nézi a politika alakulását s óvatos minden lépésében. Landerer nem fukarkodik, készséggel bérel a szívébe zárt nyomdásztanonciskola számára helyiséget s ez iskola egyik oktatójának, Árkossy Booch Frigyesnek, ki a hadjáratban mint huszárfőhadnagy és vívómester Buda megvívásából megtépetten tér vissza, új egyenruhát ajándékoz, csupa lelkesültségből. Heckenast szigorúan bánik a pénzzel s húzódozva méri az előlegeket. Mégis kitűnően összeférnek.

1848-ban az évék az ország legnagyobb nyomdája: 4 gyors- és 5 újszerű vas-sajtóval.* A haladószellemű nyomda, ellenlábasa a hagyománytisztelő Károlynak. Itt jelent meg a Pesti Hirlap, az Életképek (no meg a Pester Zeitung és melléklete, a Volkstribun), 1849-ben az Esti Lapok. És még egyebek, összesen 8 magyar lap. A könyvek száma 1848-ban 89 magyar, 29 német, 1 tót; 1849-ben 23 magyar és 7 német. Itt jelennek meg a szabad sajtó első termékei, itt a Lapok Petőfi Sándor naplójából. A 149 könyv közt azonban többnyire csak Heckenast kiadványai a terjedelmesek (Fogarasi szótárának II. kötete 700 lap, Kisfaludy Sándor Minden munkái 650, Csá-

* Palugyay Imre: Buda-Pest leírása. Pest 1852. 529. l.

szár Ferenc Váltótörvénykezési irománypéldái 614). A közös számlára kiadottak közt vastagabb kötetek az 1847/48. évi országgyűlés ívrétű irományai, jegyzőkönyvei és naplói. A többi, vagy legalábbis nagyja röpirat. kb. 50 lapnyi átlaggal. De ezek a röpiratok hatalmas kavarodást okoztak.

6.

Az 5 régi nyomda mellé 1848-ban még 5 új nyomda csatlakozott. Mindenekelőtt Lukács & Társa az országúti Kunewalder-házban, a mai Múzeum-körúton, ott, ahol az egyetem bölcsészeti karának épülete áll. Lukács László júniusban vált meg Kozmától, és Somogyi Károly esztergomi kanonokkal társulva 2 gyorssajtót vásárolt Bécsben, elsősorban hírlapok nyomtatására. Somogyi, kinek nevét a Szeged városának hagyományozott 42.000 kötetes adományából alapított Somogyi-könyvtár tartja fenn, szerkesztette a Religio és Nevelést, valamint a Katholikus Iskolai Lapot, s része volt a Katholikus Néplap megindításában is. Mindezeket a lapokat magával hozta az új vállalatba. Lukács megszerezte a Márczius Tizenötödike kiadói jogát, Madarász Józseffel együtt megindította a szélsőséges Népelemet s az év vége felé vállalta a Munkások Ujsága kiadását is. Ezenkívül nyomtatta a Charivarit s 1849-ben a Republicát, Tánicsics Forradalom és Erdélyi Artúr hasonlóképpen Forradalom c. lapját.

Hogy mégsem történt baja az osztrák katonai kormányzatnál, azt Somogyi Károly befolyásának köszönhette.

A 15 hírlapon kívül kiadott több gyermekkönyvet, két katonai munkát, naplót és röpiratokat. Nagyobbterjedelmű csak Frereych angol nyelvtana. Hanák Jánostól az Állattan története és Somogyi kedvéért James vallásos elmélkedése (Az üdvösség után tudakozódó útba igazítva).

Amikor Windischgrätz bevonulása eddigi kiadótevékenységét elvágta, népszerű dalokkal próbált szerencsét. Ilyenek:

Kardalok a Pénz cz. vígjátékból.

Dalok Kisfaludy Károly Mátyás diák cz. színmunkájából.

Szerdahelyi: Dalok a Hála ünnepe vagy a Tündérlak cz. vígjátékából.

Szigligeti Ede: Népdalok Két pisztoly cz. színművéből.

Szigligeti: Dalok a Rab cz. eredeti színműből.

Mindezek akkor jelentek meg, amikor az emberek inkább sírtak, mint daloltak.

Müller Adolf az édesapja úriutcai könyvkereskedése udvari helyiségében gyorsajtóján 2 napilapot (Jövő és Köztársasági Lapok), a Lukácstól átvett Katholikus Néplapot és 2 német folyóiratot (Der Patriot, Elternzeitung) nyomtatott. Ezenkívül még 6 magyar és 4 német könyvet. (A magyarok: Robespierre három beszéde, Táncsics Vasárnapi egyesülete, Gál Sándor katonai szakmunkái és Halász Bálint törvényjavaslati.) Aztán hadbavonult és mint honvédtiszt hősi halált halt. A nyomdát, melyből a későbbi Lloyd-nyomda származott, fivérei, Emil és Gyula vezették tovább.

Táncsics Mihály kifogyhatatlan vállalkozó kedvében külsőjózsefvárosi örömvölgyutcai kis házában parányi nyomdát rendezett be, 2 szedőt és egy nyomtatót fogadott hozzá s itt mint nyomdász, kiadó, szerkesztő és író egy személyben, nyomatta a saját dolgait, a Munkások Ujságát, 2 nagyobb könyvét és 2 röpiratát. Hamar abbahagyta, lapja kelendőbb volt, mint ahány példánnyal szolgálhatott s ismét gyorsajtóval bíró nyomdákhoz fordult.

Ezzel az egyik új nyomda még 1848-ban kiesett. De nem jutott a következő évre egy másik sem, Eisenfels Rudolfé, ki Lukács példáját követve kilépett Kozma vállalatából, melynek könyvelője volt. Gyorsajtó-tulajdonos lett a lipótvárosi Háromkorona-utcában. Csupa izzó forradalmi kiadvány jelent meg nála, Valoh Budapesti Divatlapja hetenkint négyszer, melléklapjával, a Nemzetőrrel, Saphir folyóirata Der Wahre Ungar s egy sereg szilaj röplap és felhívás. Windischgrätz azonnal lefoglaltatott mindent, amit ott találtak s Eisenfelset vasraverve hurcoltatta börtönbe. Amikor 1850-ben szabadult, gazdag rokonai (a Guggenberg-család) és Emich segítségével újra kezdte vállalatát, melyből később a mai Athenaeum lett.

Nyomdászatunk krónikásai azt állították, hogy Bucsánszky Alajos csak 1849-ben kezdett nyomtatni. Ennek ellentmond, hogy már 48-as könyvekben is találjuk nyomdai jelzetét. Tény, hogy 1848-ban hozta át könyvkereskedését Pozsonyból Pestre, hol a kerepesiúti Fehér Ló szálloda mellett nyitotta boltját, de már akkor kellett gyorsajtójának is lennie, mert gyors egymásutánban bocsátott ki 1848-ban 10 magyar és 6 német, 1849-ben 9 magyar és 4 német nyomtatványt, többnyire rövid terjedelmű népies és vallásos kiadványokat. Figyelemreméltó sajtóterméke Kliegel József felolvasása az egysín rendű vaspályáról (1848) és Zalár költeménykötete (Szabadságdalok, 1849). Ő az egyetlen fővárosi nyomdász, aki nem adott ki sem hirlapot, sem folyóiratot.

A V I D É K

Nyugaton, keleten, az ország közepén, mindenütt voltak a háborúnak nyomdaáldozatai. Az ellenséges megszállást mindegyik megsínylette s volt olyan is, mely belépusztult.

Pesten Windischgrätz bezáratta az Eisenfels-nyomdát, Kaposvárt Jellasich katonái puskagolyókat öntenek a Knezevich-nyomda betűkészletéből. Nem tudni, következménye, vagy kezdete volt ez a nyomda végének? A nagyenyedi ref. kollégium nyomdája a város megrohanásakor lángokban semmisült meg.

Ahova a császári hadsereg betette a lábát, ott elvonta a nyomdák elől a szabad levegőt. Azonnal elhanyagoltnak. A megkezdett munkákat abba kell hagyni, új nemigen akad, a cenzúra minden szabadabb megnyilatkozást elfojtana. A nemzeti kormány területén viszont a nyomdák mindenütt felendülnek. A gondolat- és vélemény szabadság a nyomdászat éltető eleme. Csak bele kell lapoznunk a kiadványokba, hogy lássuk a különbséget. Az ellenségtől távoli alföldi, tiszántúli és erdélyi magyar nyomdák termékeinek szelleme friss és bátor, a hadvonulásoktól sujtott Dunántúl és Felvidék hangja nyomott és óvatos.

Legkorábban Pozsony került tartós megszállás alá, meg is maradt alatta, a hanyatlás is itt a legszembetűnőbb. Landerer Lajos apja idejében az ország legnagyobb nyomdavárosa, a könyvkiadás központja; 1848 végén jelentéktelen vidéki nyomdaszékhely, legalábbis a magyar irodalom szempontjából. Még megvan ugyan a 4 nyomdája s van kiadással foglalkozó 5 könyvkereskedője, de ami itt megjelenik, nagyjából a német irodalomra tartozik: 2 német hírlap, 2 német szépirodalmi folyóirat, 3 német élclap, 42 német könyv.

A megszállás előtt a magyar nyomtatványok száma ugyan kb. félszáz, de kevés köztük a figyelemreméltó. A legfontosabb nyomda Landereré, melyet most Belnay-nyomdának hívnak; amikor ugyanis a pozsonyi országgyűlés

idején megszaporodott a munka, Landerer a maga eltörpült üzeméhez hozzávásárolta Belnay Alajos örököseinek nyomdáját s ezt a magáéval egyesítette. Legnevezetesebb terméke Széchenyi István két javaslata s néhány hónapra a Budapesti Hiradó.

Amikor műhelyét, melyhez eddig sem volt valami nagy kedve, eladja, a magyar könyvkiadás egyik végvárát veszttette el.

Lesüllyedt Nagyszombat nagymultú akadémiai nyomdája is, mely egykor az egyetem nyomdája volt. Március 15-e óta 3 magyarral szemben 12 idegennyelvű nyomtatványt adott ki, főleg németeket. A 3 tót lapocskát kivéve, szinte csak aprónyomtatványokra telik neki, tulajdonképpen könyv csak Taxner Ignác magyar neveléstudományi könyve.

A Dunántúl minden megyeszékhelyén van nyomda s azonkívül Kőszegen, Pápán és Vácott. Kicsinyek, ódonak, munkásaik hetibére ágy, ellátás és 1—2 p. frt, de a kezdetleges viszonyok közt is szorgalmasak. Csak Zalaegerszeg, Szekszárd és Kaposvár ezévi termékeit nem jegyezte fel a könyvészet; onnan úgylátszik könyv nem került ki. A többi mind nyomtatott 4—8 könyvet, sőt Ramasetter Veszprémben 13-at. S mindegyiknek van 1—2 olyan munkája, mely irodalmi vagy tudományos szempontból figyelemreméltó. Felszerelésük ócska, még a régi fasajtók vannak használatban, noha, ha tehetik, vásárolnak egy-egy vassajtót Wankó Dánieltől, a pesti hengermalom ügyes gépészétől. Ilyen Wankó-féle sajtóval dolgozik Magyaróvárt Czéh Sándor, Komáromban Sieglerék. Győrben még bécsi gyorsajtó is van, Sauervein Viktor szerezte, amikor a Streibig-nyomdát évi 2000 frt-ért bérbe vette. Öt ujságot nyomtat vele.

A legtöbb viszontagságot a komáromi nyomda látta. Gazdája, Siegler Antal, mint könyvkötőmester csinos vagyont szerzett a vásári ponyvasátorban árult hamisított kalendáriummal és a rémes históriákkal. Könyvkereskedést nyitott a piacon, Heckenast bizományosa lett és Heckenast példáján felbuzdulva ő is kölcsönkönyvtárt tartott, melyben havi 40 krajcárért lehetett olvasmányt kapni. Nyomtatott címjegyzékében 3000 művet ajánlott látoga-

METTERNICH!

Rabok voltunk mostanáig,
Kárhoztak ősapáink,
Kik szabadon éltek halnak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.
A magyarok istenére
Esküszünk
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Petőfi.

BUDÁN,

A' MAGYAR EGYZETMI NYOMDA BETŰIVEL.

EGYHÁZI BESZÉD, MELLYET MAGYARHON SZERENCSES ÁTALAKÚLÁSA

ENLÉKÉRE TARTATOTT
HÁLAÜNNEPÉLY

ALKALMAVAL.

A' KECSKEMÉTI REFORMÁLT HIVEK TEMPLOMÁBAN,

April 9-diken 1848

MONDOTT

Mihó László

REF. SEGÉD-LELKESZ

Kinyomtatni rendeltetett 1848-dik evi April' 10-ken
Kecskeméti város Elnökljárósága által

KECSKEMÉTEN,

NYOMTATOTT SZILÁDI KÁROLYNÁL.

tóinak, de ezek közt, sajnos, csak 189 a magyar. A férjhez menő Weinmüller Franciskától testvérével együtt megvette a nyomdát s hogy még több példányt nyomathasson a kalendáriumból, Wankónál megrendelte a vassajtót. A betűkészletet is megújította. Három hónapig örvendett új műhelyének, ekkor, 1848 szeptember 17-én óriási tűzvész támadt a városban, porig égett 405 ház, 5 templom és elpusztult a nyomda is. Elhamvadt a Komáromi Kalendárium minden példánya, úgyhogy 1849-re nem is jelenhetett meg. A lángok martaléka lett az egész papírraktár, a betűk összeolvadtak, az új kézisajtó is annyira megsérült, hogy csak tetemes költséggel lehetett helyreállítani. De Sieglerék keményfából faragott emberek lévén, nyomban hozzá-

láttak a nyomda újjáteremtéséhez s az valóban másfél hónap alatt újra munkához láthatott. Még gyorsajót is rendeltek Loeser Henrik bécsi gyárában, de ez az ostrom miatt kintrekedt s csak 1849 október végén tudták felállítani, amikor már igen kevés szükség volt rá.

A kalendárium kiesését a 2 komáromi hirlap pótolta. Jó minőségű papíron, élesvágású betűkkel nyomatták 9 nyomdai munkással (legalábbis ennyi írta alá azt a 2 emlékdíszlapot, mellyel két volt kartársukat, Árkossy Booch Frigyes huszárfőhadnagyot és Szókupy János hadnagyot megtisztelték.) Az újságon kívül nyomták Klapka falragaszait, melyekben hol győzelmes csatákról számol be, hol drákói szigorral fenyegette a politizálókat.

Az ostrom és bombázás forró napjaiban a nyomda folyton helyet cserélt, pincéről pincére vándorolt, hogy találatmentes helyet találjon, gyakran a leghevesebb gránáttűzben hurcolták a felszerelést és a szedést egyik pincéből a másikba. Egyszer egy bomba be is csapott a földalatti nyomdaműhelybe, 2 szedőnek 3 napig zúgott tőle a füle, de nagyobb baja szerencsére nem történt.

A Felvidék első nyomdávárosa Kassa. Nyitrán Neugebauer József azzal lep meg, hogy 3 hónapon át kéthetenként Gyógyszerészeti Hirlapot jelentet meg. Az egri érseki nyomda papi felügyelet alatt működvén, vigyáz, nehogy az egyház felfogásával ellenkező irat kerüljön ki belőle. Orosz Ádám az országgyűlési választások alkalmával figyelmezteti a szavazókat a katolikus szempontok követésére, Vezzerle Gáspár a káptalanok védelmére kel. De távolról sem idegenkedik a polgári és népi szabadságjogoktól. Fraenkl M. J. az amerikai Egyesült Státusok függetlenségi nyilatkozatát és alkotmányát ismerteti, Makáry pedig II. Rákóczi Ferenc 1709-i szózatát adja ki. Egyébként a nyomda, miként Sárospatakon Nádaskay András is, az iskolákat látja el terjedelmesebb tankönyvekkel. Ugyanezt teszi Kecskeméten Szilády Károly.

Az 1801-ben keletkezett szegedi Grünnyomda 12 faprésen híres naptárt, 4 egymást követő újságot, a ponyva számára verses csataleírásokat, a hívők-

nek mérséklő egyházi beszédek nyomtat, igényesebb olvasók részére pedig 2 fordítást, Volney Természeti törvényét és Repiczky Keleti óráit.

Bittermann Károly 1842-ben 2 szekérrel költözött Óbudáról Szabadkára, magával vivén az eddigi gazdájától, az egyetemi nyomdától kapott 2 kiselezetett fasajtót, továbbá 10—12 fajta betűsorozatot meg a szükséges szekrényeket és állványokat. Szárics polgármester felkarolja, de figyelmezteti, hogy a disznóölés, mint mellékfoglalkozás, többet hozhatna neki, mint a nyomdászat. A disznóölést nem vállalja, a nyomdája mindazonáltal fennáll, ő is Wankó rendelői közé áll s 1848/49-ben 2 hetilapot ad ki, a Honunk Állapotát („a nép felvilágosítására“) és legkisebb ívű plakátalakban a Közlöny Kivonatát „a lap hiányok pótlására“. Ezért majd becukják. Érdekes tudományos nyomtatványa Szárics Jenő Lélektana, 414 lapon 8 könyomatú táblával.

Túl a Tiszán ott van Réthy Lipót szarvasi népnomdája, melyről már szóltunk. S ott Debrecen, azelőtt öreg csendes város, 1849 elején azonban olyan mint a hangyaboly. Ideiglenes főváros, országgyűlés színhelye, tele egy sereg ujság harczajával, utcái lármásak, a lakások zsúfoltak, a kávéházakban nyüzsögnek. Az alig öt hónap alatt, amíg az ország székhelye, ott sola nem látott nyomtatványmennyiség árad ki sajtóiból.

Szerencse, hogy 1848-ban a város tanácsa Tóth Endre művezető sürgetésére rászánta magát az első 2 vassajtó Wankónál eszközölt megrendelésére s egyúttal új betűket is hozatott Prágából. Különben a hirtelen rászakadt feladatokkal nem tudott volna megbirkózni. A személyzetet is szaporították s 1849 tavaszán folyvást szaporítják. A tanács utasítása szerint az új pesti árszabály szerint fizetik. Ha szükség van rá, a nyomda segélypénztárához is folyamodhatnak. Ennek alapjához maga a város minden inas beszegédtetése alkalmával 5 váltóforinttal, a felszabadult pedig 10 forintnyi illetékel járul (s azonfelül természetesen a szokásos traktát is köteles adni).

Már 1848 is sok munkát hozott. A számadások felsorolnak 27 nyomtatványt (közhirdetést, tudósítást, felszólítást a polgárokhoz, feliratot az or-

szágygyűléshez, honfiszózatot stb.), melyet a városi tanács nyomtatott, olykor 12.000 példányban, s ingyen szétoztatott.*

A nyomdai árszabásról a július 2-án megindított Alföldi Hirlap kiadóájával kötött szerződés nyujt némi tájékoztatást. Egy-egy szám előállításí ára medián nyomtató papíron, egész ív terjedelemben, 500 példányban, cicero és garmond betűkkel, 15 ezüst frt. 20 kr. Minden további 250 példány 5 p. frt. 4 kr. Foglalóul az első hónapra eső 8 számért előlegesen 122 ezüst frt. 40 kr. fizetendő, azontúl pedig évnegyedenként az utólagosan kiállított számla összege. A fizetés elmulasztása esetén a nyomtatás azonnal beszüntethető s a kiadó vagyonaára a hátralék erejéig foglalás foganatosítható.

1849-ben a kormány körlevelei, buzdító szózatai, rendeletei, katonai szolgálati utasításai, állandó és mindig sürgős munkával halmozták el a városi nyomdát. Az ő teendője volt az országgyűlés jegyzőkönyveinek 600 példányban való nyomtatása is, amire nézve Tóth Endre az országgyűlés kornelnökével, Almási Pállal kötött március 3-ról kelt szerződést. Sokszor nem tudták, mihez fogjanak előbb s Záborszky képviselő az országgyűlésen meg is támadta a nyomdát késedelmeskedése miatt. Tóth azzal védekezett, hogy minden munkája ellenére egyik Wankó-féle sajtóját s azonkívíl még egy régíbb másík sajtót lefoglaltak a banknyomda számára.

Júniusban ismét helyreállt a régi csönd. Csak a sok kifizetetlen számla körül volt baj, a március-május havi munkákért a kiutalás késett — s nem is történt meg soha. 1850-ben a 3281 frt 50 kr. hiányt mint bevehetetlenl számoltták el.

Az augusztus 2-i debreceni csata után a várost megszállta az orosz haderő s nyomában betódult az osztrák hivatalnoki kar. A cenzúra új életre kelt, következésként a nyomdának úgyszólván semmi munkája nem volt. 1849 másodík felében az egyetlen kiadványa a Debreceni Kalendárium.

A kisnyomdák hálózata kelet felé Ungvárig és Máramarosszigetig terül el.

* Csürös i. m. 457—458. l.

Valamikor vándorszínész korában erre járt Arany János s mivel neki kellett a színlap kinyomtatásáról gondoskodnia, Nagykárolyban kereste a nyomdászt. Nem volt könnyű a házára rátalálni. Udvarán fehérgatyás öreg ember fát vagdalt. Arany cselédnek gondolja, megkérdi, merre lehet a nyomda tulajdonosa? Az öreg a baltát le sem téve, azt feleli, ő volna az. Arany előadja, hogy színi cédulát kíván nyomtatni. Az öreg folytatja a favágást s közben dűnnyög, nem tudja, elég lesz-e hozzá a betűje? Végre bemennek a kamrába, sok fiókból sok keresgélés után összeszednek annyi betűt, amennyi a cédulához elégnék ígérkeznek. Az öreg befogja Aranyt is a munkához, Arany keveri a festéket s együtt szedik és nyomják a cédulát.*

Régen 1848 előtt történt, az öreg Gőnyei Gábor helyett már a fia kezén van a nyomda, de más változás alig történt Nagykárolyban és még mindig ugyanazt a pillanatképet lehetne felvenni.

Kolozsvár. Három nyomdája közt a liceumi a legnagyobb. Emeletes ház. Az utca felé nyílik a hozzátartozó könyvesbolt és könyvkötőműhely, mindkettőt Nagy-Ajtai Kovács Sándor magister, gubernális könyvkötőmester vezeti. Hátul van a nyomda, melyet pár éve könyvosajtóval is felszereltek. A nyomdában csendes időben 6 szedő és 2 nyomtató dolgozik, de a létszámot 1849-es kirendeltsége idejére megkettőzte. Az emeleten van az igazgatóság, élén Szentpéteri Imre főkormányszéki irnokkal. Itt van Bartók Lukács nyomdavezető szobája is.

Elsősorban tankönyveket nyomtat, erre jogosította fel I. Ferenc király kiváltságlevele, mely szerint az összes erdélyi r. kat. tanintézetekben használt tankönyveket kizárólagos joggal nyomtathatja és árusíthatja. De címeiket nem találom Petrikben. 48-as termékei közt van azonban egy 500 lapos szépen kiállított és a szerző arcképével is díszített kötet: Szabó János egyházi beszédei. S itt nyomták az erdélyi kiváltságok képeivel sűrűn illusztrált Kis Követ c. folyóiratot, valamint a Mult és Jelen kormánylapot.

* Gyöngyösy László nyomán Firtinger i. m. 65—66. l.

Ha a líceumi nyomda felszerelése jobb is, mint a ref. kollégium nyomdájáé, mégis a református látszik a termékenyebbnek és változatosabbnak, mert vezetői buzgó kiadók. A református egyház a nyomdát bérbeadta s a bérlő 1840-től 1848 szeptember végéig Tilsch János, október 1-től pedig özv. Barra Gáborné & Stein János. Valamennyien könyvkereskedők. Tilsch boltja a régibb, valamikor, még apja idején, könyv- és pipereüzlet volt. Az átutazó Kazinczynak igen tetszett „mint állanak itt együtt a fichükkal, bijoukkal, piros és fehér kenőcsökkel, porcellánnal, a kötetlen és kötött bibliopolai portékák“.

Tilsch János kiadótevékenységében öntudatosan hangsúlyozta az erdélyi szellemet; nem egy jellegzetes erdélyi munkát haszon reménye nélkül csupán hazafias becsvágyból adott ki. 48-as kiadványai javarésze is a különleges erdélyi gondolatot istápolta. Ilyen Teleki Domokos Unió-hangok c. röpirata, Erdélyi Artúr írása Erdélyről, Jancsó Károly Aggodalma és megnyugtatósa a magyar nemzetiség ügyében, Szilágyi Sándor leírása a forradalmi mozgalmakról, a Bérczvirágok — az erdélyi ifjúság almanachja — és a Rejtelmes levelek I. Rákóczy György korából. Tilschet az Ellenőr és a Szabadság, e két merész hirlap kiadása miatt a forradalom után nehéz várfogságra ítélték.

Stein János, aki Barráné húgát, Dobrai Rózát vette feleségül s eleinte sógor-nője „könyv- és szépműáros bolt“-ját vezette, majd társult vele, szintén az erdélyiség szolgája. Az ő könyvkereskedésében is volt egy „tiltott könyvek dutyia“, mint annakidején Wigandnál Pesten. Gyulai Pál „szellemi kocsmá“-nak nevezi; találkozóhelye a kolozsvári tudósoknak és költőknek.

A harmadik kolozsvári nyomda Ocsvai Ferencé. Pethe Ferenc alapította 1827-ben, tőle átvette Méhes Sámuel az Erdélyi Hiradó nyomtatására. Ocsvai e lap segédszerkesztője s mikor Méhes nyugalombavonul, a lapot a nyomdával együtt átveszi Ocsvai. Itt jelent meg a Vasárnapi Újság is.

A kolozsvári lapok novemberben szűntek meg, ekkor foglalták el ugyanis a császáriak a várost. A szerkesztők elmenekülnek. De karácsonyra Bem

visszaveszi Kolozsvárt, Ocsvai újra ott terem s megindítja a Honvédet, az erdélyi magyar hadsereg lapját.

Világos után ismét eltűnik s 12 évig bujdosik a Szilágyság hepe-hupái közt. Kolozsvár, hol kizárólag csak magyarnyelvű nyomtatványok jelentek meg, az erdélyi magyar szellemi gócpont, míg Szeben a szászoké, Balázsfalva pedig a románoké.

Szebenben Hochmeisteréknak csak szép könyvkereskedésük van még, nyomdájukat bevándorolt németnek adták el. Néhai Hochmeister Márton kiengyelítő magyar-német-román-latin szelleme, hívő katolikussága, eszményesített szabadkőművessége már a múlté. Utódai alatt a sajtó öntudatosan német és önző lett, a békés együttlét helyett a nemzetiségi harcot választja. Balázsfalván Cipariu Timoteus kanonok magyarbarát lapot szerkeszt Organulu Nationale címen. Ellenlábasa ugyanott a Gazieta de Transilvania. Az utóbbi szerkesztője unió- és magyarelles magatartása miatt a szabadságharc alatt tanácsosnak érzi, hogy kionsjon az országból. Havasalföldön az orosz hatóságok letartóztatják.

Minden vidék nyomdáinak megvolt a maguk külön helyi színeze, mindegyiknek a termékei ízben, lelkületben s árnyalati jellegzetességekkel, külső kiállításukban különböznek a többitől. A táj iránti kegyeletben és a lakosság gondolatvilágával való kapcsolatban van a gyökerük.

V Á N D O R L Ó N Y O M D Á K

Annyi minden jött mozgásba 49 újesztendéjére, ne csodálkozzunk, hogy a nyomdákban is nagy lőn a felfordulás. Bizonyosra vehették, hogy a bevonuló osztrákok át fogják őket kutatni és minden forradalmi ízű nyomtatványt el fognak kobozni, előállítóit pedig felelősségre vonni.

A nyomdászok tehát irigykedve hallották, hogy számos kartársuk kirendeltetett Debrecenbe.

Az egyetemi nyomda állami intézmény, itt nyomtatták a kormány hivatalos kiadványait, köztük a Közlönyt és az 1848 július 2-ra Pestre összehívott országgyűlés üléseinek jegyzőkönyveit (melyek a mai országgyűlési könyvtár példányán kívül megsemmisültek). Munkássága annyira fontos volt, hogy személyzetét mentesítették a katonai szolgálat alól és Szemere belügyminiszter a bevonultakat visszarendelte.

Most, Windischgrätz közeledtére a honvédelmi bizottmány elhatározta, hogy a Közlöny nyomtatásához használt gyorsajót és 2 kézigépet megfelelő mennyiségű betűkészlettel és a betűöntődével szállítsák Debrecenbe s a felszereléssel menjenek a Közlöny szedői és nyomtatói is, kik ezentúl a szerkesztő, Gyurmán Adolf igazgatása alatt fognak állni s tőle kapják járandóságait is. A különítményt hivatalosan „állodalmi nyomdá“-nak nevezték el. Az állodalmi nyomda ezentúl híven követte a kormányt vándorútjain. Májusban vele együtt tért vissza a fővárosba, júliusban vele ment Szegedre, majd Aradra, végül Lugosra, hol augusztus 13-án még kinyomták a Közlöny utolsó számát, de szétoztására már nem került sor. Az augusztus 5-i szám valahol útközben ismeretlen helyen, ismeretlen nyomdában készült, mert mikép szerkesztője (már nem Gyurmán, hanem Emődi Dániel) megjegyzi, „az állodalmi nyomdaszerek távolléte miatt a Közlöny csak a jelen alakban jelenhetik meg“.

Szegény vándorlegény már mind, a kormány, a hadsereg, a nyomda és maga a Közlöny.

A kirendeltség két utolsó terméke Aradról keltezett. Mindkettő kiáltvány, az egyik Görgei parancsuralmát jelenti be, a másik hírül adja Kossuth és a kormány lemondását.

Miután a Közlönyön kívül más fővárosi lapok is Debrecenbe menekültek s az ottani városi nyomda túlterheltsége miatt a Márczius Tizenötödike előállítását nem vállalta, a kormány nemhogy örült volna kíméletlen házi ellenfele kényszerű elnémulásának, hanem a sajtószabadság eszméje iránti tiszteletből maga sietett a megszorult falurossza segítségére s különítményt rendelt Debrecenbe a kolozsvári kath. lyceum-nyomdából is. Művezetője, Bartók Lukács, naplójegyzetei nyomán írja: „Január 31-én 1849-ben indultam Debrecenbe 11 egyénnel s ott voltunk június 4-ig. A róm. kath. lyceum könyvnyomdájából elvittem rendelet következtében 2 vasprést, a ref. kollégium nyomdájából egy vasprést s mind a két nyomdából garmond és cicero betűket nagy mennyiségben, úgy, hogy a lyceum nyomdájában nagyon kevés betű maradt volt meg. Nyomtattam a Martius 15-két mindennap fél iven, hol 800, hol 600 példányban. Nyomattattam a hivatalos Közlönyt is egynéhány ivben; hivatalos nyomtatványokat is nagy számmal. Junius 9-én az egész személyzet a felszerelésekkel együtt hazament Kolozsvárra. Többé nem volt szükség rá.“ (A Közlönyt akkor nyomta, mikor az állodalmi nyomdát becsomagolták, hogy visszatérjen Pestre.)

A hivatalos kiadványok közt volt a függetlenségi nyilatkozat is: „Nyomatik a Kolozsvárról ideiglenesen Debreczenbe áttett nyomdában“.

Ez volt a második nyomdai kirendeltség.

De volt még több is. Mindenekelőtt a tábori nyomdák.

Már amikor 1848 nyarán megindultak a hadműveletek Jellasich ellen, a pesti Károly-laktanyában, melyben a bankjegynyomda volt elhelyezve, berendeztek egy kis tábori nyomdát és azt Deutsch Dávid miskolci nyomdászra bízták. Közlelebbit nem tudunk róla, azt sem, hogy egyáltalán működött-e? Az ellenfél, Jellasich, szintén rendelkezett tábori nyomdával, mely Medakovics Dániel újvidéki műhelyében született s többnyire dunai hajón

sokszorosította magyarelles kiáltványait. Tábori nyomdája volt az osztrák hadseregnek is. Az egyiknek vezetőjét Bruss Károlynak hívták.

Bem tábornok decemberben a debreceni városi nyomdától sajtót, hozzávaló betűket, továbbá 2 szedőt és 2 nyomtatót kért, hogy Erdélybe magával vigye tábori használatra. Meg is kapta, ez nyomtatta a gyors hadműveletek közben kiadott kiáltványokat, rendeleteket s többek közt Petőfi lelkesítő csatadalait. A nyomtatók egyike, Kuttor Sámuel, az út fáradalmaitól kimerülve, menetközben elmaradt s a mócok agyonverték. A nyomda végállomása, augusztus 20-án, a nyárádszentannai Lázár-kastély udvara, onnan kapta vissza Debrecen.

Amikor Schlick galíciai hadteste 1848 decemberében bevonult Kassára s az ottani magyar lapoknak meg kellett szűnniök, az osztrák tábornok megparancsolta Werfernek, hogy az ő számára tábori nyomdát állítson. De Schlicket hamarosan visszaverték s Werfer Debrecenbe ment, hol a kész nyomdát felajánlotta a magyar minisztériumnak. Főhadseregünket kíserte, vele vándorolt hegyen-völgyön, Alföldön, Felvidéken, Dunántúlon. Felszerelése egy kéthengeres sajtó, egy autografáláshoz szükséges 4 kővel bíró kőnyomdai sajtó (mellyel az említett szép budai ostromképet készítette), 7 láda betű, 2 láda nyomtatókészlet festékkel és szerszámokkal, 4 poggyászláda s a mindezek szállítására szükséges társzekerek, ponyváin nagybetűs felirattal: „Tábori nyomda“.

Werfer főhadnagyi rangban vezet, a munkásai — 3 szedő, 1 nyomtató és 1 kőnyomósegéd — őrmesterek, hosszú karddal, havi zsoldjuk 40 frt, ellátásuk napi egy font hús, fél font szalonna, egy itce bor és kenyér. A nyomtatót Hurban tótjai Trencsén közelében elfogták és kémnek tekintve őt, agyonlőtték. A kőnyomósegéd pedig a július 15-i váci csatában orosz fogásba esett.

A tábori nyomdászoktól az örökké izgó-mozgó Landerer sem maradhatott el. Amikor Hentzi Budáról bombázza Pestet, a Lipótváros és Belváros lakói a városligetben rögtönzött táborban kerestek menedéket. Néptábori parancs-

Pesthez közel

Hadseregünk győzelemről győzelemre siet. April 2-kától kezdve az ellenséget folytonosan nyomja hátra, és veri vitézül.

April 7-kén a főhadiszállás Gödöllőn van.

A részleteket nem emlegetem, — hadseregünk Pest előtt áll, ez a fő; a két főváros és a nemzet szíve dobog a viszonzlás öröme.

Él a haza!

Miskolcz, April 8. 1849.

Szemere Bertalan.

felsőmagyarországi t. h. országosbíró
és az országos honvédelmi bizottmány tagja.

nokság alakult, mely hatósági hirdetményeket és hadijelentéseket tesz közzé. Nyomdára van szükség. Landerer azonnal felállít egyet, vassajtóval, nagy, nagyobb és legnagyobb betűkkel, a Király- és Rózsa-utca sarkán.*
Bűnlajstromán egy hibaponttal több.

* Firtinger i. m. 196—197. l.

A REPÜLŐ BANKÓGYÁR*

Mégsem Landerer & Heckenasté az ország legnagyobb nyomdája s nem a komárominak volt a legfordulatosabb sorsa. A bankjegynyomda felülmúlta mind a kettőt.

Az osztrák Nemzeti Bank ellenséges állásfoglalása és a magyar állampénztár üressége láttán Kossuth gyors elhatározással magyar bankjegynyomda felállítására határozta magát.

Erre a célra bajosan választhatott volna már meglevő nyomdát. Hiszen bankjegynyomdának a munkája természeténél fogva szigorú ellenőrzés alatt kell állnia s csak megválogatott, fegyelemre fogott, esküt tett munkásokat alkalmazhat.

A saját tapasztalataiból tudta, hogy szervezésére és vezetésére Landerer Lajosnál kiválóbb és alkalmasabb egyént alig találhat. Landerer villámgyors felfogásával világosan tekinti át feladata szövevényeit, hamar határoz s amit határozott, azt eréllyel viszi keresztül. Megbecsülhetetlen a szakismerete. Tudja, milyen gépekre, műszerekre és anyagokra lesz szükség, hol lehet azokból a legjobbakat beszerezni, ismeri az árakat és a szállítókat, kiket sietésre tud rábírní, s ami a fő, ismeri a munkásokat és a kiválogatható munkatársakat.

Kossuth május közepén érintkezésbe lép Landererrel, megbeszéli vele a kérdést s a két erős ember rögtön meg is állapodik. Néhány nap múlva Landerer kezében van a kinevezése az új nyomda szervezőjévé és vezetőjévé.

A minisztertanács még májusban elhatározza a nyomda létesítését és Kossuth már május 25-án felszólítást intéz a nemzethez, melyben némi túlzással és csodálatos derűlátással azt mondja: „A kincstári utalványok nyomtatás alatt vannak. Az egy és kétforintos pénzjegyek kibocsátása szintugy

* Faragó Miksa drámai erejű előadása nyomán. I. m. 114, 118—119, 185—184, 198, 252, 255, 258, 266, 285—287, 292—294. 1.

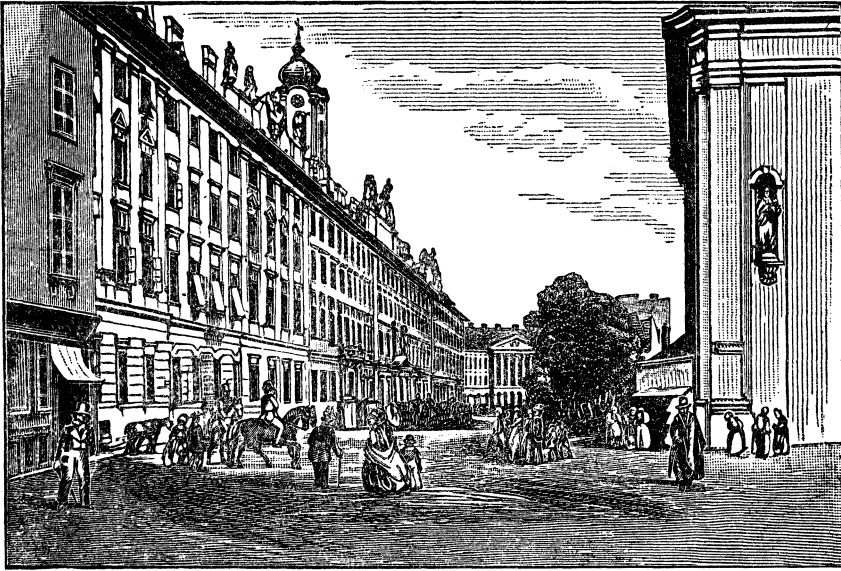
munkába vétetett. A technikai kiállítás sok és bonyolult munkát s biztosítási rendezést kíván. Az utalványokat 10—12 nap alatt, a pénzjegyeket 6 hét alatt kiállíthatni remélem.“

Pedig tudta, milyen óriási arányú és sokágú terv megvalósításáról van szó. Hiszen a képviselőház az aug. 24-én előterjesztett pénzügyminiszeri költségvetés szerint a bankjegynyomda felállításának költségeire az 1849. év első fele terhére irandó akkor rettenetes összeget, 500.000 frt-ot irányzott elő. Helyiségül a Károly-kaszárnya (a mai Városháza) gránátosutcai homloképületét jelölték ki. Ide kellett Landerernek a bankóprést elővarázsolnia. S ezt oly hirtelenséggel tette, hogy még a nyomdászok közt is általános bámulatot keltett.

Egyszerre gondoskodott a személyzet felfogadásáról és a felszerelés beszerzéséről s közben megfogalmazta a szervezeti szabályzatot is.

Ügyvezető igazgatóvá kinevezette Conlegner Károly reáliskolai tanárt, gondoskodott 2 vésnökéről, a litográfiai osztály vezetőjéről (a választás Grimm Vincére, Walzel jobbkezére esett), főszedőről és a nyomóosztály főintézőjéről, gépmesternek megnyerte Wankó Dánielt, s kiválasztotta az öntő- és stereotypáló-osztály vezetőit. A rajzok és minták készítésére Tyroler József európai hírű magyar művészt szerződtette. Az volt az elgondolása, melyet meg is valósított, hogy a bankjegyek alapnyomásait és a tónusnyomásokat litográfiai úton készítsék, míg a rajzos részeket és a betűket rézlapokról nyomják.

A legjobb osztályvezetőket fáradhatatlan tárgyalások során még könnyű volt kiválogatni, de már sokkal nehezebb a megfelelő munkásokat összehozni. A cenzúra megszűnte után a megszorodott hírlapok és a lázasra fokozott irodalmi élet annyi munkát adott a nyomdáknak, hogy nyomdászsegédekben jelentékeny hiány támadt. Pedig a bankjegynyomda személyzetének létszáma közel 200 főre volt tervezve. Landerer azonban ezzel a feladattal is megbirkózott. A tanonciskolával és a segédegylettel kapcsolatban neki volt a legnagyobb ismeretsége és tekintélye a nyomdászsegédek köré-

A Károly-kaszárnya

ben. Elég önzetlen volt ahhoz is, hogy a saját nyomdája néhány megbízható emberét engedte át az új intézménynek. Mégsem tudott elég hazai munkást felhajtani. Naponta levelezett külföldi kartársaival és segítségükkel számos tapasztalt németországi munkást hívott meg a bankjegynyomdához.

Betűszedő a munka természetéhez mérten csupán 4 kellett s ezek közül is csak kettő magyar (egyikük Malatin Antal, a Tizenkét pont és a Talpra magyar márciusi szedője), de a nyomtatók száma 60, a könyvmóké pedig 40. Semilyen más hazai nyomda nem dolgozott ekkora személyzettel.

A bankjegynyomda munkásainak rendes heti fizetése 20 forint, keresetük azonban a túlórázással jelentékenyen megnövekedett.

Akkori magyar különlegesség, hogy az ügyvezetés, miután a személyzet nagyobb része német s a magyar munkások is tudtak németül, német nyelven folyt; a munkarendi szabályzatot is németül fogalmazta meg Landerer s német nyelven is adták ki. 14 szakaszból állt:

1. A munkások esküt tartoznak tenni.
2. A munkaidő napi 10 óra s reggel 7-től 12-ig és d. u. 2-től 7 óráig tart.
3. Hivatalos időn túli rendkívüli munkákért kettős napi keresetben részesülnek.
4. Félórai késés félnapi kereset levonásával büntetetik. Még később érkezők aznapi keresetük elvesztésén kívül még 2 napi kereset levonásával bírságoltatnak.
5. A munka megkezdése előtt a munkások a ruhatárban tartoznak az e célra kirendelt hivatalnokok előtt felső ruháikat levetni és az előírt dolgozóruhában — kék zubbony, kék nadrág — a munkába állani.
6. A munkahelyiségekben kiutalt helyeiket nem hagyhatják el, más munkaosztályokba ellátogatni és más osztályok munkásaival társalogni tilos.
7. A gépét és munkaeszközét, valamint a dolgozóhelyét kiki tisztában tartja.
8. A munka bevégzését 12 és d. u. 7 órakor házi csengetyű jelzi, amikor is a munkások a hivatalnokok felügyelete mellett a ruhatárban átöltözködnek.
9. A főbiztos vagy technikai igazgató bármely munkást akármikor átmozgathat.
10. Akinél motozáskor üres fehér papírt találnak, elveszti alkalmazását és átadatik rendőri eljárásnak.
11. Kész vagy félig kész bankjegy, vagy annak előállításához szükséges anyag vagy munkaeszköz eltulajdonítása a bankjegyhamisításra előírt büntetéssel sújtatik.
12. Másnál tapasztalt kötelességellenes eljárást vagy gyanus magaviseletet jelenteni kell, aki ezt elmulasztja, bűnrészesnek tekintetik.

13. Véglegesítettek 3 havi felmondással, hasznavehetetlenek 14 napi felmondással, vétkesek azonnal bocsáthatók el.
14. A birságpénzeket jótékony célra fordítják.

A munkások a műhelyen kívül karddal jártak; ez március óta általános divat, jelképe annak, hogy mindenki a haza katonája. Egyébként is, szolgálatuk szinte katonai természetű. Épp ezért a tényleges katonai szolgálat alól fel voltak mentve, sőt, az erre vonatkozó nyílt rendelet szerint még önkéntes jelentkezés esetén sem volt szabad őket táborba fogadni, „miután a bankjegyek előállításánál egy-egy ember többet tehet, mint a harcztérien“.

(Közlöny, okt. 2. sz.)

Landerer másik feladata a felszerelés volt. Átadott a bankjegynyomdának a saját üzeméből gépeket 12.000 frt értékben. Az egyetemi nyomdától be rendeltetett egy gyorsajtót és 6 kézigépet. Megvásároltatta Wankó Dániel összes (igaz, nem sok) raktáron levő gyártmányát. S hozatott egy gyorsajtót Londonból és kettőt Bécsből. Így összehozott 4 gyorsajtót, 25 vaskézisajtót, 15 könyomdai sajtót, számos segédgépet, melyek a betűöntéshez, lemezöntéshez, galvanizáláshoz és guillochirozáshoz voltak szükségesek. Nagyobb részüket Angliából rendelte, a legfinomabb anyagokból s a legújabb mintájúakból.

Május végére már néhány külföldi gép megérkezett s június végére a nyomda összes gépeivel szolgálatképes állapotban volt.

Alig 6 hét telt el Kossuth és Landerer első tárgyalása óta. Hat hét alatt a semmiből megteremtették az ország legnagyobb nyomdai üzemét, olyan időben, amikor az államkincstárban összesen nem volt több pénz 500.000 frt-nál. Ami Kossuth május 23-i szózatában a kétkedők szemében még lehetetlennek tűnt, beteljesült.

Az ember azt kérdi, nem volt-e túlméretezett a banknyomda? Minek ennyi gép és ennyi munkás? Nem keltett-e ez a nagy létszám és felszerelés gyanút, hogy a nagyszabású szervezés mögött visszaélés lappanghat? A követ-

kezmények azt bizonyítják, hogy nem. Még ilyen arányok közt is éjjel-nappal folyt a munka s az országnak pénzzel való ellátása oly hatalmas művelet volt, hogy az ellenség is elismerte, enélkül már 1848 őszén összeomlott volna a független Magyarország.

A bankjegyekhez a papírt Landerer javaslatára a neusiedeli papírgyárból rendelték rizsmánként 20 frt-ért. Emiatt a Reform június 18-i száma megtámadja Kossuthot: külföldi papírra nyomatja a magyar pénzt, holott a Besztercebánya melletti hermaneci papírgyár, mely az 1846. évi ipari kiállításon kitüntetést nyert, megfelelő papírt rizsmánként 5 frt-ért ajánlott. A Közlöny később (szept. 7.) megmagyarázza, mért volt szükség a különleges neusiedeli papírra: „ha felelesztett salétromsavval megnedvesíttetik, azonnal megfeketeszik. E feketeség idővel elmúlik ugyan, de a papír megtartja eredeti tulajdonságát annyira, hogy ha ugyanazon helyen utóbb ismét salétromsavval megnedvesíttetik, újólág fekete leend“. Úgy látszik ettől a magyarázattól megilletődtek a bírálók, mert később, a határ lezárása után már azt hibáztatták, hogy a pénzügyminiszter nem tud neusiedeli papírt szerezni.

A nyomda működik. A Közlöny augusztus 6-i száma közhírré teszi, hogy a pénzügyminiszter 12,500.000 frt értékben 1 és 2 frt-os pénzjegyeket bocsátott forgalomba. Az 5 forintos és ennél nagyobb címletű bankjegyek nyomására szeptemberben került sor.

Karácsony után a móri csatavesztés hírére a Károly-laktanyában nagy sürgés-forgás, lótás-futás támad. A banknyomda személyzete egész nap s egész éjszaka szétszedi a gépeket, gyékénybe, ponyvába, ládába, a műszereket bőröndökbe csomagolja s december 30-án a pályaháznál (a mai Nyugatin) vagonokba rakja. Szolnokig vasúton szállítják (Magyarország akkori egyetlen vasútvonalán), Szolnokon átrakják 200 szekérre s megindul a hosszú karaván, csikorgó hidegben, magas hóban Debrecen felé. Két napig tart, míg odaérnek.

Debrecenben a nyomdát a ref. kollégiumban helyezik el. Az oratóriumban

ülésezik az országgyűlés, a többi helyiség mind a nyomdáé. A kormány ezért 8000 frt bért fizet a kollégiumnak.

Egy-két napig tart, amíg mindent behordanak. Ezalatt a ládák egy része kint hever az utcán őrüzeknél melegező nemzetőrök őrizete alatt. A behordást, kicsomagolást és elhelyezést Duschek államtitkár személyesen irányítja; ott van mindenütt, hol a kapu előtt, hol a lépcsőkön, amikor a ládákat begörgetik s a munkatermekben, amikor felfeszítik őket. Minden gép helyét ő jelöli ki.

Egyes sajtók néhány órával a kirakodás után már működésben vannak. A munka üteme tiszteletreméltó. Az eszme mégiscsak a leghatalmasabb hajtóerő.

Debrecenben mindennap éjfélig, vásár- és ünnepnapokon is megszakítás nélkül dolgoznak. Hadviseléshez a pénz tudvalevőleg a fegyvernél is fontosabb.

Kossuth az oratóriumban tartott ülésekről gyakran ájtott a bankógyárba, ahogy a debreceniek nevezték, s finom szivarokkal kínálta a legutolsó legényt is. „Öreg nyomdász“ a Nyomdászok Lapjában idézi azt a beszédét, melyet a személyzet előtt mondott: „Önöktől függ most a haza sorsa. Pénz nélkül egyetlen hétig sem bírnök magunkat föntartani. Az önök önfeláldozó munkássága teszi lehetővé részünkre a győzedelmet. A haza sohasem fogja elfeledni, hogy minő fontos szolgálatot tettek önök a legválságosabb időkben néki“.

Közben az osztrák megszállt területek lapjai újra meg újra rámutatnak arra, hogy a debreceni kormánynak a bankjegynyomdában vészes erejű fegyvere van. „A forradalom — írja a Temeswarer Wochenblatt — csak azzal tudott elhatalmasodni, hogy korlátlan mennyiségű pénzt tud gyártani.“ A Pester Zeitung úgy véli, amíg ezt a csodafegyvert ki nem csavarják a felkelők kezéből, addig bajos lesz őket megsemmisíteni. „Ördögi találmánya Kossuthnak...“ Ha Pest elfoglalásakor Windischgrätz kezébe került volna a nyomda, vége lett volna a háborúnak is.

Február 7-én a Pester Zeitung kárörömmel adja tudtul, hogy elfogyott a bankógyár papírja. S valóban, az új 15 és 30 krajcáros váltójegyeket már durvább hazai papírra kellett nyomatnia.

Budavár visszavétele után, május 29-én, újra szétszedik a gépeket, mert a kormány visszatér Pestre s magával viszi a bankógyárat is.

Végzetes elhatározás. Görgei nyomatékosan figyelmeztette Kossuthot, ne tegye. Nemcsak azért, mert a háborúnak még koránt sincs vége s jöhetnek még Pestet újra veszélyeztető fordulatok, hanem főleg azért, mert a szállítással el fog veszni 8—10 nap, holott most minden perc drága. A hadsereget megszakítás nélkül kell táplálni pénzzel, már pedig a kormány nem rendelkezik tartalék fölött.

Kossuth látva, hogy majdnem az egész ország ismét magyar kézre jutott, bízva a szerencsében, de arra is gondolva, hogy a Debrecenben maradó sajtó fölött elvesztheti az ellenőrzést, sőt, ha az ott Görgei hatalmába kerül, elveszhet a saját hatalma is, vállalta a néhánynapos idővesztéséget.

Ez időtől kezdve napról napra nőtt a pénzhiány. Ez időtől kezdődik a hadsereg nélkülözése. Amint a bankógyárat útnak indítják, megszűnik a katonaság rendes fizetése. Heteken át kell várnia mind a legénységnek, mind a tisztikarnak a zsoldjára. Az ellátás gyakran csak harácsolás útján biztosítható. A legénység sok helyen fegyverrel kényszeríti falu és város lakóit élelmiszereik átadására.

Görgei támadó terveit is késleltette a pénzhiány. A bankógyár költözködése a hadsereg elzüllesztését eredményezte.

Közben a visszaköltözés megtörtént. Az első zökkenőt Wankó Dániel hirtelen halála okozta. Szállításkor a gépek rázkódnak, lazulnak, felállításkor a gépész a legfontosabb ember. Ez a megérkezéskor hiányzott.

Mindazonáltal néhánynapos megfeszített munka után a jegysajtó június 6-án a Károly-laktanyában, nem ugyan minden gépével, de mégis újra munkához látott. Előny volt, hogy itt legalább jóminőségű s a Védegyelet kiállításán ezüstéremmel kitüntetett körmöci papírhoz juthatott.

Ezúttal csak három zavartalan hét telt el.

A június végén vívott csatákban elveszett a főváros. Görgei az ácsi ütközet után elveszettnek látja Pestet. Június 28-án jelentést ír a kormánynak: „meneküljön haladéktalanul Nagyváradra, vigye magával a bankot...”

A kormány Szeged mellett dönt.

Szolnokig ismét vasúton s onnan Szegedig a „Kossuth” nevű gőzhajón visz az út. Szegeden a banknyomda számára nincs megfelelő hely. Egy része a várban, más része a kórházban, néhány gép a kápolnában kerül felállításra. Több gépet ki sem csomagolnak.

Ita meg is voltak a gépek, hiányzott a megfelelő papír. Az osztrák és orosz csapatok vonalán át lehetetlen a gyárakhoz jutni, vagy a gyártmányokkal a nyomdához jutni.

A legsürgősebb teendő a kislevegákom nehézségeinek enyhítése. Silány újságpapíron „szegedi kettős”-öket nyomnak, a nagy sietségben már csak egyszínűre, feketén. Ezek a koronátlan országcímerrel díszített kétforintosok Pestről vannak keltezve, pedig már a Szegeden üléséző országgyűlés adott felhatalmazást kibocsátásukra.

Közben a tábornokok egyre sürgetőbben pénzt kérnek. Kossuth Bemnek írt feleletében kétségbeejtő do'gokat mond: „A bankógyár legalább 6000 mázsa a sajtóval és géprészekkel . . . A felállításra legalább 14 nap szükséges. 14 napig tehát egyetlen forintot sem csinálhatnak . . . Ön 800.000 frt-ot kér 30 és 15 krajcárosokban. Kérem felszámolni, hogy erre 9,600.000 nyomás szükségeltetik, mi mellett, emberi kezek által (gőz nem használható) csak 20 sajtó dolgozván, s egy percz alatt 10 nyomás történhetvén, éjjel-nappal dolgozva 35 nap kívántatik csak ez összegre! De ez az összeg havi kiadásunknak csak tized része!”

A kis címletek nyomását abbahagyják, Duschek már csak 100 és 10 forintos államjegyeket bocsát ki. Másra nem futja az időből. A csapatok csupa százásokban kapják fizetéseiket, azokat pedig nem tudják felváltani. Feldarabolják őket; így még kevésbé boldogulnak velük, mert kocsmáros,

kereskedő a tépett szeleteket nem fogadja el. Tehát elvesztegetik. „A közvitéz ötösre, tizesre issza fertály borát, a tiszt százásra kíván ebédelni“ — írja egy kolozsvári polgár. A pénzjegyek elvesztették értéküket, a drágaság elviselhetetlen. A hadsereg kényszer útján szerzi be szükségleteit s elismervénnel fizet. A pénzforrás eldugulása hangos elégedetlenséget és szökéseket idéz elő az éhező honvédek soraiban. Hamarosan ez lesz a temesvári csatavesztés főoka.

A bankógyár Szegeden sem dolgozhatik tovább 2 hétnél. A hadiesemények a város feladására kényszerítik a kormányt s ez július 30-án a nyomdát magával hurcolja Aradra. Augusztus 1-én Dembinsky utolsó osztagai is elhagyják Szegedet.

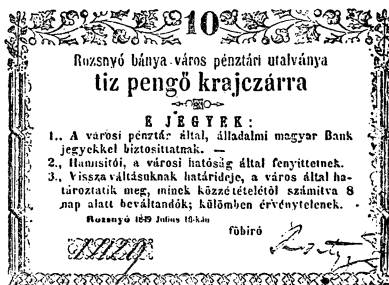
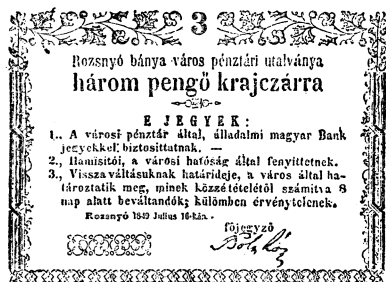
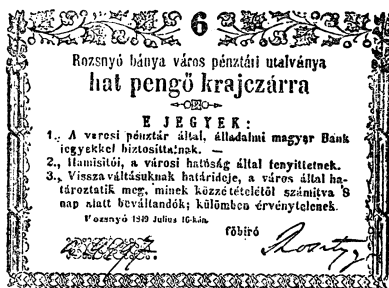
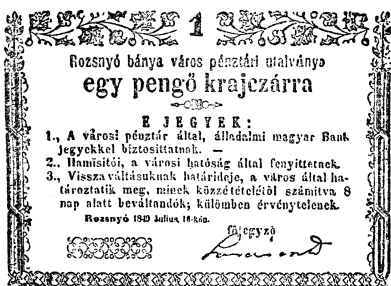
A híres gépek egyre csak utaztak s megszűntek bankjegyet gyártani. A pénz elfogyott. A kormány képtelen a kiadásokat fedezni.

Aradon a gépeket jóformán le sem rakták a szekerekről, mikor híre jött, hogy Schlick 4-én megszállta Makót s Dembinsky feladta a Maros-vonalat. 5-én megint tovább vándorolnak, ezúttal Lugos felé. Egy részüket ládáikban elraktározták az aradi vár kazamataiban, a másik rész augusztus 7-én Lugosra érkezett. Kossuth azt hitte, Lugoson hátulról Bem, elülről a Temesvár várát ostromló Vécsey hadai fogják a kormányt fedezni tudni.

A gépek szerelése Duschek pénzügyminiszter személyes vezetése mellett még folyamatban volt, midőn híre érkezett, hogy Haynau Temesvár mellett szétverte Dembinsky seregét s hogy Erdély is elesett.

Minden rend és fegyelem felbomlik. A gépeket újra szétszedik s Kossuth rendeletére visszairányítják Aradra. A rendeletet vérző szívvel, fájdalmas lemondással adja ki, hiszen Aradon Görgei az úr s így a féltett bankógyár, az ellenállás erőforrása, végül mégiscsak Görgei keze közé kerül. Pedig már mindegy volt.

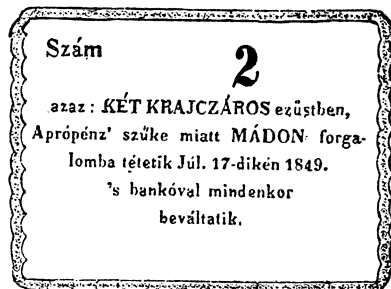
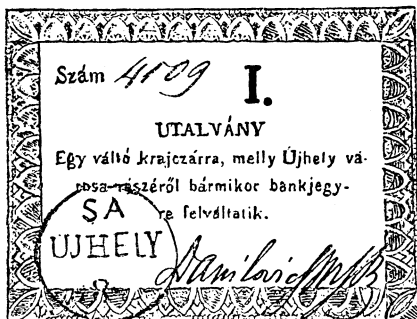
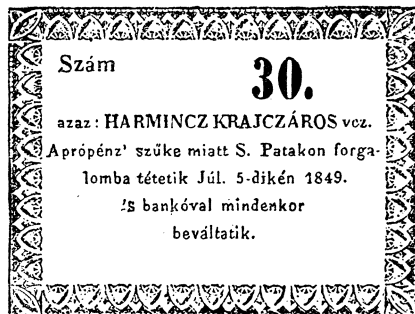
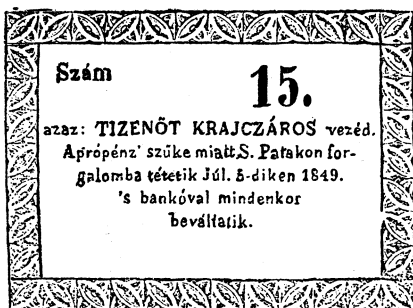
Útközben a személyzetet gyötri az éhség, látnia kell, hogy a sajátgyártotta pénzét már se kocsmáros, se parasztasszony nem fogadja el.

S z ü k s é g p é n z

Duschek pénzügyminiszter Lugosról Aradig maga vezeti az egész szomorú karavánt. 11-én Radna-Lippán éppen pihenőt rendel el, mikor néhány hívével megérkezik Kossuth. Aznap reggel jelent meg az állodalmi nyomda Aradon maradt sajtóján utolsó kiáltványa: „... Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel odaadom életemet áldozatul. Az igazság és kegyelem Istene legyen a nemzettel.” Lemondott, útja Törökország felé visz. A pihenő csapat előtt beszélget Duscheckkel s kérdéseire azt feleli, már nem adhat neki utasításokat, de jótanácsként ajánlja, hagyja a nyomdát Radnán s csupán a pénztárt vigye Aradra Görgeihez.

Mikor a kis csapat látja, hogy Kossuth és kísérete elvonul, páni félelem

fogja el. Néhányan azonnal vaktába útnak indul, fogalma sincs merre; a többi még együtt tölti az éjszakát. Másnap Duschek Aradról megküldi hátralékos fizetésüket — hála Istennek, nem Kossuth-bankóban, hanem ezüstpénzben — s üzeni, vonuljanak Világosra s ott adják át a gépeket az oroszoknak.

Akik a parancsot teljesítették, azokat Világoson mint munkásokat igazolták s részben elbocsátották, részben pedig mint foglyot Pestre küldték, hol az osztrák hadbírótság elé állították őket.

A radnai csapat másik része taláalomra Soborsin felé menekült. A román falvakban elvették pénzüket, a finom vésőket, az angol reszelőket és fűrőket, a hátizsákjukban levő ruhákat, meg is kínozták őket és átadták az oszt-

rák katonaságnak. A hadbírótság előtt aztán találkoztak a többi társukkal. Haynau augusztus 17-én, a császár születésnapjára jelenti, hogy Arad kazamatáiban és a környéken (Világoson? Radnán?) megtaláltattak a hírhedt Kossuth-féle bankjegynyomda szétszedett és gondosan becsomagolt részei. Ezzel kézre került a forradalom utolsó anyagi erőforrása.

GOLYÓ, AKASZTÓFA, BÖRTÖN

Világos után más szőlők jártak, mint egy évvel azelőtt.

A márciusi napokban és utána ujjongó kézenfekvéssel köszöntötték a jelszót: „Egyenlőség, szabadság, testvériség!“ — 1849 őszén a hírekre hal-
kan, lemondóan rábólintottak: „Golyó, akasztófa, börtön“.

Homlokzatával a mai Szabadság-térre nézett a rabság hatalmas kaszárnyája, az „Újépület“. A foglárók által vezetett „Strafprotocoll“ első kötete július 10-től az év végéig 910 politikai fogoly nevét sorolja fel, a pesti hadbíróság 1161 fogoly fölött ítélkezett. Augusztusban kezdődtek a kivégzések s mingyárt az első tíz főbelőtt közt volt Schweitzer József budai nyomdászsegéd. Bűne: nem szolgáltatta be nemzetőrkarját. Ugyanakkor kisebb „szellemi vétségekért“ börtönre ítélték papokat, tanárokat és tanítókat. Neumann József bicskei plébános egyházi beszédben a szabadságharc igazságáról szólt: 20 évi várfogság; Perlaky László budai piaristatanár tanítványaival a magyar szabadságmozgalmat dicsőítő dolgozatot íratott: 8 évi várfogság; Körbátory József vízivárosi tanító tanítványaival a Götterhaltet énekelte, de a császár neve helyett Kossuth nevével: 8 évi sáncfogság.*

Ilyen kezdet után mit várhattak a nyomdászok, kik a forradalmárok sajtótermékeit állították elő? Hazay Ernőt halálra ítélték, mert temesvári nyomdájában plakátokat nyomtatott a kamarilla ellenséges magatartásáról, nyomta Kossuth felhívását, 1849-ben pedig Pesten Der Vierzehnte April címen köztársasági lapot adott ki. Sikerült külföldre szöknie. Szókupy (Soukup) János komáromi szedőt, ki mint hadnagy a váron kívül esett fogságba, Prágában halálra ítélték, mert a lázadókat szolgálta.

A banknyomda munkásait hamispénz gyártása miatt katonai bíróság elé állították, többjüket fogságra ítélték. Az Újépületbe került Tyroler József,

* Friedreich Endre: Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai. Századok, 1927. 11. l.

a Kossuth-bankók rajzolója és rézmetszője is, de szerencséje volt, Haynau pesti szépasszonybarátnője vette pártfogásába s kieszközölte, hogy 6 heti vizsgálati fogság után elbocsássák, azzal a feltétellel, hogy a császári tábornokokról arcképeket fog metszeni. Utóvégre is nem igazságszolgáltatásról, hanem példaadásról volt szó.

März Edét, a Kozma-nyomda szedőjét 2 évi sáncmunkára ítélték, mert Die grosse Spatzenversammlung c. élclapjában kifigurázta a kamarillát és az osztrák haderőt. Eisenfelset már Windischgrätz bevonulása első óráiban letartóztatták, Görgői közeledtéig a budai vár börtönében ült, aztán áprilisban Batthyánynyal és a legveszélyesebb 20 fogollyal Laibachba, onnan Olmützbe szállítják s szeptemberben vissza, ezúttal az Újépületbe, ahol 3 esztendei Olmützben töltendő várfogságra ítélik. Börtönbüntetést szenvedett Bertalanffy Imre szombathelyi, Bittermann Károly szabadkai, Réthy Lipót szarvasi és Schmidt József aradi nyomdatulajdonos is, valamennyi a kiadványaiért. Sennowitz Gyula Eperjesen parancsra 30 krajcáros szükségpénzt nyomtatott, a kassai hadbírótság 3 évi fogságra ítéli s a fogság felémészti családjá egész vagyonát.

Imreh Farkas marosvásárhelyi nyomdász mint katona a fogarasi ütközetben sebesülten fogságba esett; sok-sok ezer bajtársával együtt besorozzák s 8 évet szolgál Olaszországban.

Mi várhatott az írókra, szerkesztőkre? Csernátony Lajos hivatalos kiküldetésben még idejében eljutott Párizsba, helyette elfogják a mozgalmakban részt nem vett Csernus Menyhért pénzügyi tanácsost, kivel 15 évi különbségük ellenére összetévesztik s utóbbit a névcserre következtében kivégzik.

Az írók bujdosnak. „Sokat beszélünk a meghalásról — írja Jókai emlékezéseiben; — akkor azt mondta Nyáry: hidd el, minden ember addig él, a meddig szüksége van rá a sorsnak.“

A nyomdák arra ébredtek, hogy túlméretezettek, új felszerelésük tétlenül áll, személyzetüket nem tudják kellőképp foglalkoztatni. Jó napok után itt

a bőjt. Elbocsátások után a nyomdászsegédek száma az egy évvel azelőtti létszám negyedére csökkent, aki a kiszorultak közül tehetett, külföldre ment. Az egyetemi nyomda az elvitt gépek felkutatására elküldi Krüner Lipótot, aki Lugoson, Lippán, Aradon és Világoson nyomukra is akad. De le vannak foglalva, a császári hadsereg zsákmányának nyilvánítja őket s valamennyit szétszedve beszolgáltatja a pesti fegyvergyárba. Az egyetemi nyomda arra hivatkozik, hogy állami intézmény, az állam önmagát károsítja, ha őt károsítja. Ez az érvelés hat, 1850 márciusában visszakup 174 mázsa különféle gépkatrészt — de egyetlen ép sajtót nem tud belőlük összeállítani. Újabb kutatások után előkerülnek a hiányzó géprészek, ekkor egy gyorsajtó híján és 2193 frt javítási költséggel a gépeket helyreállítják. De baj volt körmöci papírgyárával is, ezt 1849 július 10-én megszállta a katonaság s a vezetést az igazgató elcsapása után egy őrmesterre bízta, ki az üzemet 13.500 frt adóssággal terheli meg s ezzel válságba sodorja.*

Landerer menekült. A banknyomda megszervezése, Kossuth és Görgei rendeleteinek kinyomása, az Esti Lapok kiadása, a városligeti tábori nyomda, ez mind a lelkén szárad. Még azt is számon tartják, hogy zsinóros magyar ruhában szeretett járni. Mikor a főispán jelentést kér róla, a pesti polgármester szeptember 29-én jelenti, hogy Landerer mint városi képviselő a függetlenségi nyilatkozat alkalmából tartott népünnepély egyik rendezője volt, a császári csapatok bevonulása után azonban eltűnt.

Amikor a szigor némileg enyhült, meghúzódott kis váci birtokán, már súlyos betegen. 1853 áprilisában végrendelkezik. Vagyona kb. 40.000 frt, a haszonélvezetet feleségére hagyja, készpénze egy tekintélyes részét azonban a nyomda tisztviselői és munkásai közt rendeli szétosztatni. Hosszú, fájdalmas betegség után 1854 februárjában meghal.

Heckenast nem hagyja el Pestet, igyekszik menteni, amit tud. Az ujságokból csak a Pester Zeitung maradt meg, egyébként naptárakat és kis füze-

* Iványi—Gárdonyi—Czakó: A királyi magyar egyetemi nyomda története. Bp., 1927.

teket nyomtat, a nyomda tengődik. Heckenastot is perbe fogják. Túrte, hogy Görgei győzelme után Mauksch szerkessze a Pester Zeitungot. Mint képviselőtestületi tag a kormánynak Szegedre való menekülése idején a városi közgyűlésen a banknyomda tehetetlenné válása miatt és az eltűnt aprópénz pótlása céljából javaslatot terjesztett elő váltójegyek kibocsátására, amit a közgyűlés el is fogadott s őt bírta meg a szükségpénz nyomtatásával. Letette az esküt, a munkát megkezdte, közben bevonultak Haynau csapatai s a nyomdában 3000 frt értékű 3 krajcáros váltócédulát, továbbá kőlapot és matricákat találtak még nem sokszorosított 6 krajcárosok kibocsátásához. A pert Faragó Miksa írja le,* megjegyezvén, „noha a pesti váltócédulák nem kerültek forgalomba s az egész, mi belőle nyomtatott. elfért egy kis táskába, a cédulakibocsátás bűnügyének perirataival megtelt egy nagy szekrény. Egy hétig tartott a nyomtatás és annak előkészülete, a per ellenben, melynek főváltottja Heckenast, 5 évig tartott. Öt évi herce-hurca után végül felmentették a vádlottat, Heckenast Gusztávot“.

A magyar élet dermedtségéből minden borzalom ellenére mégis magához tért. 1849 végén Szilágyi Ferenc, mert jó fiú volt, engedélyt kap a Magyar Hírlap megindítására. Nagy Ignác pedig, aki betegsége folytán maradt ki a forradalomból, a hetenkint 6-szor megjelenő Hölgyfutárhoz. Mindkét lapot Kozma Vazul adja ki. A Figyelmezőt betiltották. A szabadságharc alatt szemben állt a magyar kormánnyal, most szembe mert fordulni az önkényuralommal. Előbb nem volt elég szabadelvű, most nem elég szolgai. Vida Károly visszavonul székely szülőfalujába, Candide módjára a kertjét művelni. Megszűnte után egy ideig más magyar lap nem jelent meg, mint a Magyar Hírlap és a Hölgyfutár. Az egyikben, a politikain, bosszankodtak a hazafiak, a másikat, a szépirodalmit, egyik nagy költőnk szégyenletesen csapnivalónak, „botrányosan infámisnak“ nevezi, mégis velük kezdődik újra a magyar szellemi élet.

* Faragó i. m. 340. l.

NEVMUTATÓ

- Ábrányi Alajos 98, 150.
 Ábrányi Emil 83, 84, 150, 148.
 Ács Mihály 52.
 Almási Pál 176.
 Alt Rudolf 116.
 Antalfi János 61.
 Apponyi György 25, 155.
 Arany János 16, 81, 83—85, 88, 91, 95,
 96, 100—103, 107, 119, 121, 148,
 177.
 Árkossy Booch Frigyes 167, 174.
 Bagó Márton 17, 48, 61, 77, 94, 106,
 108, 113, 119, 158—160.
 Bajza József 41, 81, 83, 90—91, 145,
 146, 148, 154.
 Balásházy János 124.
 Ballagi Aladár 6, 162.
 Ballagi Mór 97, 111, 129.
 Balogh Pál 152, 163.
 Barabás Miklós 114—115.
 Bárány Ágoston 129.
 Baranyay József 50, 105, 155, 157.
 Bardocz János 109.
 Barkóczy Ferenc 60—61.
 Báróczy Sándor 16.
 Barra Gáborné 100, 110, 125, 178.
 Bartók Lukács 177, 181.
 Báthy Károly 110.
 Batthyány Ignác 61.
 Batthyány Lajos 54, 116, 198—199.
 Bauer Károly Ferenc 61.
 Bay Antal 107.
 Beaumontnő 110.
 Beck Károly 26.
 Bedeő Pál 111.
 Beély Fidél 124.
 Beichel József 62—64.
 Beimel József 7—8, 21, 61—62, 97—
 98, 111, 122, 128—129, 152, 165—
 164.
 Belnay Alajos 62, 172.
 Bem József 59, 61, 64, 66, 71, 85, 155,
 178, 182, 195, 194.
 Benczur János 97, 124.
 Beöthy Zsigmond 89.
 Berde Áron 85.
 Berecz Imre 85.
 Berecz Károly 121.
 Bernát Gáspár 122, 165.
 Bertalanffy Imre 199.
 Bezerédj Amália 95.
 Binder G. P. 152.
 Birányi Ákos 99, 127, 150—151, 158.
 Biró Sándor 155.
 Bittermann Károly 175, 199.
 Bittner Imre 98, 127.
 Blaskovich Eduardus 128.
 Blaskovits Sándor 113.
 Bod Péter 16.
 Bogue David 124.
 Bonyhai Benjámín 111.
 Booch, I. Árkossy Booch.
 Boross Mihály 97, 109, 125.
 Bölöni György 13, 16.
 Brassai Sámuel 73, 80, 82—85, 85, 100,
 107, 111, 145.
 Brewer löcsei nyomdászcsalád 59.
 Brockhaus 150.
 Bruss Károly 182.
 Bucsánszky Alajos 58, 94, 106, 111, 170.
 Budge Gyula 118, 128.
 Bugát Pál 75, 82, 84.
 Bulyovszky Gyula 28, 39, 81, 85—84,
 99, 158.
 Busch, I. Schmid & Busch.
 Cervantes 111.

- Chappon 118, 159.
 Cherrier Miklós 85, 99, 120.
 Cipariu Timoteus 179.
 Closius György 64.
 Conlegner Károly 186.
 Crouy nemzetiség 98, 129, 161.
 Csák Máté 99.
 Császár Ferenc 81, 83, 98, 124, 167.
 Csáthi Lajos 109.
 Csengery Antal 81, 83—84, 135.
 Cseresnyés Sándor 122.
 Csermelényi 161.
 Csernátony Lajos 149, 151, 199.
 Csernus Menyhért 199.
 Csoma, I. Kőrösi Csoma.
 Csorba József 128.
 Csürös Ferenc 7, 42, 49, 176.
 Czákó Elemér 200.
 Czéh Sándor 11, 172.
 Czuczor Gergely 82—85, 90, 93, 105—
 106, 148.
 Damjanich János 84.
 Daumier 116.
 Deák Ferenc 27, 41.
 De Gerando, I. Gerando.
 Degré Alajos 34, 39, 85, 85, 142.
 Dembinsky tbn. 194.
 Dessewffy Emil 86, 135.
 Deutsch Dávid 181.
 Dezsényi Béla 25, 42, 114.
 Dienes Lajos 111.
 Dobál István 64.
 Dobrai Róza 178.
 Dobrosi János 84, 148.
 Dobsa Lajos 85.
 Dózsa Dániel 150.
 Döbrentei Gábor 82—83, 121.
 Duschek Ferenc 161, 191, 193—196.
 Edelman Károly 95, 98, 111—112.
 Edvi Illés Pál 144.
 Eggenberger J. & fia 75, 98, 127.
 Egresi Sámuel 56.
 Egressy Béni 71—72.
 Egressy Gábor 48, 83—84.
 Egyed Antal 82—83, 121, 163.
 Einhorn Ignác (Horn Ede) 124, 130.
 Eisenfels Rudolf 58, 97, 118, 169, 171,
 199.
 Eitzenberger Ferenc 61.
 Elefánty Ferenc 130.
 Emich Gusztáv 37, 86, 91—92, 96—97,
 110, 118, 121, 124—125, 132, 165,
 169.
 Emódi Dániel 180.
 Eötvös Ignác 26.
 Eötvös József 26, 41, 81, 85, 89, 91,
 95—97, 119, 135, 146, 148.
 Erdély Fülöp 97, 130.
 Erdélyi Artúr 75, 150, 154, 168, 178.
 Erdélyi János 81, 85, 95, 119, 154, 165.
 Érdy János 98, 129, 161.
 Ergovics Uros 130.
 Erkel Ferenc 71.
 Esterházy Pál 149.
 Euripidesz 97, 122.
 Falk Miksa 85, 148.
 Falk Zsigmond 164.
 Faragó Miksa 45, 185, 201.
 Farkas Károly 40.
 Fáy András 41, 82—85.
 Fejér György 82—84, 129, 161.
 Fényes Elek 41, 82—84, 86, 90, 95,
 101, 107, 129, 164—165.
 I. Ferenc király 177.
 V. Ferdinánd király 82.
 Ferenczy József 140.
 Filtsch szebeni nyomdász 63.
 Firtinger Károly 52, 54, 177, 184.
 Flór Ferenc 84, 128.
 Fodorik Menyhért 12.
 Fogarasi János 82, 84, 96, 129, 167.
 Fogarasy Mihály 151.

- Foglar Ludwig 97.
 Foltényi János 128.
 Fraenkl J. M. 174.
 Frank Ignác 124, 132, 161.
 Frankenburg Adolf 84, 96, 122, 138.
 Frereych 168.
 Friebeisz István 50, 85, 156—157.
 Friedreich Endre 198.
 Frivaldszky Imre 84, 118.
 Fuchstaller Alajos 110.
 Funke 16.
 Fűgefű Ferenc 110.
 Gaal József 154
 Gál Sándor 125, 169.
 Garampi Giuseppe 60.
 Garay János 81, 83, 92, 100, 119, 121,
 126, 142, 148, 165.
 Gárdonyi Albert 200.
 Gáspár János 100, 110.
 Gedike Frigyes 122, 162.
 Geibel Károly 97, 128.
 Gerando (De Gerando) Ágost 97, 129.
 Gerő Ákos, I. Greguss Ágost.
 Gervay államtanácsos 22.
 Giordani Paolo Bernardo 60.
 Gillyén Sándor 113.
 Glatz Ede 23.
 Glossy Karl 26.
 Goriupp Alíz 76.
 Gönczi Soma 115.
 Gőnyei Gábor 59, 177.
 Görgei Artur 52, 65, 77, 90, 152, 181.
 192—195, 199—201.
 Görög Demeter 97.
 Gött János 51, 58, 64.
 Gracza György 117.
 Greguss Ágost (Gerő Ákos) 81, 83, 100,
 108—109, 125, 133.
 Grillparzer Ferenc 96.
 Grimm Vince 115, 186.
 Grün János 94, 106, 108.
 Grün Orbán 163, 174.
 Guggenberg család 169.
 Guyon tbn. 50.
 Gyöngyösi István 119, 158—159.
 Gyöngyösi László 177.
 Gyulai Pál 81, 83, 87, 100, 123, 149,
 178.
 Gyurián & Bagó 158.
 Gyurikovics György 82.
 Gyurkovics Máté 36.
 Gyurmán Adolf 146, 180.
 Habsburg-ház 52, 130.
 Hajnik Pál 48.
 Halász Bálint 169.
 Hamar Dani 131.
 Hanák János 84, 118, 168.
 Hartleben Konrád Adolf 91, 97—98.
 Hassfort tbn. 51.
 Hatvani Gábor 109.
 Hatvani Imre 75, 99, 131.
 Havas József 13—14.
 Haynau tábornagy 52, 90, 194, 197,
 199, 201.
 Hazay Ernő 58, 63, 198.
 Hazslinszky József 131.
 Heckenast Gusztáv 8—10, 19—24, 32,
 37, 39, 55, 62, 91, 93—96, 107, 111,
 115, 128, 130, 136, 166—167, 172,
 185, 200—201.
 Hegedűs Pál 131.
 Helmezy Mihály 82—83, 86, 135, 138.
 Hentzi tbn. 182.
 Herczeg Viktor 132.
 Hermann Samu 122.
 Herwegh György 122, 165.
 Hiador, I. Jámor Pál.
 Hizli József, I. Zalár.
 Hochmeister Márton 59, 99, 179.
 Hoffmann Ferenc 128.
 Hohenlohe Sándor 131.
 Honter (Honterus) János 58.

- Horn Ede, l. Einhorn Ignác.
 Horner István 128.
 Horowitz 98.
 Horváth Bálint 128.
 Horváth Döme 122.
 Horváth Lázár, l. Petrichevich.
 Horváth Mihály 81, 83—84.
 Horváth Pál 121.
 Hugo Károly 83—84, 95—96, 119, 122.
 Hunfalvy János 83.
 Hunfalvy Pál 81, 83—84, 89, 148, 151.
 Hunyady Károly 130.
 Hurban J. M. 182.
 Hyrtl József 128, 161.
 Illucz Oláh János 140, 144, 146.
 Imreh Farkas 64, 121, 199.
 Irányi Dániel 36.
 Irinyi József 32, 36, 39, 41, 83, 86, 88—89.
 István főherceg 48.
 Ivanics Zsigmond 98, 112.
 Iványi Béla 200.
 Jakab István 71.
 Jалlosich András 83.
 Jámbor Pál (Hiador) 83, 85, 97, 119, 121—122, 142, 165.
 James 168.
 Jancsó Károly 131, 178.
 Jankó Vince 132.
 Janotyckh János 150.
 Janovics István 130.
 Jány-Trattner György 23—24.
 Jellasicb tbn. 65, 171, 181.
 Jenőfi, l. Szeberényi Lajos.
 Jenson J. 128.
 John Ludwig 132.
 Jókai Mór 16, 28—29, 32, 34, 39, 81, 83, 86—88, 91, 96—97, 104, 119, 122, 142, 152, 199.
 Jósika Miklós 82—83, 91, 95—96, 119, 140, 142.
 Kacskovics Lajos 36.
 Kaliwoda József 99.
 Kálniczky Endre 124.
 Kálózdi János 55.
 Karády Ignác 111, 124, 129.
 Károli Gáspár 124.
 III. Károly király 59.
 Károlyi István 7—9, 113, 122, 127—128, 130, 161—164, 167.
 Kassai Adolf 124, 163.
 Kazinczy Ferenc 178.
 Kazinczy Gábor 83, 89, 151.
 Kelemen Márton 109.
 Kemény Dénes 124.
 Kemény Zsigmond 41, 81, 83—84, 89, 97, 119, 135, 151.
 Kempner József 128.
 Keőszeghy Antal 130.
 Kerekes Ferenc 132.
 Kerényi Frigyes 81, 83, 85.
 Kereszty István 76.
 Kilián György 91, 98.
 Királyhegyi János (Regiomontanus) 158.
 Kis János 98, 119.
 Kisfaludy Károly 169.
 Kisfaludy Sándor 95—96, 118, 120, 167.
 Kiss Antal 109.
 Klapka tbn. 50, 156, 174.
 Klauzál Gábor 36—37, 41, 83, 140.
 Kléh István 129—130.
 Kliegel (Kliegl) József 126, 170.
 Knézevich István 58, 171.
 Kocsi Sándor 54, 164.
 Kocsis Imre 130.
 Kolmár József 99.
 Koncz József 64.
 Korizmics László 85.
 Korn Fülöp 99.
 Kornis Károly 109, 130.
 Korponay János 129.
 Kósa Mózes 128.

- Kossuth Lajos 15—14, 17—23, 26—27, 44—45, 50—52, 71, 81, 83, 88—89, 108, 115—116, 119, 155—136, 138, 141—142, 144, 146, 148—149, 152, 154, 181, 185, 189—198, 200.
 Koszta József 64.
 Kotzebue Ágoston 122.
 Kovács Ágoston 159.
 Kovács Lajos 151.
 Kovács Pál 83—84, 93—94, 142.
 Kovács Sándor (Nagyajtai) 177.
 Kozma Pál 118, 129.
 Kozma Vazul 62, 77, 111, 125, 163—165, 168—169, 199, 201.
 Kölcsey Ferenc 84, 95—96, 120, 122.
 Körbátory József 198.
 Kőrösi Csoma Sándor 142.
 Kőváry László 85—84, 111, 150.
 Krabs szebeni kiadó 99.
 Kriebel Tivadar 124.
 Kriza János 83.
 Krizbay Miklós 155.
 Krüner Lipót 112, 160, 200.
 Kubinyi Ágoston 82—84, 89, 132, 163.
 Kucsera Ignác 150.
 Kulcsár Istvánné 26, 135, 137.
 Kutasi Imre 116.
 Kuthy Lajos 81, 119.
 Kuttor Sámuel 182.
 Lahner tbn. 127.
 Lamberg tbn. 89, 117.
 Landerer Anna 158.
 Landerer János Sebestyén 59, 61, 158.
 Landerer Katalin 158.
 Landerer Lajos 7—10, 19—23, 26—27, 29, 32, 37, 39, 53, 55, 62, 94—95, 107, 113, 128, 136, 141, 162, 165—167, 171, 182, 185—190, 200.
 Landerer Mihály 17.
 Landes József 99, 132.
 Lányi Károly 95.
 Laszlavik Imre 128, 165.
 Latour tbn. 65.
 Lauffer Vilmos 98.
 Lauka Gusztáv 85, 97, 116.
 Launer István 151.
 Lázár József 64.
 Lemouton 161.
 Lévay József 81, 83—84, 86, 142, 148.
 Leyrer József 112.
 Liphay Sándor 86, 135, 138, 144.
 Lisznyay Kálmán 16, 39, 81, 85, 85—86, 142.
 Loeser Henrik 174.
 Lónyai Gábor 140.
 Lónyai Menyhért 81, 89, 97, 125.
 Lorm Hieronymus 96.
 Losontzi István 113.
 Lőw Lipót 124.
 Ludasi Móric 96, 122.
 Ludwigh Sámuel 122.
 Lukács László 49, 53, 58, 62—63, 73, 77, 94, 110, 154, 164—165, 168—169.
 Lukács Móric 41, 81, 85.
 Lukács Pál 121.
 Lunkai Andor 130.
 Luther-biblia 124.
 Lutter Ferdinánd 111, 159.
 Macchiavelli 130, 163.
 Mack József 50, 155.
 Madarász József 150—151, 168.
 Madarász László 49, 150, 152.
 Magos Ernő 75, 98, 112, 122, 165, 165.
 Magyar Mihály 98, 112, 131.
 Magyary Alajos 132.
 Mailáth Antal 20—23.
 Mailáth János 95.
 Mailáth Kálmán 150.
 Majer István 108, 114, 124.
 Makáry 174.
 Malatides Dániel 130.
 Malatin Antal 187.

- Mária Terézia 59.
 Márkfi Sámuel 123.
 Martinovics Ignác 17, 158.
 Matisz Pál 148.
 Mauksch Bernát 201.
 Mazuranics Iván 57.
 März Ede 164, 199.
 Medakovics Dániel 181.
 Medgyes Lajos 100.
 Mednyánszky Alajos 13.
 Medve Imre 97, 130.
 Méhes Sámuel 82, 136, 178.
 Mentovich Ferenc 83, 100, 123.
 Messenhauser M. 99.
 Mészáros Károly 84, 99, 130.
 Mészáros Lázár 149.
 Metternich 17—21, 130, 173.
 Mező Dániel 163.
 Michnay Endre Dániel 82, 129.
 Mihó László 173.
 Miksa király 12.
 Mikszáth Kálmán 104—106.
 Molnár György 36.
 Montesquieu 157.
 Munkácsi János 19, 21.
 Müller Adolf 58, 169.
 Müller Emil 169.
 Müller Gyula 169.
 Müller József 98.
 Nádaskai András 174.
 Nádaskai Lajos 109.
 Nagy Antal 15.
 Nagy Ignác 81, 85, 89, 91—92, 97, 119, 122, 138, 201.
 Nagy Zoltán 116.
 Németh Vilmos 99.
 Németi Imre 124.
 Neugebauer József 174.
 Neumann József 198.
 Ney Ferenc 85, 124.
 Niczky Sándor 65.
 Noisser Richárd 99.
 Nyári Albert 99, 118, 130.
 Nyári (Nyáry) Pál 36—37, 41, 101, 151—152, 199.
 Obernyik Károly 81, 83, 89.
 Ocsvai Ferenc 94, 155, 178—179.
 Oláh, I. Illucz Oláh.
 Ormós Zsigmond 140.
 Orosz Ádám 130, 174.
 Ottmayer cenzor 13.
 Paczkó (Patzkó) Ágoston 61.
 Patzkó Franciska 165.
 Pákh Albert 39, 81, 83, 138.
 Pálffy Albert 39, 48, 81, 83, 87—88, 123, 149, 151, 154.
 Palugyay Imre 84, 89, 95, 97, 129, 167.
 Paoli Betty 95.
 Pap István 124.
 Pauler János 118.
 Paulovits Lázár 124.
 Pázmándy Dénes 65, 140.
 Pázmány Péter 119.
 Perczel Mór 65, 71.
 Perger János 42.
 Perlaky László 198.
 Perlaszka Domokos 115.
 Pethe Ferenc 178.
 Petőfi Sándor 13, 16, 28—59, 43, 48, 71—72, 81, 83, 85—87, 91—94, 96—97, 100—102, 112, 115, 118—122, 126, 142, 148, 151, 157, 163, 165, 167, 173, 182.
 Petrichevich Horváth Lázár 82—85, 86, 142.
 Petrik Géza 64, 67—68, 71, 120, 177.
 Pettenkoffen Ágost 116.
 Pézelt József 125.
 Pfeiffer Ferdinánd 98.
 Pitroff Pál 15, 94.
 Podmaniczky Frigyes 83, 85.
 Pólya József 128.

- Ponori Thewrewk, I. Thewrewk.
 Prámer Alajos 132.
 Prónay Albert 26.
 Pulszky Ferenc 81, 83.
 Pum János 121.
 Pusztafay Sándor 51.
 Rác Vilmos 125.
 Radakovich József, I. Vas Gereben.
 Radenics Ferenc 124.
 Radó Imre 130, 163.
 II. Rákóczi Ferenc 174.
 I. Rákóczy György 118, 178.
 Rákosi Viktor 105.
 Ramasetter veszprémi nyomdász 172.
 Regiomontanus, I. Királyhegyi J.
 Reich Ignác 120.
 Reissbach Sándor 99.
 Remellay Gusztáv 83—84, 130.
 Repiczky János 84, 122, 175.
 Réthy Lipót 94, 108, 111, 133, 175, 199.
 Révay József 55, 166.
 Réz Samu 143.
 Rezzetta János 13.
 Rhédey Antal 128.
 Rieder Jakab 111.
 Robespierre 133, 169.
 Romvay, I. Kossuth Lajos 144.
 Rousseau Jean Jacques 123.
 Roth tbn. 65.
 Rottenbiller Lipót 36.
 Royer Ferenc 60—61.
 Royer János Pál 59—61.
 Royer Veronika 59, 158.
 Rózsa Sándor 107.
 Rózsafi Mátyás 50.
 Rösslerné Schickmayer Jozefa 19.
 Samarjay Károly 120.
 Saphir Zsigmond 21, 169.
 Sárosi Gyula 81, 83, 86—87, 90, 108, 119.
 Sauervein Viktor 172.
 Schaiba Ignác 99.
 Schiller Frigyes 135.
 Schlick tbn. 182, 194.
 Schmid & Busch 62.
 Schmid Kristóf 110.
 Schmidt György 13.
 Schmidt József 63, 94, 199.
 Schoebel & Seuler 58, 63.
 Schöpflin Aladár 55, 166.
 Schröpfer András 98.
 Schweitzer József 198.
 Sebestyén Endre 128.
 Sedlnitzky József 19, 25, 26.
 Sennowitz Gyula 199.
 Sepsi Károly 122.
 Seuler, I. Schobel & Seuler.
 Shakespeare 122, 165.
 Siegler-testvérek 106, 156—157, 172—174.
 Sillye Gábor 99.
 Simon Zsigmond 15—14.
 Somogyi Károly 168.
 Sorsich, I. Sárosi Gyula.
 Soukup, I. Szókupy János.
 Staffenberger István 36.
 Stancsics, I. Tánicsics Mihály.
 Stanke Leander 12, 14—15.
 Stein János 64, 100, 110, 123, 128, 178.
 Steinhausen (Hochmeister utóda) 59, 62, 64.
 Sterio Károly 116.
 Stifter Adalbert 95.
 Streibig Antal József 59—60.
 Streibig Gergely 59.
 Streibig Klára 11, 39, 172.
 Stromszki Adolf 122.
 Stuller Ferenc 148.
 Sujánszky Antal 81, 83, 86, 97, 110, 121.
 Supka Géza 43, 49.
 Sükey Károly 83, 85, 101.

- Szabó Béla 130.
 Szabó Ferenc 128.
 Szabó Imre 108, 131.
 Szabó János 100, 177.
 Szabó József 130.
 Szabó Károly 83, 85, 97, 122.
 Szabó Richárd 132.
 Szacsvai Imre 133.
 Szalády Antal 76.
 Szalay László 23, 41, 81, 83, 95—96, 129.
 Szárics Jenő 118, 123, 175.
 id. Szász Károly 82—83, 89.
 ifj. Szász Károly 81, 83, 100, 123.
 Szatmáry Károly 83, 129.
 Seberényi Lajos (Jenőfi) 96, 99, 120—121, 123, 145, 148.
 Seberinyi János 120.
 Széchenyi István 20—21, 82, 125—127, 135, 138, 142, 144, 146, 162, 172.
 Szegfi Mór 84.
 Szemere Bertalan 45, 81, 83—84, 149, 154, 180, 183.
 Szemere Miklós 82—83, 142.
 Szemere Pál 82—83, 96.
 Szemző Piroska 24, 52, 96.
 Szentkirályi Móríc 26.
 Szentkirályi Zsigmond 100, 126.
 Szentpéteri Imre 177.
 Szenvey József 135.
 Szerdahelyi József 72, 169.
 Szerelmey Miklós 62, 97—98, 115—116, 122.
 Szerencsepataky János 131.
 Szigligeti Ede 81, 83, 97, 119, 122, 169.
 Szilády Károly 6, 98, 110, 164, 173, 174.
 Szilágyi Ferenc 82—83, 136, 201.
 Szilágyi Sándor 85, 96, 122, 127, 130, 148, 178.
 Szilézy Sámuel 97, 128.
 Szimonidesz Lajos 16.
 Szinnyei József 76, 83, 89, 93, 104—106, 156.
 Szobovits Ferenc 130, 159.
 Szokolay István 124.
 Szókupy János 174, 198.
 Szógyény-Marich László 20.
 Sztrokay Elek 118, 125.
 Táncsics Mihály 13—15, 34, 37—38, 49, 54, 58, 63, 67, 77, 82—83, 87, 89, 91, 96—97, 99, 101, 108, 111, 116, 121—122, 124, 130, 131, 148—150, 160—161, 165, 168—169.
 Táncsicsné 37.
 Tatai András 6.
 Tatay István 124.
 Tavasy Lajos 124.
 Taxner Ignác 124, 172.
 Taylor 110.
 Telegdi K. Lajos 99, 109.
 Teleki Domokos 130, 178.
 Télfy János 111.
 Thewrewk József (Pomori) 51.
 Tichy Alajos 133.
 Tilsch (Tilts) János 64, 99—100, 111, 121, 127, 150, 153, 178.
 Toepler Theophil 111.
 Toldy Ferenc 73, 82—84, 96, 98, 119, 148.
 Tompa Mihály 16, 81, 83, 85, 148.
 Tóóth István 121.
 Tót Gáspár 36.
 Tóth Ágoston 100, 130.
 Tóth Endre 175—176.
 Tóth Lőrinc 81, 83, 85, 132.
 Török József 128, 132.
 id. Trattner János Tamás 61.
 ifj. Trattner János Tamás 11, 161.
 Trattner Mária (Károlyné) 61, 161.
 Trausch J. 120.
 Träger Endre 32—33.
 Trentschensky 115.

- Trefort Ágoston 41, 81, 85, 89, 155.
 Tyroler József 186, 198.
 Urban ezr. 150.
 Vachott Sándor 85.
 Vahot Imre 55, 39, 81, 85, 88—90, 95,
 116, 119, 121, 125, 142, 165, 169.
 Vajda János 16, 81, 85, 85, 94, 148.
 Vállas Antal 85, 97, 161.
 Valykó Endre 130.
 Varga Imre 110.
 Vas Gereben 49, 81, 85, 88, 102, 107.
 Vasvári Pál 28—29, 32, 34, 36, 59, 83,
 85—86, 99, 118.
 Vécsey tbn. 194.
 Verney József 123, 161.
 Vezérle Gáspár 132, 174.
 Vida Károly 85, 90, 144, 201.
 Vidács János 29, 32.
 Vinszky József 117.
 Viszota Gyula 14, 22.
 Volney Constantin François 125, 175.
 Vörös Antal 158, 148.
 Vörösmarty Mihály 16, 41, 81, 85, 87,
 89—91, 98, 101, 142.
 Wagner József 72.
 Walzel Frigyes 114—116, 186.
 Wankó Dániel 172—173, 175—176,
 186—187, 192.
 Weber pozsonyi nyomdász 109.
 Weckherlin 125, 163.
 Weinmüller Franciska 47, 105—106, 175.
 Werfer Károly 24—25, 49, 62, 85, 94,
 115—114, 182.
 Werner József 14.
 Wesselényi Miklós 17, 22, 82, 148.
 Wigand Ottó 8, 94—95, 130, 178.
 Wigand Ottilia (Heckenastné) 166.
 Wigand pozsonyi nyomdász 63.
 Windischgrätz tábornagy 49, 50, 52, 67,
 75, 89, 158, 168—169, 171, 180, 191,
 199.
 Wirkner Lajos 18—19, 22.
 Wussin őrn. 154.
 Záborszky képviselő 176.
 Zalár (Hizli József) 84—85, 120, 170.
 Zerffi Gusztáv 86, 129—130.
 Zichy Ottó 150.
 Zoher Antal 162.

KICSINYÍTETT HASONMÁSAINK JEGYZÉKE

a) *Képek*

Landerer Lajos (Fametszet a Vasárnapi Ujságban)	8
Heckenast Gusztáv (Fénykép nyomán)	9
A népnek megmutatják a szabadsajtó első termékét (Könyomat)	35
Március 15 délután a pesti Városháza előtt (Fametszet a Képes Ujságban, 1848)	36
Farkas Károly a 12 pontot magyarázza Debrecenben (U. o.)	40
Kassá népgyűlése kitézi a városházán a nemzeti lobogót (U. o.)	44
A magyar akadémia a sajtószabadságot használja (Könyomat a Charivariban)	103
Harc a kétfejű sással (U. o.)	115
Buda ostroma (Könyomat a Fővezéri Könyomdából)	117
A Károly-kaszárnya, melyben a bankjegynyomda működött (Könyomat)	187

b) *Röplapok*

Petőfi: Nemzeti dal (Az első levonat március 15-én)	30—31
Röplap a március 15-i eseményekről	38
A pesti városi választmány jelentése március 15-én	38—39
Szabadság (Kolozsvári lap előfizetési felhívása 1849-ben)	153

c) *Plakátok*

Hírtközlő plakát az 1848 őszi eseményekről	65
Pesthez közel (Hírtközlő plakát Miskolcon 1849 ápr. 8)	183

d) *Címlapok*

Nemzeti dal Petőfitől (Kótacímnapok)	35, 72
Hatvani Gábor: Szabadsajtói Emlény. Debrecen, 1848	109
Kiss Antal: Szózat a néphez. H. n., 1848	109
Arany János: Murány ostroma. Pest, 1848	121
Garay János: Balatoni kagylók. Bp., 1848	121
Gyulai—Mentovich—Szász: Nemzeti színek. Kolozsvár, 1848, Barráné és Stein ..	123
Jenőfi (Szeberényi Lajos): Forradalmi szikrák. Pest, 1848, Magyar Mihály	123
Vahot Imre (szerk.): Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Bp., 1848, Kozma Vazulnál	125
Boross Mihály: Politikai kis káté. Pest, 1848, Emich	125
Szilágyi Sándor: Bécs—Pest—Kolozsvári forradalom: Kolozsvár, 1848, Tilsch ..	127
Birányi Ákos: Pesti forradalom. Pest, 1848, Trattner-Károlyi	127

Zerffi Gusztáv: Martius 15-dike 1848 Pesten	129
Kléh István: A pesti forradalom története. Pest, 1848, Beimel	129
Táncsics Mihály: Nép szava Isten szava. Bp., 1848, Szerző ny.	131
Birányi Akos: Köztársasági káté. Pest, 1848, Magyar Mihály	131
Herczeg Viktor: Forradalmi káté. Pest, 1848, Emich	132
Általános politikai polgár-ABC. Pest, 1848, Beimel	132
Ifj. Szacsvai Imre: Népkivánatok. Nagyvárad, 1848, Tichy	133
Robespierre beszéde az alkotmányról. Ford. Greguss Ákos. Szarvas, 1848, Réthy ..	133
Honderü, 1848, 11. sz.	143
Metternich! Buda, 1848, Egyetemi nyomda	173
Mihó László: Egyházi beszéd. Kecskemét, 1848, Sziládi	173

e) Lapfejek

Nemzeti Ujság, 1848 márc. 16	137
Budapesti Hiradó, 1848 márc. 15	139
Jelenkor, 1848 márc. 16	139
Pesti Hírlap, 1848 márc. 16	141
Kossuth Hírlapja, 1. sz. 1848 júl. 1	141
Képes Ujság. Kassa, 1848 márc. 25	145
Mult és Jelen. Kolozsvár, 1848 márc. 24	145
Nép Barátja, 1. sz. 1848 jún. 4	147
Márctzius Tizenötödike, 1. sz. 1848 márc. 19	147
Munkások Ujsága, 1848 szept. 29	149
Alföldi Hírlap. Debrecen, 1. sz. 1848 júl. 2	151
Komáromi Lapok, 1849 júl. 13	157

f) Szövegrészlet

Csiki Gyutats. Csiksomlyó, 1849 július	159
--	-----

g) Szükségpénz

Rozsnyói szükségpénz	195
Sárospataki, sátoraljaújhelyi és mádi szükségpénz	196

T A R T A L O M

Március 15 előtt	5
Március 15	28
Március 15 után	39
A nyomdászsegédek egységbe tömörülnek	53
Száraz adatok a nyomdákról	57
Játék a számokkal	67
Az írók	81
A kiadók	91
Az olvasók	104
A könyvek	119
A hírlapok	135
Körséta a fővárosi nyomdáiban	158
A vidék	171
Vándorló nyomdák	180
A repülő bankógyár	185
Golyó, akasztófa, börtön	198
Névmutató	202
Kicsinyített hasonmásaink jegyzéke	211

A HUNGARIA-KÖNYVEK TIZENHARMADIK KÖTETE
KÉSZÜLT A HUNGÁRIA-NYOMDÁBAN 1948-BAN
A MAGYAR SZABADSÁGHARC SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN
EBBEN AZ ÉVBEN ÜNNEPLI A NYOMDA
FENNÁLLÁSÁNAK HETVENÖTÖDIK ÉVFORDULÓJÁT IS
A SZEDÉS WALBAUM ANTIKVA
A KÉPANYAGOT
A SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR BOCSÁTOTTA RENDELKEZÉSRE
A KLISÉK ÉS A KÖTÉS
A HUNGÁRIA-NYOMDÁBAN KÉSZÜLTEK
TIPOGRÁFIA: BRÓDY-MARÓTI DÓRA

EZ A KÖNYV

SZÁMÚ

RÉSZÉRE KÉSZÜLT

Felelős kiadó: Bródy András

2175.48. Hungária Hírlapnyomda Rt., Budapest V, Bajcsy-Zsilinszky-út 34

Felelős: Dr Bródy László